

Juridiska institutionen,
Handelshögskolan vid
Göteborgs universitet

Tillräknelighet i svensk straffrätt

– en resa från 1800-talet till idag

Examensarbete, 30 hp, på
Juristprogrammet, av:
Caroline Zakariasson

Inom ämnet straffrätt och
under handledning av:
Gösta Westerlund

Vårterminen 2011

Förord

Några ord ska sägas om uppsatsen och dess genomförande innan läsaren tar sig an denna. Idén till uppsatsämne fick jag då jag läste specialkursen Det straffrättsliga sanktionssystemet och påföljdsbestämning för Josef Zila vid Stockholms universitet. Intresset för ämnet straffrätt fick jag dock av Gösta Westerland som fick något, som till en början verkade obegripligt, att bli både begripligt och mycket intressant.

Uppsatsens genomförande har hela tiden präglats av ett starkt intresse för ämnet men också av hårt arbete och sena nätter. Att uppsatsen trots det nu är färdig har jag min familjs stöd och hjälp att tacka för.

Ed, maj 2011

Caroline Zakariasson

Innehållsförteckning

Förkortningar	sid. - 6 -
1 Inledning	sid. - 7 -
1.1 Bakgrund	sid. - 7 -
1.2 Syfte och frågeställningar	sid. - 7 -
1.3 Material och metod	sid. - 8 -
1.4 Disposition och presentation	sid. - 8 -
1.5 Avgränsningar	sid. - 8 -
2 Bakgrund	sid. - 9 -
2.1 Tillräknelighet	sid. - 9 -
2.2 Konformitetsprincipen	sid. - 9 -
2.3 Skuldprincipen	sid. - 10 -
2.4 Tillräknande	sid. - 10 -
2.5 Uppsåt och oaktsamhet för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 11 -
2.6 Fri vilja och determinism	sid. - 12 -
2.7 Allmän- och individualprevention	sid. - 13 -
2.8 Proportionalitetsprincipen och ekvivalensprincipen	sid. - 13 -
2.9 Vedergällningsprincipen	sid. - 13 -
2.10 De olika straffrättsskolorna	sid. - 14 -
3 Två fall ur verkligheten	sid. - 15 -
3.1 "Järnspeppmannen"	sid. - 15 -
3.1.1 Händelseförloppet	sid. - 15 -
3.1.2 Tingsrätten	sid. - 16 -
3.2 "Vansinnesfärden i Gamla stan"	sid. - 16 -
3.2.1 Händelseförloppet	sid. - 17 -
3.2.2 Tingsrätten	sid. - 17 -
4 1864 års strafflag	sid. - 19 -
4.1 Förslag till en ny kriminallag	sid. - 19 -
4.1.1 Utlåtanden över <i>Strafflagskommitténs förslag</i>	sid. - 19 -
4.2 Propositionen till grund för en ny strafflag	sid. - 20 -
4.3 Åsikter kring 1864 års strafflag	sid. - 20 -
4.3.1 Om tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 20 -
4.3.2 Kritik av tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 24 -
4.3.3 Kort om olika psykiska tillstånd	sid. - 26 -
4.4 Två förändringar av strafflagens tillräknelighetsbestämmelser	sid. - 27 -
5 Thyréns förberedande utkast till strafflag	sid. - 27 -
5.1 Skyddsåtgärder och otillräkneliga	sid. - 27 -
5.2 Tillräknelighetsbestämmelserna och preventionsteorierna	sid. - 29 -
5.3 Åsikter kring det Thyrénska förslaget	sid. - 30 -
6 "Lilla" strafflagskommissionen	sid. - 31 -
6.1 Strafflagskommissionens förslag på tillräknelighetsbestämmelser	sid. - 31 -
6.2 Strafflagskommissionens förslag till skyddsåtgärder	sid. - 32 -
6.3 Åsikter kring "Lilla" strafflagskommissionens förslag	sid. - 34 -
7 Strafflagberedningens förslag till ändrad tillräknelighetsregl.	sid. - 34 -
7.1 Behovet av förändring	sid. - 35 -
7.2 Strafflagberedningens förslag	sid. - 36 -
7.2.1 <i>Psykopat "problemet"</i>	sid. - 37 -

7.2.2 Krav på kausalsamband	sid. - 37 -
7.2.3 Förslag på borttagande av 5 kap. 6 § SL	sid. - 38 -
7.3 Åsikter kring Strafflagberedningens förslag	sid. - 38 -
7.3.1 Allmänna synpunkter	sid. - 38 -
7.3.2 Psykopaterna	sid. - 40 -
8 Propositionen till grund för en ny tillräknelighetsreglering	sid. - 41 -
8.1 Yttrandena över Strafflagberedningens förslag	sid. - 41 -
8.2 Departementschefen	sid. - 42 -
8.3 Lagrådet	sid. - 44 -
8.4 Den slutliga utformningen av tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 44 -
8.5 Åsikter kring propositionen och tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 45 -
8.5.1 Propositionen	sid. - 45 -
8.5.2 Tillräknelighetsbestämmelsernas lydelse från den 1 januari 1946	sid. - 46 -
8.5.3 Framtiden	sid. - 46 -
9 Strafflagberedningens nedsättning och eftergift av påföljd	sid. - 48 -
9.1 Nedsättning av påföljd och påföljdseftergift	sid. - 48 -
10 ”Skyddslag”	sid. - 49 -
10.1 Utgångspunkter	sid. - 50 -
10.2 Strafflagberedningens förslag	sid. - 51 -
10.2.1 Överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen	sid. - 52 -
10.2.2 Överlämnande till öppen psykiatrisk vård	sid. - 53 -
10.2.3 Övriga påföljder	sid. - 53 -
10.2.4 Tillämpningen av påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 53 -
10.2.5 Unga lagöverträdare	sid. - 54 -
10.2.6 Nedsättning och eftergift av påföljd	sid. - 55 -
11 Propositionen till grund för brottsbalken	sid. - 55 -
11.1 Yttranden över Strafflagberedningens skyddslag	sid. - 56 -
11.1.1 Avskaffandet av tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 56 -
11.1.2 Allmän- och individualprevention	sid. - 56 -
11.1.3 De olika påföljdsalternativen	sid. - 57 -
11.1.4 Jämställdhetsbegreppet	sid. - 57 -
11.2 Regeringen	sid. - 58 -
11.2.1 Överlämnande till vård	sid. - 58 -
11.2.2 Övriga påföljdsalternativ	sid. - 59 -
11.2.3 Nedsättning och eftergift av påföljd	sid. - 59 -
11.2.4 Tillfällig sinnesförvirring	sid. - 60 -
11.2.5 Jämställdhetsbegreppet	sid. - 60 -
11.2.6 Unga lagöverträdare	sid. - 60 -
11.3 Lagrådet	sid. - 61 -
11.4 Lagändringar	sid. - 61 -
11.5 Åsikter kring brottsbalken	sid. - 61 -
11.5.1 Kritiken mot borttagandet av tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 62 -
11.5.2 Positiva åsikter kring borttagandet av tillräknelighetsbestämmelserna	sid. - 64 -
11.5.3 Kritiken mot behandlingstanken	sid. - 64 -
11.5.4 Positiva reaktioner på behandlingstanken	sid. - 65 -
12 Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande	sid. - 65 -
12.1 Påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 66 -
13 Propositionen till grund för 1988 års påföljdsbestämmingsref.	sid. - 67 -
13.1 Påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 68 -

13.1.1 Överlämnande till vård	sid. - 68 -
13.1.2 Straffnedsättning	sid. - 69 -
13.1.3 Påföljdsval	sid. - 69 -
13.2 Åsikter kring Fängelsestraffkommitténs förslag och reformen	sid. - 70 -
14 Bexeliuskommittén	sid. - 70 -
14.1 Psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 71 -
14.1.1 Överlämnande till sluten psykiatrisk vård	sid. - 71 -
14.1.2 Överlämnande till öppen psykiatrisk vård	sid. - 72 -
14.1.3 Påföljder för psykiskt utvecklingsstörda	sid. - 72 -
14.1.4 Övriga påföljders tillämpning	sid. - 73 -
14.1.5 Terminologiska problem	sid. - 73 -
15 Socialberedningens betänkande	sid. - 74 -
15.1 Allvarlig psykisk störning	sid. - 75 -
15.2 Psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 75 -
15.3 Kritiken av påföljdssystemet	sid. - 76 -
15.4 Förändringarna av påföljdssystemet	sid. - 77 -
15.4.1 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 77 -
15.5 Åsikter kring Bexeliuskommitténs och Socialberedningens förslag	sid. - 79 -
16 Propositionen till grund för 1991 års reform	sid. - 81 -
16.1 Socialdepartementet	sid. - 81 -
16.1.1 Allvarlig psykisk störning	sid. - 81 -
16.1.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård	sid. - 82 -
16.2 Justitiedepartementet	sid. - 83 -
16.2.1 Psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 83 -
16.2.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård	sid. - 85 -
16.2.3 Överlämnande till öppen psykiatrisk vård	sid. - 86 -
16.2.4 Överlämnande till vård för psykiskt utvecklingsstörda	sid. - 86 -
16.2.5 Övriga påföljder	sid. - 87 -
17 Fängelsestraffkommitténs slutbetänkande	sid. - 88 -
17.1 Förhållandet mellan ansvarsfrihet och påföljdseftergift	sid. - 89 -
17.2 Tillfällig sinnesförvirring	sid. - 89 -
17.3 Propositionen	sid. - 91 -
18 Straffansvarsutredningen	sid. - 92 -
18.1 Tillräknelighet som för utsättning för straffrättsligt ansvar	sid. - 93 -
18.1.1 Tillfällig sinnesförvirring	sid. - 94 -
18.2 Psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 95 -
18.2.1 Uppsåtsbedömningen och psykiskt störda gärningsmän	sid. - 95 -
18.2.2 Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 96 -
18.2.3 Straffansvarsutredningens modell av påföljdssystemets utformning	sid. - 97 -
18.3 Barns straffrättsliga ansvar	sid. - 99 -
18.4 Åsikter kring Straffansvarsutredningens förslag	sid. - 100 -
18.4.1 Problemen med den rådande ordningen	sid. - 100 -
18.4.2 Ett återinförande av tillräknelighet i svensk rätt	sid. - 101 -
19 Psykansvarskommittén	sid. - 102 -
19.1 Problemen med den rådande ordningen	sid. - 103 -
19.1.1 Vårdaspekten	sid. - 103 -
19.1.2 Straffrättsliga aspekter	sid. - 103 -
19.1.3 Samhällsskyddsaspekter	sid. - 104 -
19.2 Psykansvarskommitténs förslag	sid. - 105 -

19.2.1 Argument för ett återinförande av tillräknelighet	sid. - 105 -
19.2.2 Argument mot tillräknelighet	sid. - 106 -
19.2.3 Psykansvarskommitténs övervägande för sitt förslag	sid. - 107 -
19.3 Tillräknelighetsbestämmelsernas utformning och påföljdssystemet	sid. - 108 -
19.3.1 Behandlingen av otillräkneliga gärningsmän	sid. - 109 -
19.3.2 Behandlingen av tillräkneliga gärningsmän	sid. - 109 -
19.4 Samhällsskyddsåtgärder	sid. - 110 -
19.5 Åsikter kring Psykansvarskommitténs förslag	sid. - 112 -
19.5.1 Problemet med uppsåtsbedömningarna	sid. - 114 -
20 Nationell psykiatrisamordning	sid. - 114 -
20.1 Den rättspsykiatriska vården	sid. - 115 -
20.2 Straffrättsliga frågor	sid. - 115 -
20.3 Psykiatrisamordningens förslag	sid. - 116 -
21 Ett första steg mot ett återinförande av tillräknelighet	sid. - 117 -
21.1 Bakgrunden till förslaget	sid. - 118 -
21.1.1 Inget införande av tillräknelighet	sid. - 118 -
21.2 Departementets förslag	sid. - 119 -
21.2.1 Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 119 -
21.2.2 Ett absolut fängelseförbud ska finnas kvar	sid. - 121 -
21.2.3 Straffnedsättning	sid. - 122 -
21.3 Ett fortsatt reformarbete	sid. - 122 -
22 En begränsad reform för psykiskt störda lagöverträdare	sid. - 123 -
22.1 Allvarligt psykiskt störda gärningsmän	sid. - 124 -
22.1.1 Fängelseförbudet	sid. - 124 -
22.1.2 Ett absolut fängelseförbud	sid. - 125 -
22.1.3 Straffnedsättning	sid. - 126 -
22.2 Åsikter kring lagändringen den 1 juli 2008	sid. - 127 -
22.2.1 Inget behov av tillräknelighet som förutsättning för straffrättsligt ansvar	sid. - 127 -
23 Strafnivåutredningen	sid. - 129 -
24 Ökad hänsyn till för mildrande omständigheter	sid. - 129 -
25 Framtiden	sid. - 130 -
25.1 Socialdepartementet	sid. - 130 -
25.2 Justitiedepartementet	sid. - 131 -
25.3 Åsikter om framtiden	sid. - 132 -
26 Analys och avslutande synpunkter	sid. - 133 -
27 Sammanfattning	sid. - 136 -
Litteratur- och källförteckning	sid. - 139 -
Bilaga	

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
BrP	Lagen (1964:163) om införande av brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
Dir.	Kommittédirektiv
Ds	Departementsserien
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
JFT	Finsk juridisk tidskrift
JT	Juridisk Tidskrift
LPT	Lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LRV	Lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
LSPV	Lagen (1966:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall
LUL	Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
prop.	Proposition
SFS	Svensk författningssamling
SL	Strafflagen (1864:11)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

Frågan om straffrättsligt ansvar är något som har engagerat människor i alla tider. Fokus har främst legat på de situationer då det varit svårt att avgöra om en person ska anses vara straffrättsligt ansvarig eller inte. Tidigare har inom svensk rätt tillräknelighetsregleringen tilldragit sig stor uppmärksamhet och lett till omfattande diskussion. Tillräknelighetsläran tar sikte på just de fall där det är svårt att tala om straffrättsligt ansvar, d.v.s. för barn och psykiskt störda. Frågan om straffrättsligt ansvar hänger starkt samman med grundläggande principiella frågor om varför vi straffar överhuvudtaget, med moraliska principer och synen på människan som determinerad eller indeterminerad.

1.1 Bakgrund

Innan brottsbalkens tillkomst krävdes för straffrättsligt ansvar, för tillräknande, enligt svensk rätt, förutom att gärningsmannen haft uppsåt eller varit oaktsam, att han var tillräknelig. Efter brottsbalkens tillkomst 1965 och fram till alldeles nyligen, i och med lagändringen av 30 kap. 6 § BrB den 1 juli 2008 och de planerade förändringarna på detta område, har det i Sverige inte varit aktuellt att begrunda sig över begreppet tillräknelighet då man talat om straffrättsligt ansvar. Från 1970-talet och framåt har dock frågor om ansvar och ansvarsförmåga återigen fått allt större utrymme inom svensk straffrätt vilket nu lett till att förändringens vind blåser över denna.

1.2 Syfte och frågeställningar

En noggrann undersökning har gjorts av tidigare gällande tillräknelighetsbestämmelser då det är av stort intresse att se hur dessa var utformade samt hur diskussion gick kring dessa, eftersom vi är på väg mot ett återinförande av tillräknelighet i svensk rätt. Det är även nödvändigt för att kunna ta ställning till dagens spörsmål att man har en sammanhängande bild av hur utvecklingen och diskussionen kring frågan om tillräknelighet har gått. Syftet med denna uppsats är därför att utreda den tidigare tillräknelighetsregleringen och synen på psykiskt störda och barns straffrättsliga ansvar överhuvudtaget. Sedan att följa denna utveckling fram till avskaffandet av tillräknelighet i och med införandet av brottsbalken, för att vidare se på förändringarna efter detta och slutligen på situationen idag. Detta syfte leder fram till flera frågeställningar varav de viktigaste är: Varför hade vi en tillräknelighetsreglering? Vad var åsikterna kring denna? Varför avskaffades den? Skedde det under högljudda protester? Vad hände sedan och varför är vi idag tillbaka till en tid där vi är beredde att återinföra tillräknelighet?

Hur såg de olika regleringarna ut då och hur ser det ut idag? Hur kommer de att se ut i framtiden? Jag hoppas att jag med denna uppsats kan damma av och sprida nytt ljus över frågan om tillräknelighet, som för många kanske framstår som en förlegad straffrättslig princip.

1.3 Material och metod

Mitt material har bestått av mycket offentliga publikationer samt kommentarer och åsikter från verksamma inom det juridiska fältet. Till detta har lagts viss litteratur av mer medicinskt slag, då juridiska och medicinska spörsmål i tillräknelighetsregleringen hänger starkt samman. Utöver detta har även viss praxis inhämtats.

Metoden har varit att helt enkelt börja från början och gå framåt i tiden till idag. Under resans gång har jag förutom förarbeten som sagt tagit del av åsikterna kring de förändringar som skett, både från juridiskt och medicinskt håll. Två rättsfall har använts för att belysa typsituationer där tillräknelighetsfrågan kan bli aktuell.

1.4 Disposition och presentation

Uppsatsen inleds med en kortare redogörelse för principiella grundsatser och liknande som är relevanta i detta sammanhang. Att samla dessa i en inledande del underlättare den fortsatta läsningen då man undviker upprepningar. Efter detta kommer två rättsfall att presenteras. Huvuddelen av uppsatsen består av en redogörelse för de rättsliga förändringarna kring tillräknelighetsbestämmelserna som skett. Där vi får se saken från lagstiftarens sida men får även en redogörelse för åsikterna och synen på dessa förändringar från bl.a. jurister och läkare. För att belysa regleringens utveckling under åren finns viss lagtext i bilagan. Referens till denna återfinns i noterna.

1.5 Avgränsningar

Tillräknelighetsfrågan vad gäller barn har endast tagits upp där det varit särskilt relevant. Frågan om tillräknelighet, diskussionen och åsikterna kring denna har under årens lopp i övervägande del handlat om psykiskt sjuka och störda varför fokus legat på denna grupp. Att någon innehar en viss ålder eller inte är av naturliga skäl inget som leder till diskussion i sig. Jag har avgränsat mig till att följa kärnfrågan om straffrättsligt ansvar under en längre tid. Därför har inte samma fokus legat på olika påföljder, regleringen av den psykiatriska vården och liknande, för psykiskt störda lagöverträdare. En del kringinformation av detta slag, och om påföljdsystemet överlag samt den för tillfället gällande kriminalpolitiken, är dock nödvändig för förståelsen av frågan om tillräknelighet.

2 Bakgrund

2.1 Tillräknelighet

Medan ett tillräknande, se nedan, är hänförligt till den relation som finns mellan gärningsmannen¹ och den straffbelagda gärningen ter sig *tillräknelighet* mer som ett sätt att beskriva gärningsmannens person.² Som otillräknelig anses den vara som inte kan skilja mellan rätt och fel³ och som grund för otillräknelighet fordras ett visst psyke eller själstillstånd, stort eller sjukligt.⁴ Att vara tillräknelig är samma sak som att vara moraliskt ansvarig och därmed straffrättsligt ansvarig. Det moraliska ansvaret grundas på frågan om gärningsmannens viljefrihet. Om gärningsmannen har moralisk skuld kan han tilldelas straff, annars inte.⁵ Grunden för tillräknelighet är att handlingar utförs av *personer*, inte av kroppar. I en värld där man ser på människan som något mer än en klump av materia, måste hon anses⁶ ha förmåga att kontrollera kroppens rörelser.⁷ Vid handlingar begångna av otillräkneliga kan man inte tillskriva dessa gärningsmannen utan hans abnormala personlighet.⁸ I begreppet ansvar ligger vidare att den som utpekas som ansvarig ska stå till svars för att han gjort eller underlåtit att göra något. Denna ansvarighet kan ogiltigförklaras genom att man har haft bristande ansvarsförmåga d.v.s. varit otillräknelig.⁹ Vid *förminskad tillräknelighet* drabbas gärningsmannen av förminskad skuld och får p.g.a. detta nedsatt straff.¹⁰ Tillräknelig är den som inte är otillräknelig eller förminskat tillräknelig.¹¹ I ett system med tillräknelighet är otillräkneliga människors straffbelagda gärningar inte brott eftersom ett subjektivt rekvisit, tillräknelighet, saknas.¹²

2.2 Konformitetsprincipen

När man talar om ansvar för straffbelagda gärningar grundas detta i den s.k. *konformitetsprincipen*. Denna innebär att den som begått en straffbelagd gärning endast ska kunna ställas till svars för denna om han kunnat anpassa sitt handlande efter vad lagen kräver. Konformitetsprincipen kan sägas omfatta fyra fall vilka ska utesluta ansvar. Det relevanta för denna uppsats är frånvaro av förmåga, vilket innebär att gärningsmannen har varit oförmögen att kon-

¹ Maskulint pronomen används konsekvent i denna uppsats. Då kvinnor är starkt underrepresenterade bland lagöverträdare och då uppsatsen blir mer lättläst än om man använder han och/eller hon.

² Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 76

³ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 3

⁴ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 4

⁵ Kinberg, SvJT 1929 sid. 229

⁶ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 76

⁷ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 81

⁸ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 340

⁹ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 339

¹⁰ Olin, SvJT 1924 sid. 17

¹¹ SOU 1923:9, sid. 87

¹² Sveri, Fri från påföljd, sid. 679

trollera sitt handlande av någon anledning t.ex. då någon är psykiskt störd eller begår en straffbelagd gärning under sömn, av reflexmässighet eller liknande. Där gärningsmannens handlande endast kan tillskrivas hans kropp inte hans person.¹³ Konformitetsprincipen får anses vara av störst betydelse på lagstiftningsnivå.¹⁴ Det är riksdag och regering som beslutar vilka straffrättsliga principer vårt straffsystem ska vila på.¹⁵

2.3 Skuldprincipen

Skuldprincipen är kommen ur konformitetsprincipen. Skuldprincipen innebär att den som begår en straffbelagd gärning blir straffrättsligt ansvarig för denna endast om han haft möjlighet att välja att utföra gärningen eller inte. Det är under denna s.k. skuldprövning som vi, i svensk rätt, med hjälp av de två skuldformerna, uppsåt och oaktsamhet, prövar om den som begått en straffbelagd gärning ska ställas till ansvar för denna.¹⁶ En lagregel om denna skuldprövning återfinns i 1 kap. 2 § 1 st. BrB, men detta är också den enda bestämmelsen som reglerar skuldfrågan inom svensk straffrätt.¹⁷ Förutsättningarna för ansvar och skuld i brottsbalken är därmed desamma som förutsättningar för brott, d.v.s. objektiva och subjektiva rekvisit.¹⁸

2.4 Tillräknande

Om man finner att någon begått en straffbelagd gärning, antingen uppsåtligt eller av oaktsamhet, säger man att man *tillräknar* gärningsmannen straffrättsligt ansvar. Tillräknande ska därmed skiljas från tillräknelighet och omfattar denna skuldprövning.¹⁹ Skillnaden mellan moraliskt och juridiskt tillräknande följer av legalitetsprincipen.²⁰ Tillräknande genom subjektiva rekvisit innebär att man tillräknar eller gör en person ansvarig för en viss gärning. Tillräknande genom objektiva rekvisit innebär att man gör gärningen ”ansvarig” för en viss effekt.²¹ Om tillräknande säger Strahl:

*”Termen tillräknande [åter] är obehövlig, när den ej längre erfordras för att hålla begreppen dolus och culpa isär från begreppet tillräknelighet.”*²²

¹³ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, sid. 194

¹⁴ Jareborg, Determinism och straffrättsligt ansvar, sid. 5

¹⁵ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, sid. 195

¹⁶ Cavallin, sid. 11

¹⁷ Cavallin, sid. 24

¹⁸ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 340

¹⁹ Cavallin, sid. 24

²⁰ Cavallin, sid. 26

²¹ Cavallin, sid. 31

²² Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 76

2.5 Uppsåt och oaktsamhet för psykiskt störda lagöverträdare

Med begreppet *uppsåt* menas förenklat att handla med vett och vilja.²³ Om gärningsmannen har latent vetskap behöver han inte aktivt använda denna eller på något sätt överlägga eller besluta sitt handlande för att uppsåt ska föreligga.²⁴ En del av uppsåtskravet består i att gärningsmannen inte får ha varit alltför omtöcknad, han ska ha varit medveten om de förhållanden som kräver uppsåt.²⁵ Gärningsmannen ska ha uppsåt till att begå handlingen, d.v.s. kroppsrörelsen. Därmed utesluts vissa handlingar från uppsåt som sådana som begås p.g.a. yttre påverkan på gärningsmannen t.ex. att någon blir knuffad, halkar eller snubblar. Dessutom omfattas reflexrörelser samt rörelser under sömn, epilepsi eller under medvetlöshet inte av uppsåt.²⁶ Begreppet medvetenhet skiljer sig juridiskt från det medicinska. Det juridiska begreppet är mycket vidare och kräver inte att man i gärningsögonblicket tänkte på effekten av handlingen. Det är tillräckligt att gärningsmannen hade den kunskap som krävdes för att han skulle kunna misstänka effektens inträffande.²⁷ Med medvetenhet menas att det vi en gång har fått veta, förutsätts vi veta och handla efter så länge vi inte glömmet det och även om vi aldrig mer tänker på det.²⁸ Strahl säger om kravet på medvetenhet:

*”Det möter naturligtvis stundom svårigheter att avgöra, huruvida en sinnessjuk kan anses ha handlat medvetet, liksom det kan vara svårt att avgöra huruvida han varit medveten om allt det varom han enligt uppsåtsrequisitet skall vara medveten. Att rättsskipningen ställes inför dessa svårigheter är emellertid det pris, som måste betalas för att sinnessjuka eller på annat sätt abnormalt inte skall drabbas av kriminalisering, inte förklaras brottsliga, under lättare uppfyllda förutsättningarna än andra.”*²⁹

Det förhållandet att en gärningsman har haft en förvrängd verklighetsuppfattning utesluter inte uppsåt. En schizofren gärningsman kan mycket väl ha uppsåt till mord även om han p.g.a. sin sjukdom inte har insett sitt handlandes innebörd eller inte kunnat kontrollera sitt handlande. T.ex. om en psykiskt störd gärningsman lider av förföljelseidéer och av den anledningen begår brott, utesluter det inte att han i gärningsögonblicket velat göra exakt det han gjorde.

Med *oaktsamhet* menas oaktsamhet i vardaglig bemärkelse. Dess prövning för straffrättsligt ansvar är dock betydligt mer komplex. Straffrättsligt oaktsam är en gärningsman om man av

²³ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 79

²⁴ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 216

²⁵ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 91

²⁶ Dahlström m.fl., sid. 15

²⁷ Almkvist, JT 2008-09 s. 865

²⁸ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 215

²⁹ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 93

honom, i jämförelse med den aktsamhet som krävs i den uppkomna situationen,³⁰ kunde begära att han företagit denna. Bedömningen i det första ledet görs utifrån olika förhållningsregler. Om dessa saknas för den uppkomna situationen görs en aktsamhetsbedömning i förhållande till boner pater familias. I det andra ledet görs bedömningen av om erforderlig aktsamhet har vidtagits av personen som befunnit sig i den uppkomna situationen. Av gärningsmannen måste man i den aktuella situationen kunna kräva att han vidtagit den erforderliga aktsamheten enligt bedömningens första led. Här ligger fokus på individens förutsättningar, egenskaper och möjligheter.³¹ Vad gäller oaktsamhet är rekvisitet som huvudregel uppfyllt hos psykiskt störda gärningsmän och oaktsamhetsbedömningarna utgör normalt inga problem.³²

2.6 Fri vilja och determinism

En handling är *fri* om den som utför denna hade kunnat handla annorlunda.³³ Om den kognitiva förmågan är mindre utvecklad blir vår möjlighet att överväga och resonera kring olika handlingsalternativ mindre. Detta innebär att vårt handlingsutrymme inskränks. Om vi ska kräva ut straffrättsligt ansvar får våra kognitiva förmågor inte vara permanent eller tillfälligt defekta på ett funktionellt sätt. Vårt agerande skulle då kunna sägas ligga utanför vår kontroll.³⁴ Om man definierar tillräknelighet som att gärningsmannen skulle ha kunnat handla annorlunda under vissa inre och yttre omständigheter är man nödgad att tro på den fria viljan och på indeterminismen.³⁵

Gentemot vår fria vilja står *determinismen* där händelser i nuet och framtiden anses vara bestämda av förhållanden som hänför sig till det förflutna.³⁶ Med determinism menas att ett neurologiskt tillstånd nödvändiggörs av andra neurologiska tillstånd eller andra rent fysiska sådana. Neurologiska tillstånd nödvändiggör bl.a. den fysiska belägenheten hos den mänskliga kroppens rörliga delar.³⁷ Då en gärningsman begår en brottslig gärning kan han inte göra något annat än det han just gör.³⁸ Den deterministiska synen på människan som beroende av sin biologiska programmering är svår att förena med principen om ansvarsförmåga.³⁹ Det är

---

³⁰ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 81

³¹ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 82

³² Berg m.fl., Brottsbalken. En kommentar, sid. 30:36b

³³ Radovic, Den fria viljans problem, sid. 182

³⁴ Radovic, Den fria viljans problem, sid. 183

³⁵ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 8

³⁶ Radovic, Den fria viljans problem, sid. 185

³⁷ Jareborg, Determinism och straffrättsligt ansvar, sid. 28

³⁸ Jareborg, Determinism och straffrättsligt ansvar, sid. 31

³⁹ Tuovinen, Uppsåt och psykisk abnormitet, sid. 124

svårt att se att en människa skulle vara ansvarig för en handling som är bestämd på förhand, då han inte kunnat handla annorlunda.⁴⁰

2.7 Allmän- och individualprevention

Allmänprevention är hotet om straff. Från allmänpreventiv synpunkt ska straffbestämmelserna avhålla samhällsmedborgarna från att begå där i upptagna gärningar. Straffbestämmelserna ska även verka moralbildande och moralförstärkande.⁴¹ Forskningen kring den allmänpreventiva verkan är dock begränsad, men vi vet att straff- och påföljdssystemet har allmänpreventiv verkan. Om det är p.g.a. avskräckning eller moralbildning eller av någon annan anledning är dock oklart.⁴²

Individualprevention är oskadliggörande, individuell avskräckning, återanpassning, förbättring etc.⁴³ Individualpreventionen ska avhålla gärningsmannen från att återfalla i brott. Detta kan ske bl.a. genom individuell avskräckning, p.g.a. den straffrätsliga reaktionen eller genom att påföljden förhindrar gärningsmannen från att begå brott, oskadliggörande eller inkapacitering. Individuell avskräckning har inga direkt positiva effekter och kan till och med vara kontraproduktivt.⁴⁴

2.8 Proportionalitetsprincipen och ekvivalensprincipen

En påföljd ska stå i proportion till brottets allvar. Därmed kommer straff att delas ut efter förtjänst. Denna *proportionalitetsprincip* hänger starkt samman med *ekvivalensprincipen* som innebär att lika brott och samma typ av brott ska tilldelas samma straffskalor. Ekvivalensprincipen tillämpas därför på lagstiftningsnivå.⁴⁵

2.9 Vedergällningsprincipen

Vedergällningsprincipen utgick från att straffet hade sitt ursprung i en hämnd från samhällets sida. Vedergällningsprincipen ersatte den något mer oreglerade individuella hämnden.⁴⁶ Hämnden var straffets uppgift, men vedergällningsprincipen kom att utvecklas till att inte omfatta otillräkneliga. Endast den som av fri vilja framkallat ett ont och därmed besatt skuld,

---

⁴⁰ Persson, Moraliskt och straffrättsligt ansvar, sid. 227

⁴¹ SOU 2002:3, sid. 269

⁴² SOU 1986:14, sid. 67

⁴³ Jareborg, Determinism och straffrättsligt ansvar, sid. 3

⁴⁴ Borgeke, sid. 26

⁴⁵ Borgeke, sid. 30

⁴⁶ Thyren, Principerna för en strafflagsreform, sid. 32

skulle drabbas av ett ont från samhället.⁴⁷ Vedergällningsprincipen innebar att graden av gärningsmannens skuld direkt ledde till en motsvarande rent kvantitativ grad av straff.⁴⁸ Detta skedde tidigare ”öga för öga, tand för tand” till hundra procent proportionerligt. Om en person var tillräknelig och begick ett brott drabbades han av moralisk skuld och som vedergällning för detta fick han straff.⁴⁹ Vedergällning var därmed en rättsgrund för straffet.⁵⁰

2.10 De olika straffrättsskolorna

Enligt den *klassiska straffrättsskolan* skulle straff utmätas efter brottets svårhet. Lika brott skulle leda till lika straff. Det var under den klassiska straffrätten som 1864 års lag tillkom. Denna skola hade utvecklats ur två olika grunder, nämligen kravet på lika straff för lika brott och uppfattningen om att straffet skulle återställa den samhällsbalans som brottet hade rubbat.⁵¹ Straffet var ett uttryck för vedergällning och för gärningsmannens skuld som endast den som var tillräknelig ansågs ha.⁵² Kritiken mot den klassiska straffrättsskolan, som vilade på allmänpreventiv grund, kom att ligga i att den var uppbyggd på teorier och inte på empiriska fakta om samhället och människan.⁵³

Inom den *positiva/sociologiska straffrättsskolan* kom man att se brottslingen utifrån ett naturvetenskapligt och socialt perspektiv och inte bara utifrån, som man tidigare gjort, ett rättsfilosofiskt. Det centrala vid samhällets behandling av brottslingar i allmänhet var att se på deras samhällsfarlighet och fokus låg på individualprevention.⁵⁴ Alla människor som levde i samhället var ansvariga för sina handlingar, då allt mänskligt handlande var determinerat.⁵⁵ Påföljderna var mycket effektivare än det klassiska straffet för att bekämpa brottsligheten. Farligheten skulle avgöra påföljden istället för skuld. De avgörande begreppen skulle inte vara tillräknelighet och skuld utan ansvar och farlighet. Därmed skulle alla falla in under påföljdsystemet, även psykiskt störda och barn. Den psykiska sjukdomen eller störningen skulle endast komma att påverka utformningen av den samhällskyddande påföljden.⁵⁶ Domstolarnas uppgift blev att döma varje gärningsman till den för honom mest lämpliga påföljden och detta

---

⁴⁷ Thyren, Principerna för en strafflagsreform, sid. 33

⁴⁸ SOU 1923:9, sid. 89

⁴⁹ Olin, SvJT 1924 sid. 17

⁵⁰ Lernestedt, JT 1996-97 s. 336

⁵¹ Lidberg, Bakgrund, sid. 17

⁵² Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 44

⁵³ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 47

⁵⁴ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 39

⁵⁵ Schönke, SvJT 1948 sid. 627

⁵⁶ Schönke, SvJT 1948 sid. 629

oavsett om gärningsmannen var tillräknelig eller otillräknelig.⁵⁷ Den mest kända anhängaren av den positiva straffrättsskolan i Sverige var Olof Kinberg^{58,59}

Den *nyklassiska straffrättsskolan* kom att bli ett begrepp som följde efter en BRÅ-rapport avlämnad 1977⁶⁰. BRÅ, som lade fram förslag till ett nytt system för påföljdsval och straffmätning, ville återinföra proportionalitetsprincipen och få bort behandlingstanken från påföljdsvalet. Det var de tidsbestämda påföljdernas avskaffande 1981⁶¹ och en alltmer restriktiv praxis vad gällde vårdinslaget i påföljdssystemet, som medförde att den nyklassiska straffrättsskolan vann insteg i den svenska straffrätten.⁶²

3 Två fall ur verkligheten

3.1 ”Järnspektmannen”

En 32-årig man dömdes av Stockholms tingsrätt⁶³ för bl.a. mord och mordförsök till överlämnande till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.

3.1.1 Händelseförloppet

Gärningsmannen upplevde att han var förföljd av trolliknande varelser. Dagen före gärningen hade han städat ihop samtliga saker i sin lägenhet, med avsikt att elda upp dessa för att börja om livet på nytt. Han var samtidigt säker på att hans bror hade för avsikt att döda honom. Natten till dagen för gärningen hörde han ett skott i trappuppgången. Han trodde att det var hans bror som skjutit en polis och ringde därför till polisen. Polisen kom till lägenheten och tog med sig mannen till Åkeshovs beroendemottagning. Han fick ingen tid förrän senare samma dag och lämnade därför mottagningen och begav sig mot Åkeshovs tunnelbanestation för att köpa cigaretter. Under hela denna tid var han fortfarande rädd för att hans bror skulle komma och döda honom. Han genade därför över en tomtfastighet för att undvika sin bror. Där hittade han även ett järnrör vilket han tog med sig för att kunna använda för att försvara sig mot honom. I nästa stund slog han med järnröret mot en bil, han träffade dess ruta. Nästa offer blev en kvinna som kom cyklande. Henne slog han med två till tre slag mot huvudet. Hon ramlade p.g.a. detta av cykeln, varefter gärningsmannen tilldelade henne ytterligare slag. Gärningsmannen trodde att kvinnan var ett troll som hade iklätt sig en mänsklig gestalt. Nästa offer

---

⁵⁷ Schönke, SvJT 1948 sid. 632

⁵⁸ 1873-1960, professor i rättspsykiatri

⁵⁹ Lidberg, Bakgrund, sid. 22

⁶⁰ BRÅ-rapport 1977:7

⁶¹ Prop. 1980/81:76

⁶² SOU 1986:14, sid. 32

⁶³ Mål nr. B 3886-03

blev en man som kom gående. Honom slog gärningsmannen tre till fyra gånger med järnröret mot kropp och huvud, vilket ledde till att mannen föll till marken. Då återvände gärningsmannen till kvinnan på cykel som nu hade lyckats sätta sig upp. Gärningsmannen slog henne återigen mot både kropp och huvud med ett okänt antal slag med järnröret. Han återvände därefter mot den man som kommit gående och som nu också lyckats sätta sig upp och gav honom ett slag i huvudet. Mannen försökte värja sig genom att hålla händerna framför huvudet, men lyckades inte. De skador slaget orsakade ledde senare till att mannen avled. Efter detta gick gärningsmannen mot tunnelbanestationen där han förväntade sig att möta sin bror.

3.1.2 Tingsrätten

Tingsrätten ansåg att gärningsmannen haft direkt uppsåt till mordet på mannen och anförde i denna del:

”T:s [egen ändring] avsikt kan, även om denna avsikt grundats på vanföreställningar, inte ha varit annan än att beröva L [egen ändring] livet.”⁶⁴

Angående mordförsöket på kvinnan ansåg tingsrätten att gärningsmannen haft direkt uppsåt, avsikt, att beröva målsäganden livet. Den anförde:

”Därtill kommer att även det förhållandet att han fortsatt misshandeln av L [egen ändring] så länge att denne avlidit i viss mån talar för att han, om än påverkad av vanföreställningar, haft denna avsikt även beträffande M [egen ändring].”⁶⁵

Gärningsmannen begick brotten under påverkan av en ”allvarlig psykisk störning”. Vid gärningstillfället var han i ett *uppenbart psykotiskt tillstånd* med en *gravt störd verklighetsuppfattning*. Domen kom inte att överklagas.

3.2 ”Vansinnesfärden i Gamla stan”

En 50-årig man dömdes av Stockholms tingsrätt⁶⁶ för mord och mordförsök till överlämnande till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.

---

⁶⁴ Mål nr. B 3886-03, sid. 13

⁶⁵ Mål nr. B 3886-03, sid. 15

⁶⁶ Mål nr. B 3886-03

3.2.1 Händelseförloppet

Gärningsmannen hade bl.a. berövat två människor livet på Västerlånggatan i Stockholm genom att köra på dem med bil. Han förnekade mord och försök till mord då han saknat uppsåt till handlingen. Han saknade herravälde över bilen på färden eftersom den både styrts och manövrerats av någon person utanför. Ett stort antal människor befanns sig i Gamla stan som är ett känt turiststråk och gärningsmannens färd med bilen i hög hastighet innebar att han sammanstötte med ett stort antal personer. Han sicksackade fram och tillbaka på gatan och tog sikte på människorna. Bilfärden tog slut genom en kollision med en stenpelare.

Gärningsmannen instämde i beskrivningen av händelseförloppet och var mycket ledsen över vad som hänt och han led med offren. Men han såg sig själv som ett offer eftersom han sedan 1999 hade förföljts av tre personer vilka vid olika tillfällen försökt att mörda honom. Något handgripligt hade de dock aldrig gjort. Ledaren för gruppen var en vakt, som kallade sig Fugi och som arbetade på Clas Ohlsson. 1999 försökte de tre männen att döda honom genom att kasta honom framför ett tåg. Ingen av dem rörde honom men de omringade honom. Han vet inte varför de vill döda honom. Han tror att det kan bero på att han är politisk flykting och att han därmed försett Migrationsverket med diverse handlingar. Han misstänker även att det kan ha att göra med att han säljer dalahästar. Han startade färden mot Gamla stan i låg hastighet då han inte ville förlora sitt körkort. Plötsligt fick han syn på Fugi som stod och pratade med en annan person. Fugi höll något som såg ut som en fjärrkontroll och började springa mot bilen. I det ögonblicket blev gärningsmannen panikslagen och förberedde sig på sitt livs sista strid. Han förklarar:

”Bilen började rulla utan att han gjorde något, den betedde sig som en häst. Allt gick så fort och han kunde inte göra något. Han försökte att bromsa flera gånger men inget hände. Han hade ingen kontroll. Han märkte inte att bilen körde på människor eller att det låg människor på motorhuv. Han märkte en duns. Något träffade bilen och den stannade. Han klev ur och väntade där tills polisen kom. Han var chockad. Han såg två personer ligga på gatan. Han trodde att det var en filminspelning eller något sådant och förstod ingenting.”⁶⁷

3.2.2 Tingsrätten

Gärningsmannen erkände att han satt vid bilens ratt men att det inte var han som körde den. Han menade att bilen kontrollerades och kördes av Fugi genom en fjärrkontroll. Det var även Fugi som styrde in bilen på Västerlånggatan, medan han ville köra rakt fram vid Storkyrkobrinken. Med fjärrkontrollen fick bilen den höga hastigheten och gärningsmannen kunde var-

---

⁶⁷ Mål nr. B 4163-03, sid. 8

ken styra, kontrollera eller bromsa bilen. Tingsrätten ansåg att detta påstående var både orimligt och osannolikt. Vid den tekniska undersökningen av bilen hade heller inget framkommit som stödde denna berättelse. Därmed var det visat att gärningsmannen körde bilen och att han hade den *totala kontrollen* över den. Genom det sätt som gärningsmannen framfört bilen, hade han dödat två personer och skadat 16. Han hade kört sicksack på den trånga gatan och med direkt uppsåt, avsiktligt, siktat på människor. Om uppsåtet anförde tingsrätten:

*”Redan vid den första påkörningen i början på Västerlånggatan måste han ha haft **möjlighet att besinna sig** och bromsa bilen.”*⁶⁸

Vidare att:

*”I den i målet företagna rättspsykiatriska undersökningen, ..., har det anförts att frågan om E:s [egen ändring] uppsåt är svårbedömd och att Socialstyrelsens Rättsliga Råd därför borde ta ställning till frågan. Tingsrätten har emellertid inte funnit erforderligt att inhämta sådant yttrande.”*⁶⁹

Slutligen att:

*”... E [egen ändring] måste ha varit **medveten** om sitt handlande och följderna av detta. Den likgiltighet och besinningslösa hänsynslöshet som E [egen ändring] visat kan inte leda till annan slutsats än att hans avsikt var att döda de personer som kom i vägen för hans bil.”*⁷⁰

I det rättspsykiatriska utlåtandet diagnostiseras gärningsmannen med *paranoid schizofreni*. Domen kom inte att överklagas.

Dessa två rättsfall kan jämföras med ett belysande exempel. En man trodde att han befann sig i finska vinterkriget. Han sköt därför medvetet på människor runtomkring sig. Han hade därmed uppsåt till skjutningarna, men trodde felaktigt att han befann sig i en situation av fullt krig. Något som inte stämde överens med verkligheten.⁷¹

---

⁶⁸ Mål nr. B 4163-03, sid. 14

⁶⁹ Mål nr. B 4163-03, sid. 15

⁷⁰ Mål nr. B 4163-03, sid. 15

⁷¹ SOU 2002:3, sid. 232

4 1864 års strafflag

4.1 Förslag till en ny kriminallag

Strafflagskommitténs⁷² uppgift var att lägga fram förslag till en ny straffbalk. Deras lagförslag⁷³ angående straffbarhetsåldern, 7 kap. 1 § i förslaget, motiverade kommittén med att även en ny straffbalk skulle ha en gräns för när straffbarhetsåldern skulle inträda och att det var olämpligt att detta lades över åt domstolarna att bestämma i varje enskilt fall. Vid bestämmandet av ålder såg man på vilka åldergränser de nordiska länderna hade ställt upp och kom då fram till att barnets själsförmögenhet var såpass utvecklad att straffbarhet skulle kunna vara aktuellt tidigast vid 10 års ålder. Det var enligt Strafflagskommittén först vid denna ålder som barnet kunde antas handla med den grad av *urskiljningsförmåga* mellan rätt och fel som krävdes för straffrättsligt ansvar. Angående förutsättningar för straffrättsligt ansvar menade kommittén att man:

*”För att kunna tillräkna någon en gerning såsom straffbar, fordras, att han gjort den med fri vilja och med förmåga att inse dess brottslighet.”*⁷⁴

Förslagets tillräknelighetsreglering, 7 kap. 2 § i förslaget, skulle omfatta fall av sinnessjukdom där gärningsmannen inte haft möjlighet att handla med den frihet eller urskiljningsförmåga som var nödvändig för ett straffrättsligt tillräknande. Denna bestämmelse omfattade dock inte gärningar begångna under vilda och otyglade begär, böjelser eller fallenheter, fanatism, falska religionsbegrepp etc. 7 kap. 3 § i förslaget om tillfällig sinnesförvirring, skulle enligt kommittén reglera gärningar som begåtts i sömn, i tillstånd av häftigt skrämelse, vilket utslöt all besinning, samt gärningar begångna under högsta grad av rusighet, då gärningsmannen hamnat i detta tillstånd utan egen skuld. Bestämmelsen om dövstumma, 7 kap. 4 § i förslaget, var så självklar för kommittén att den inte behövde någon vidare motivering.⁷⁵

4.1.1 Utlåtanden över Strafflagskommitténs förslag

Utlåtandena gav kommittén kritik bl.a. med avseende på motiveringen till lagtexten. Denna var för dåligt utvecklad, både vad gällde de allmänna principerna som lagförslaget vilade på samt hur dessa principer skulle komma att beaktas. Principerna var viktiga för att i tvivelakti-

---

⁷² Förslag till Allmän Criminallag

⁷³ Se bilaga I.1

⁷⁴ Förslag till Allmän Criminallag, Motiver, sid. 30

⁷⁵ Förslag till Allmän Criminallag, Motiver, sid. 30

ga fall kunna leda domstolarna vid tillämpningen och visade på lagens anda och mening.⁷⁶ De grundläggande principerna för straffsystemet skulle vara *vedergällning*⁷⁷ och *allmänprevention* och straffet skulle anpassas till och tillgodose dessa ändamål.⁷⁸

4.2 Propositionen till grund för en ny strafflag

Behovet var stort av en ny och mer komplett strafflag än 1734 års missgärnings- och straffbalk.⁷⁹ Justitiedepartementets⁸⁰ lagförslag⁸¹ innehöll ett utkast till en ny strafflag som grundades på Strafflagskommitténs betänkande. I förhållande till deras förslag innehöll det omfattande avvikelser och skillnader. Skillnaderna berörde främst, och var av mest vikt för, den s.k. allmänna delen.⁸² Vad gällde kapitlet som uteslöt eller upphävde straffbarhet fanns några väsentliga skillnader. Kommitténs speciella bestämmelse om ansvarsfrihet i vissa fall för dövsamma gärningsmän ansågs varken behövlig eller lämplig. Även åldersgränsen för straffrättsligt ansvar blev i propositionen 14 år i vissa fall och 15 år som huvudregel. Anledningen till denna höjning var att denna åldersgräns stämde bättre överens med 1734 års missgärnings- och straffbalk. Dessutom anpassade man bestämmelsen till motsvarande bestämmelser i andra länders nyare strafflagar och slutligen ansåg man att den åldern vara lämpligare med avseende på barnets utveckling.⁸³ Den slutliga utformningen av lagtexten⁸⁴ i 1864 års lag skiljde sig i övrigt inte mycket från Strafflagskommitténs och Justitiedepartementets förslag.

4.3 Åsikter kring 1864 års strafflag

Straffets ändamål var att avskräcka och förbättra⁸⁵ men från remissinstanserna kom frågan mycket att handla om på vilken grund straffsystemet skulle vila, vedergällning och avskräckning eller prevention och förbättring. Lösningen blev att man tog hänsyn till båda i lagen.⁸⁶

4.3.1 Om tillräknelighetsbestämmelserna

Bestämmelserna i 5 kap. SL ”Om särskilda grunder, som utesluta, minska eller upphäva straffbarhet”, som bl.a. reglerade *tillräknelighet* skulle ses som allmängiltiga principiella

---

⁷⁶ Förslag till Allmän Criminallag, Utlåtande sid. 4

⁷⁷ Förslag till Allmän Criminallag, Utlåtande sid. 6

⁷⁸ Förslag till Allmän Criminallag, Utlåtande sid. 5

⁷⁹ Prop. 1862:37, sid. 24

⁸⁰ Prop. 1862:37

⁸¹ Se bilaga 1.2

⁸² Prop. 1862:37, sid. 106

⁸³ Prop. 1862:37, sid. 110

⁸⁴ Se bilaga 1.3

⁸⁵ Aspelin, SvJT 1999 s. 108, sid. 5

⁸⁶ Aspelin, SvJT 1999 s. 108, sid. 6

rättsgrundsatser även om dessa genom strafflagen kom att lagregleras.⁸⁷ Vad gällde barn kunde trots ansvarsfrihetsförklaring, enligt 5 kap. 1 § SL, vissa ”uppfostrande” åtgärder förordnas av domstolen⁸⁸ och i 5 kap. 2 § SL gjordes ett undantag för allvarigare brottslighet. Den absoluta ansvarsfrihetsgränsen för barn var därmed 14 år. Det ställdes dock krav på *insiktsförmåga* med avseende på handlingen för att bestämmelsen skulle bli tillämplig.

Detta borde, enligt mig, innebära att man inte rätt och slätt undantog barn från straffrättsligt ansvar p.g.a. de ansågs vara otillräkneliga för att de aldrig skulle kunna ha möjligheten att inse gärningens följder. Utan det borde liksom dagens påföljdsförbud för barn under 15 år, 1 kap. 6 § BrB, vila på det principiellt felaktiga i att straffa barn som begått straffbelagda gärningar i så låg ålder.

Senare kom straffbarhetsåldern att bli 15 år. 1902 utvecklades den offentliga barnvården och specialregleringen i 5 kap. 2 § SL togs bort.⁸⁹ Prövningen av barnets urskiljningsförmåga upphörde under motiveringen att ett barn före 15 års ålder inte hade uppnått den mognad i omdöme och självständighet i viljan som var ett krav för straffbarhet.⁹⁰

Att observera i 5 kap. 5 § SL är att man talade om gärningar begångna i *medvetlöshet*. Förmodligen hade detta begrepp ett annat innehåll än vad det har idag. Idag anses man inte ens ha begått ett uppsåtligt brott om man företar handlingar i medvetlöst tillstånd. Handlingarna är då endast resultatet av en kroppsrörelse och inget som kan tillskrivas gärningsmannen. Carlén hade vidare en uppfattning som jag inte anser var riktig vad gällde grunden för ansvarsfrihet. Han menar att:

*”Den fullkomliga strafffrihet, som tillkommer dem, hvilka kunna hänföras under 4 eller 5 §, motiveras deraf, att ingen brottslighet finnes att bestraffa. Brott i juridisk bemärkelse förutsätter nämligen hos gerningsmannen antingen uppsåt eller vållande (oaktsamhet), men ingetdera förefinnes hos den, som helt och hållet saknar förnuftsbruk.”*⁹¹

Carlén verkar ha blandat ihop det subjektiva rekvisitet med frågan om gärningsmannen är otillräknelig eller inte, begrepp som bygger på helt olika bedömningar och principer. Grunden för särbehandling av psykiskt störda lagöverträdare hade från 1864 års strafflag och framåt kommit att handla om tillräknelighet som ett ytterligare subjektivt rekvisit.

---

⁸⁷ Carlén, sid. 4

⁸⁸ Carlén, sid. 87

⁸⁹ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 91

⁹⁰ SOU 1956:55, sid. 236

⁹¹ Carlén, sid. 90-91

Det var främst orsaken till det psykiska tillståndet hos gärningsmannen som var avgörande för om 5 kap. 4 eller 5 §§ SL skulle tillämpas. Till 5 kap. 4 § SL skulle man hänföra de gärningsmän vilkas psykiska tillstånd var orsakade av sjukdom, ålderdomssvaghet eller naturfel.⁹²

Vad naturfel innebar är inte helt lätt att veta och Carlén ger heller ingen närmare förklaring till begreppet. Man kan dock förmoda att han med naturfel menar ett tillstånd hos gärningsmannen vilket varit med honom från födseln.

Vad gällde de "afvita" gärningsmännen omfattade 4 § både permanenta och periodiskt återkommande tillstånd. Carlén menade att det åtminstone vid periodiska psykiska tillstånd borde finnas krav på kausalsamband mellan gärningen och det psykiska tillståndet. Till 5 kap. 5 § SL skulle hänföras de gärningsmän som inte led av permanenta psykiska abnormtillstånd utan som av någon anledning, inte självförvållad, tillfälligt råkat i sinnesförvirring eller i medvetlöshet.⁹³ I 5 kap. 5 § 2 st. SL menades med "tillfällig sinnesförvirring" förlust av förståndets fulla bruk av annan anledning än de som togs upp i 1 st., bl.a. stark upphetsning p.g.a. vrede, skrämsel eller annan höggradig affekt.⁹⁴ Till samma bestämmelse skulle man även hänföra gärningar begångna i sömntillstånd och gärningar begångna under ofrivilligt rus.⁹⁵

Det är för mig oklart varför man valde att reglera medvetlöshet i dessa bestämmelser. Idag är det självklart, vilket även borde ha varit fallet under den här tiden, att gärningar någon begår i medvetlöshet aldrig utgör brott eftersom gärningsmannen då saknar uppsåt. Något som i och för sig skulle kunna förklara Carléns syn på grunden för ansvarsfrihet, där han blandar ihop uppsåt och tillräknelighet.

I 5 kap. 6 § SL slutligen reglerades den *förminskade tillräkneligheten*.⁹⁶ Stadgandet kan jämföras med den reglering om förmildrande omständigheter som idag återfinns i 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB. Under denna bestämmelse skulle man hänföra gärningsmän som hade förståndshandikapp, vilket medförde att deras förmåga att inse gärningens följder var begränsad. Med "sjukdom" skulle förstås en pågående kroppslig sjukdom t.ex. hög feber som lett till förvirring.⁹⁷ Andra gärningsmän som kunde undantas var sådana vilkas förstånd var omtöcknat eller nedsatt. Även gärningar begångna under ofrivilligt rus men som inte i tillräckligt hög grad kvalificerade sig under 5 kap. 5 § SL kunde hänföras hit. Under paragrafen skulle även inräknas gärningar begångna av dem som i och för sig var fullt medvetna om sina handlingar,

---

⁹² Carlén, sid. 91

⁹³ Carlén, sid. 91

⁹⁴ SOU 1923:9, sid. 93

⁹⁵ Carlén, sid. 91

⁹⁶ Carlén, sid. 91

⁹⁷ SOU 1923:9, sid. 93

så att de hade förmåga att skilja mellan rätt eller fel, men där deras förmåga att kontrollera och styra sitt handlande varit starkt nedsatt t.ex. p.g.a. vanföreställningar.⁹⁸ Om domstolen enligt 5 kap. 6 § SL förklarade den tilltalade förminskat tillräknelig fick han straffnedsättning.⁹⁹ Bestämmelsen om förminskad tillräknelighet skulle användas som en medelväg i de fall där man inte kunde utdela ansvarsfrihet och det inte heller var skäligt, med hänsyn till gärningsmannens psykiska tillstånd, att ge honom fullt straff.¹⁰⁰ I både 5 kap. 5 och 6 §§ SL användes rekvisitet ”utan egen skuld”, med detta skulle enligt Carlén förstås inte endast skuld i straffrättslig mening utan även skuld i mer vardaglig, moralisk mening.¹⁰¹ ”Utan egen skuld” innefattade även den situationen att effekterna av ett vardagligt handlande blev oförutsedda och onormala. Carlén ger som belysande exempel på detta:

*”... men att deremot ett sådant förvällande, som i ingetdera hänseendet är klandervärt, icke afses, så att t.ex. den, som är van att taga sin aptitsup utan allt inflytande på sinnesstämningen, icke kan i lagens mening anses vara skuld till den sinnesförvirring, hvori vid något visst tillfälle supen försätter honom i följd af någon opåräknad och opåräknelig indisposition.”*¹⁰²

Sådan ”fyllerigalenskap” kunde därmed leda till att gärningsmannen förklaras otillräknelig enligt 5 kap. 4 eller 5 §§ SL eller förminskat tillräknelig enligt 5 kap. 6 § SL.¹⁰³

Att en gärningsman förklarades ansvarsbefriad enligt 5 kap. 4 eller 5 §§ SL innebar inte att han lämnades helt utan ingripande. De åtgärder som blev aktuella stadgades det dock inte om i strafflagen utan i sinnessjuklagen¹⁰⁴ där gärningsmannen kunde överlämnas till vård. Avgörande för ett överlämnande var vad det utlåtande varpå han ansvarsfrihetsförklarats sa om hans vårdbehov. Om det fanns ett behov av vård på sinnessjukhus, skulle han tas in för sådan vård. Om det inte fanns något vårdbehov kom ingen annan åtgärd eller reaktion att drabba honom.¹⁰⁵ Ansvarsbefrielse ledde i allmänhet till intagning i sinnessjukhus enligt sinnessjuklagen, vilket dock inte domstolen förordnande om.¹⁰⁶

---

⁹⁸ Carlén, sid. 92

⁹⁹ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 63

¹⁰⁰ SOU 1942:59, sid. 27

¹⁰¹ Carlén, sid. 93

¹⁰² Carlén, sid. 93-94

¹⁰³ Carlén, sid. 94

¹⁰⁴ SFS (1929:321)

¹⁰⁵ Prop. 1962:10, sid. C 103

¹⁰⁶ Strahl, Den svenska kriminalpolitiken, sid. 176

4.3.2 Kritik av tillräknelighetsbestämmelserna

Kinberg ansåg att utformningen av tillräknelighetsbestämmelserna i 5 kap. 5 § SL innehöll uttryck som var obestämda och delvis stod i strid med psykiatrisk erfarenhet.¹⁰⁷ Begreppet ”av-vita” översattes i dagligt tal med att någon var från vettet, galen. Kinberg menade dock att det inte var en term som var användbar inom psykiatrin och att det därmed var oklart vilka tillstånd man skulle hänföra under begreppet. Vad gällde ”vilken förståndets bruk genom sjukdom eller ålderdomssvaghet var berövad” utgjorde det heller inget adekvat uttryck i detta sammanhang. Han kritiserade uttrycket med att endast sinnessjukdomar påverkade en människas förståndsfunktioner. Bland sinnessjukdomarna fanns vidare inga sjukdomar som totalt kunde upphäva någons förståndsverksamhet. Samma sak gällde ålderdomssvaghet. ”Frånvaro av förståndets bruk”¹⁰⁸ kunde vara aktuellt endast vid den allvarligaste graden av idioti. Uttrycket ”råkat i sådan sinnesförvirring, att han ej till sig visste”, var ett rekvisit som inte heller hade något klart rättspsykiatriskt innehåll, då det var ett uttryck som man inte använde i medicinska sammanhang. Kritik fick vidare uttrycket ”medvetslös” av Kinberg. Han menade att detta innebar ett tillstånd där gärningsmannen var totalt omedveten. Han hade svårt att förstå hur man överhuvudtaget skulle kunna vara förmögen att begå en handling i det tillståndet. Han anslöt sig till det ställningstagandet att det med medvetlöshet av lagstiftaren måste ha menats något annat, men det var oklart vad detta var.¹⁰⁹

Att man kunde förlora ”förståndets fulla bruk” genom kroppssjukdom var för Kinberg totalt obegripligt. Skulle en kroppssjukdom angripa grunden för själslivet var detta en sinnessjukdom och inte längre en kroppslig sjukdom. Uttrycket ”ålderdomssvaghet” eller annan förvirring tyckte Kinberg var inkonsekvent, då ålderdomssvaghet i de flesta fall inte visade sig genom förvirring. Utformningen av 5 kap. 5 och 6 §§ SL ledde enligt Kinberg till att när man som rättsläkare i ett brottmål skulle avge ett yttrande om gärningsmannens sinnesbeskaffenhet var man tvungen att bortse från innehållet i paragrafen och istället gå efter den för tillfället aktuella rättspsykiatriska vetenskapen.¹¹⁰

Kinberg kom att kritisera den ordning som 5 kap. 6 § SL medfört. Han ansåg att eftersom paragrafen tillämpades med avseende på psykiskt abnorma gärningsmän, vilka av just den anledningen var samhällsfarliga och inte i någon större utsträckning mottagliga för straffets verkningar, var denna bestämmelse oändamålsenlig¹¹¹ då den försvårade samhällsskyddet

---

¹⁰⁷ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 54

¹⁰⁸ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 55

¹⁰⁹ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 56

¹¹⁰ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 58

¹¹¹ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 63

gentemot dessa gärningsmän. Den enda anledningen Kinberg kunde se till att man tillämpade 5 kap. 6 § SL var att den gick i samklang med vedergällningsprincipen. Men han menade att samhällsskyddet fick offras för som han kallade det ”fiktionen om en rättvis vedergällning”.¹¹² Till grund för förminskad tillräknelighet låg den förväxling som gjordes mellan viljefrihet i indeterministisk mening och psykologisk viljefrihet d.v.s. psykisk normalitet och psykiska hälsa.¹¹³ Om man däremot ansåg att indeterministisks viljefrihet var samma sak som psykologisk viljefrihet blev det mer självklart att det fanns en kontinuerlig övergång mellan tillräknelighet och otillräknelighet.¹¹⁴ Inom psykiatrin menande man i övrigt att det var en omöjlighet att den tillräknelige hade fri vilja och den otillräknelige inte, desto mer absurt var det att den förminskat tillräknelige skulle ha något där emellan.¹¹⁵

Att belägga sinnessjuka med straff trodde dock inte Kinberg på. Han ansåg att sinnessjuka varken var mottagliga för straff eller att straffet skulle göra någon verkan på dem. Den ansvarsbefriade skulle komma under tvångsvård och därmed kunde samhällsskydd garanteras.¹¹⁶ För att komma till rätta med de problem som Kinberg, trots sin principiella ståndpunkt, ansåg förelåg med 5 kap. 5 och 6 §§ SL föreslog han att bestämmelserna skulle få ett nytt innehåll. Dessa skulle innehålla ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet” samt andra tillstånd, som med hänsyn till inflytandet på personens handlande, kunde *likställas* med sinnessjukdom. *Domstolen* skulle sedan besluta om eventuell intagning på sinnessjukhus eller liknande.¹¹⁷ Vedergällningsprincipen och skuldprincipen som strafflagen vilade på tog inte tillräcklig hänsyn till psykologiska och andra effekter som straffet hade för individen och samhället i övrigt.¹¹⁸

Enligt doktrinen hörde under begreppet tillräknelighet *viljefrihet*, men viljefrihet kunde inte rakt av förklaras som ett psykologiskt tillstånd. Viljefriheten kunde dock påverkas av sjukdomstillståndet hos gärningsmannen¹¹⁹ men den var att se i förhållande till hjärnans tillstånd. Den viljefrihet som det talades om inom doktrinen tog inte hänsyn till denna psykologiska samverkan, utan såg viljefrihet som ett självständigt begrepp oberoende av gärningsmannens psykiska tillstånd i övrigt.¹²⁰

Kinberg ville hellre se ett system där straffet och reaktionen anpassades efter gärningsmannen och där man tog bort den gradindelade tillräkneligheten. Den sinnessjuka gärningsman-

---

¹¹² Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 64

¹¹³ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 91

¹¹⁴ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 92

¹¹⁵ Lernestedt, JT 1996-97 s. 338

¹¹⁶ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 67

¹¹⁷ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 71

¹¹⁸ Kinberg, SvJT 1929 sid. 229

¹¹⁹ Kinberg, SvJT 1929 sid. 230

¹²⁰ Kinberg, SvJT 1929 sid. 231

nen skulle få vård, den psykiskt abnorme skulle interneras på obestämd tid och för den tillräknelige skulle normalt straff användas. Kinberg var starkt kritisk till att ingen lyckades komma med ett fungerande tillräknelighetsbegrepp och han betvivlade att detta överhuvudtaget var möjligt. Ett tillräknelighetsbegrepp hade mycket kort livslängd eftersom den psykiatriska vetenskapen ständigt förändrades.¹²¹ Om man anpassade reaktionen efter typen av gärningsman skulle man komma ifrån problematiken med att skapa ett tillräknelighetsbegrepp som var straffrättsfilosofiskt gångbart. Det enda man behövde var kunskap i psykologi och psykiatri, vilket psykiatrikerna hade. Den sociala ansvarigheten hade alla samhällsmedborgare och både friska och sinnessjuka var ansvariga för sina handlingar.¹²² Reaktionen skulle avgöras endast på grundval av arten av den behandling eller det tillstånd som lett fram till samhällets reaktion. Där var ändamålsenligheten viktigast och man laborerade inte med metafysiska begrepp.¹²³ Om man inte längre arbetade med skuld var tillräknelighet inte längre intressant. Fokus hamnade istället på praktiska lösningar i preventionssynpunkt.¹²⁴ Kinbergs mycket kritiska inställning till tillräknelighetsbegreppet avslutas med ett ståndfast ställningstagande:

*"Tillräknelighetsbegreppet ... måste avskrivras. Då det icke är till någon som helst nytta, ... är det önskvärt att det fortast möjligt försvinner ur straffrättsfilosofi, strafflagar och rättstillämpning."*¹²⁵

4.3.3. Kort om olika psykiska tillstånd

Sinnessjukdom uppkom genom sjukliga förändringar i hjärnan som ledde till rubbningar i själverksamheten.¹²⁶ Detta visades i abnorma handlingsmotiv, då vissa av de mekanismer som reglerade hur en person handlade hade satts ur funktion.¹²⁷ *Psykiskt abnorma personer* hade själsorgan som p.g.a. ärftliga anlag, vilka gjort sig gällande under individens utveckling, var felkonstruerade från början. Psykisk abnormitet innebar oftast mer eller mindre nedsatt intelligens, mer eller mindre avsaknad av moraliska känslor och förskjutning i driftslivet.¹²⁸ *Intellektuell undermålighet* var tillstånd som grundades på en intelligensbedömning och som kunde graderas från den lättaste, debilitet och imbecillitet till idioti eller sinnesslöhet.¹²⁹ *Sin-*

¹²¹ Kinberg, SvJT 1929 sid. 244

¹²² Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 23

¹²³ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 26

¹²⁴ Kinberg, Om den s.k. tillräkneligheten, sid. 73

¹²⁵ Kinberg, SvJT 1929 sid. 244

¹²⁶ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 65

¹²⁷ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 66

¹²⁸ Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 69

¹²⁹ SOU 1942:59, sid. 48

nesslöhet var en höggradig psykisk utvecklingsstörning¹³⁰ som berodde på medfödda brister eller på skador och sjukdomar under barndomen.¹³¹ *Psykiiskt defekta* infattade personer som hade haft sinnessjukdom men som inte helt tillfrisknat.¹³²

4.4 Två förändringar av strafflagens tillräknelighetsbestämmelser

År 1890 gjordes en ändring av 5 kap. 4-6 §§ SL. Innehållsmässigt medförde den inga nyheter men innebar att paragraferna slogs samman och bildade 5 kap. 5 § SL. 1921 skedde en ytterligare förändring av bestämmelserna då dödsstraffet officiellt avskaffades. I och med detta berördes bestämmelsen om förminskad tillräknelighet i 5 kap. 6 § SL. Bestämmelsen stadgade att dödsstraff skulle ersättas med straffarbete för förminskat tillräkneliga. Det skulle nu dröja fram till 1945 innan nästa ändring av tillräknelighetsbestämmelserna skedde.

5 Thyréns förberedande utkast till strafflag

Thyrén¹³³ fick 1908 i uppdrag av regeringen att utarbeta ett förslag till ny strafflag som skulle ersätta strafflagen. Hans lagförslag¹³⁴ innehöll ett parallellt system till straff med *skyddsåtgärder*.¹³⁵ Inspirerat av den positiva/sociologiska straffrättskolan.

5.1 Skyddsåtgärder och otillräkneliga

Skyddsåtgärder, som innebar inkapacitering på obestämd tid, skulle kunna bli aktuellt för bl.a. *förminskat tillräkneliga*, 3 kap. 2 § i förslaget. Om det tillstånd som lett till den förminskade tillräkneligheten förelegat vid gärningen men sedan upphört vid tiden för domen skulle straff dömas ut, men obegränsat kunna sätta ned enligt 4 kap. 2 § i förslaget.¹³⁶ Skyddsåtgärder kunde försvaras både ur allmänpreventiv och individualpreventiv synpunkt. Inspärningarna på interneringsanstalt borde bli både långvariga och betydligt längre än straffen, vilket verkade avskräckande för allmänheten. Dessutom ledde de till inkapacitering.¹³⁷

Samhällsfarliga individer fanns bland tillräkneliga gärningsmän samt hos otillräkneliga, både hos barn och psykiskt störda.¹³⁸ De otillräkneliga gärningsmännen skiljde sig inte i sam-

---

¹³⁰ SOU 2002:3, sid. 170

¹³¹ SOU 1977:23, sid. 119

¹³² Kinberg, Lagen och de sinnessjuka, sid. 70

¹³³ Johan C. W. (Carl Wilhelm) Thyré, 1861- 1933, professor i straffrätt vid Lunds universitet

¹³⁴ Se bilaga 2

¹³⁵ Thyré, Förberedande utkast till strafflag, sid. 9

¹³⁶ Thyré, Förberedande utkast till strafflag, sid. 10

¹³⁷ Thyré, Förberedande utkast till strafflag, sid. 11

¹³⁸ Thyré, Principerna för en strafflagsreform, sid. 6

hällsfarlighet från andra gärningsmän.¹³⁹ Vedergällningstanken hade börjat övergå till tankar kring prevention och fokus flyttades delvis från gärningen till gärningsmannen.¹⁴⁰ Fler och fler började ifrågasätta grunden för vedergällningsprincipen, hämnden. Även om lidandet i reaktionen skulle vara kvar, skulle denna utformas på ett sätt som hade bättre verkan både individual- och allmänpreventivt. Man skulle utgå från vilken *behandling av gärningsmannen* som var till mest nytta för samhället.¹⁴¹

Inom allmänpreventionens gränser skulle man hitta den behandling av gärningsmannen som var mest effektiv ur individualpreventiv synpunkt. Det allmänna rättsmedvetandet krävde dock att den som begick brott måste tillföras lidande av något slag, men detta lidande kunde även vara till nytta rent individualpreventivt.¹⁴² Den *otillräknelige* som begått brott under inflytande av sin störning skulle kunna internas på vårdanstalt förordnat av *domstolen*, 3 kap. 1 § i förslaget.¹⁴³ Där skulle han stanna så länge abnormiteten fanns kvar. Thyrén anförde om detta att:

*”... samhällets befogenhet [åter] att hålla gerningsmannen internerad räcker så långt som abnormiteten räcker och icke längre (en uträkning öfver denna tidpunkt -... -skulle gifva interneringen karakteren af maskeradt straff.)”*¹⁴⁴

Om ett brott begicks av en person som var frisk vid gärningstillfället men som sedan, vid tiden för domen, var psykiskt störd skulle detta beaktas som annan sjukdom beaktades, d.v.s. på verkställighetsstadiet. Domen skulle grundas på gärningsmannens tillstånd då han begick brottet.¹⁴⁵ Om en gärningsman blev sinnessjuk under pågående verkställighet av ett fängelsestraff skulle detta avbrytas och gärningsmannen överföras till vårdanstalt. Någon möjlighet att avräkna tiden på vårdanstalten mot tiden för fängelsestraffet skulle dock inte finnas.

Grunden för ansvarsfrihet fanns i att gärningsmannens samhällsfarlighet var borta i samband med att han inte längre var abnorm och att han då inte var i behov av några samhälleliga reaktioner. Förminskad tillräknelighet skulle få ett lägre straff då deras samhällsfarlighet var lägre.¹⁴⁶ Regeln om förminskad tillräknelighet i strafflagen grundades dock inte på graden av

---

¹³⁹ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 9

¹⁴⁰ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 34

¹⁴¹ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 36

¹⁴² Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 56

¹⁴³ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 152

¹⁴⁴ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 153

¹⁴⁵ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 156

¹⁴⁶ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 159

samhällsfarlighet utan på förminskad skuld.¹⁴⁷ Grunden för den samhällsreaktion som skulle bli aktuell för de här fallen skulle inte endast vara brottet i sig, utan man skulle se på abnormiteten och på om det fanns ett kausalsamband.¹⁴⁸ Om den förminskat tillräknelige inte hade begått brottet under inflytande av sin abnormitet kunde man inte använda någon annan reaktion än det vanliga straffet. Han var varken mer eller mindre samhällsfarlig än en tillräknelig gärningsman.¹⁴⁹

5.2 Tillräknelighetsbestämmelserna och preventionsteorierna

Med *förminskat tillräknelig*, 4 kap. 2 § i förslaget, menade Thyrén någon som var varaktigt andligt britsfällig och som p.g.a. det i mycket liten mån var mottaglig för den avsedda verkan med straffet.¹⁵⁰ För *otillräkneliga* skulle med ”avvita” förstås alla fullständigt otillräkneliga, av mer permanent slag. I detta begrepp inkluderades ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet” som var så kraftig att den kunde medföra full otillräknelighet.

Otillräknelighet kunde även uppkomma av mer tillfälliga sinnesstillstånd. För det första sådan sinnesförvirring som ledde till att gärningsmannen ”inte till sig visste”, 4 kap. 1 § i förslaget. I strafflagen användes uttrycket synonymt med ”medvetlös”, vilket Thyrén ansåg var förvirrande. För det andra sådan sinnesförvirring som medförde att gärningsmannen var ”oförmögen att handla efter sin vilja”. Även den förminskade tillräkneligheten fanns i två varianter. Den första tog sikte på försvagandet av ”insikten om handlingens betydelse” och den andra på ”förmågan att handla efter sin vilja”, 4 kap. 2 § i förslaget. Förminskad tillräknelighet kunde vara av mer tillfälligt eller permanent slag. Vid förminskad tillräknelighet av mer permanent slag kunde gärningsmannen, om han endast i liten grad var mottaglig för den avsedda verkan med straffet, komma att bli föremål för skyddsåtgärder.¹⁵¹

Människorna trodde att de hade en fri vilja att påverka sina handlingar men de var egentligen determinerade. Den fria viljan var en psykologisk illusion.¹⁵² Om man såg samhällsreaktionen som endast ett medel för att bekämpa samhällsfaran skulle man i varje enskilt fall använda sig av den mest lämpliga reaktionen, men istället blev flera samhällsfarliga utan reaktion p.g.a. tillräknelighetsbestämmelserna.¹⁵³ Vedergällningsprincipen ledde till straff och tog bl.a. inte hänsyn till den samhällsfarlighet som fanns hos gärningsmannen som saknade fri vil-

---

¹⁴⁷ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 160

¹⁴⁸ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 161

¹⁴⁹ Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 164

¹⁵⁰ Thyrén, Förberedande utkast till strafflag, sid. 10

¹⁵¹ Thyrén, Förberedande utkast till strafflag, sid. 28

¹⁵² Thyrén, Principerna för en strafflagsreform, sid. 38

¹⁵³ Thyrén, Straffrättens allmänna grunder, sid. 45

ja.¹⁵⁴ Från *preventionssynpunkt* hade man ingen anledning att skilja straff från andra reaktioner, då *målet* med dessa var det intressanta. Andra typer av reaktioner t.ex. psykiatrisk vård uppfyllde inte kravet på straff ur vedergällningssynpunkt eftersom det inte innehöll tillräckligt mycket lidande.¹⁵⁵ På frågan om man helt kunde bortse från vedergällningsprincipen vid införandet av preventionstanken svarade Thyréen:

*”Och seljvva den sista grunden för vedergällningen, nemligen **illusionen af fri vilja**, är återigen **nödvändig** för samhället, då det gäller att påverka den samhällsfarlige individen: huru sannt det än är, att straffet (såsom förbättrande eller afskräckande) vore meningslöst, om brottslingens vilja icke vore underkasta kausallitet, så är det lika säkert, att straffet oftast vore hopplöst, om brottslingen icke **trodde och kände sig fri**, om han t.ex. icke vore i stånd att känna ånger, öfverhufvud om han, såsom konsekvent fatalist, ansåge sina handlingar såväl i det förflutna som i framtiden absolut kausalbestämda.”*¹⁵⁶

Alltså var vedergällningsprincipen ett nödvändigt ont i införandet av preventionsprincipen.¹⁵⁷

Någon större skillnad mellan de båda principerna blev det inte i fall av *otillräknelighet*. Preventionsprincipen ledde till skyddsåtgärder och krävde reaktioner om gärningsmannen var samhällsfarlig men detta skulle inte vara straff. För *förminskat tillräkneliga* krävde vedergällningsprincipen minskat straff, medan preventionsprincipen krävde straff eller annan reaktion bestämd utifrån samhällsfarlighetens art och grad. Vad gällde *tillräkneliga* gärningsmän borde man acceptera vedergällningsprincipen och använda straff.¹⁵⁸ Om man använde en annan reaktion gentemot dessa föll vedergällningsprincipen.¹⁵⁹

5.3 Åsikter kring det Thyrénska förslaget

Stjernstedt¹⁶⁰ menade att den individualpreventiva tanken inte var helt genomförd i Thyréns förslag då allmänpreventionen beaktades, men att Thyréen däremot tog ett absolut avståndstagande från vedergällningsprincipen. Tiden var, enligt Stjernstedt, ännu inte inne för en reform där straffsystemet byggde på behandlingssynpunkten. När vetenskapen hade gett oss effektiva behandlingsmetoder av kriminella och då det inte längre fanns kvar några tankar om vedergällning, skulle en mer omfattande reform bli möjlig. Dessutom måste vedergällningsprincipen, enligt honom, bort från det allmänna rättsmedvetandet, något som skulle komma natur-

---

¹⁵⁴ Thyréen, Straffrättens allmänna grunder, sid. 48

¹⁵⁵ Thyréen, Straffrättens allmänna grunder, sid. 50

¹⁵⁶ Thyréen, Straffrättens allmänna grunder, sid. 56

¹⁵⁷ Thyréen, Straffrättens allmänna grunder, sid. 56

¹⁵⁸ Thyréen, Straffrättens allmänna grunder, sid. 57

¹⁵⁹ Thyréen, Straffrättens allmänna grunder, sid. 58

¹⁶⁰ Georg Stjernstedt 1876-1963, brottmåls- och familjerättsadvokat och ledamot av Advokatsamfundet

ligt i och med en högre allmän upplysning, bl.a. på det naturvetenskapliga området. Den nya upplysningen skulle visa att principen om vedergällning, grundad på indeterminismen, inte längre var teoretisk hållbar som utgångspunkt för straffsystemet, och då skulle samhällsmedborgarna vara öppna för nya utgångspunkter.¹⁶¹

6 ”Lilla” strafflagskommissionen

På 1920-talet kom ”Lilla” strafflagskommissionens lagförslag,¹⁶² grundat på Thyréns förslag till ny strafflagstiftning, vilket skulle ersätta strafflagen.

6.1 Strafflagskommissionens förslag på tillräknelighetsbestämmelser

Angående 2 kap. 1 § i förslaget, om *otillräknelighet*, framhöll Strafflagskommissionen¹⁶³ att alla borde vara fullkomligt eniga om att otillräkneliga skulle vara ansvarsbefriade. Det som man oftare varit mer oense om var vilken avgränsning gruppen otillräkneliga skulle ha. Avgörande skulle vara grunden för ansvarsfrihet men denna varierade från *vedergällningssynpunkt*¹⁶⁴ till *preventionssynpunkt*. Från preventionssynpunkt ansåg man att straffet, i dessa fall, helt eller delvis saknade verkan som förebyggare av brott.¹⁶⁵

Den dåvarande regleringen i 5 kap. 5 § SL kritiserade kommissionen som osäker. Begreppet ”avvita” som i folkmun betydde ”från vettet” hade uppfattats på olika sätt, vissa ansåg att begreppet innefattade fler grupper av sinnessjukdomar andra färre. Begreppet hade i praxis även kommit att innefatta, inte enbart sinnessjuka, utan även sinnesslöa som p.g.a. sin bristande utveckling hade blivit *jämställda* med sinnessjuka.¹⁶⁶ Kommissionen använde begreppen ”sinnessjuk” och ”sinnesslö”, s.k. biologiska kriterier, i sitt förslag.¹⁶⁷ Begreppen var bra då de tog sikte på fall där straff inte var en lämplig reaktion, samt att den psykiatriska expertisen kunde förändra begreppen i och med att vetenskapen gick framåt.¹⁶⁸ Till skillnad mot Thyren som använde ”avvita” menade kommissionen att begreppen hade samma innebörd. Vad däremot gällde *tillfälliga rubbningar*, som bestämmelsen också tog sikte på, måste man använda s.k. psykologiska kriterier. Några biologiska kriterier hade man inte användning av,

---

¹⁶¹ Stjernstedt, SvJT 1916 sid. 286

¹⁶² Se bilaga 3

¹⁶³ SOU 1923:9

¹⁶⁴ SOU 1923:9, sid. 89

¹⁶⁵ SOU 1923:9, sid. 90

¹⁶⁶ SOU 1923:9, sid. 93

¹⁶⁷ SOU 1923:9, sid. 96

¹⁶⁸ SOU 1923:9, sid. 97

då det saknades komplett psykiatrisk vetenskap på detta område.¹⁶⁹ Kommissionens förslag avsåg defekter på antingen viljesidan eller på förståndssidan, som skulle vara så djupgående att straff inte borde bli aktuellt.¹⁷⁰ Med ”förmåga att handla efter sin vilja” menade kommissionen vilja som i dagligt tal och inte i deterministisk eller indeterministisk mening. Exempel på tillstånd var epileptiska anfall, sömntillstånd, tillstånd av höggradig affekt, febertillstånd, patologiska rus samt delirium. Kravet på ”utan egen skuld” skulle behållas.¹⁷¹

Vilka fall som skulle räknas in under *förminskad tillräknelighet*, 2 kap. 2 § i förslaget, skulle avgöras genom att psykologiska kriterier användes.¹⁷² Många av de själstillstånd som skulle falla under denna bestämmelse kunde inte hänföras under något av de sjukdomsbegrepp som användes inom psykiatrin. Det dåvarande stadgandet i 5 kap. 6 § SL som innehöll ”saknat förståndets fulla bruk”, kritiserade kommissionen för att det inte också tog sikte på den förminskade tillräknelighetens påverkan på viljelivet. Exempel på permanenta tillstånd var lägre grad av imbillicitet, psykiska defektillstånd efter en tidigare sinnessjukdom, vissa former av epilepsi etc.¹⁷³ Som tillfälliga tillstånd angavs dvala, övertrötthet, slapphet eller upphetsning, och för dessa fall var det enligt kommissionen tvunget att finnas ett kausalsamband, ”under inflytande av”, mellan tillståndet och brottet. Annars kunde tillståndet inte anses ha inverkat på graden av samhällsfarlighet.¹⁷⁴

Det skulle alltid bli aktuellt att utdöma straff om det förminskade tillräknelighetstillståndet var övergående och inte bestod då reaktionen skulle bestämmas. En mildare grad av straff motiverades av att gärningsmannens samhällsfarlighet var lägre än hos en tillräknelig gärningsman.¹⁷⁵ Vad gällde den mer permanent förminskat tillräknelige kunde straffet endast sättas ned i rena undantagsfall, eftersom gärningsmannen var konstant samhällsfarlig och mindre straffmottaglig än en tillräknelig. Därmed borde han ådömas en skyddsåtgärd.¹⁷⁶

6.2 Strafflagskommissionens förslag till skyddsåtgärder

Kommissionen lämnade vedergällningsprincipen och såg straffet som ett medel för att förebygga samhällsfarliga gärningar. Därför skulle det vid sidan av straffet finnas andra rektioner på brott.¹⁷⁷ Om 8 kap. 1 § i förslaget om förvaring i anstalt av *otillräkneliga*, menade kommis-

---

¹⁶⁹ SOU 1923:9, sid. 98

¹⁷⁰ SOU 1923:9, sid. 99

¹⁷¹ SOU 1923:9, sid. 100

¹⁷² SOU 1923:9, sid. 93

¹⁷³ SOU 1923:9, sid. 106

¹⁷⁴ SOU 1923:9, sid. 107

¹⁷⁵ SOU 1923:9, sid. 104

¹⁷⁶ SOU 1923:9, sid. 105

¹⁷⁷ SOU 1923:9, sid. 307

sionen att dessa gärningsmän behövde vård och behandling. Vård kunde upphäva deras samhällsfarlighet och om det inte var möjligt kunde man åtminstone garantera att dessa fick inkapacitering och inte kunde begå nya brott.¹⁷⁸ Om en gärningsman förklarats otillräknelig kunde man utgå från att han var i behov av vård. För att bejaka samhällsskyddet skulle han därför kunna *dömas* till anstaltsvård om han hade begått en gärning som var farlig för allmänheten.¹⁷⁹ Förvaringens upphävande skulle avgöras utifrån den sinnessjukes samhällsfarlighet. Denna ansågs upphöra då han totalt tillfrisknat, varför han skulle stå under vård fram tills dess.¹⁸⁰ Kravet på samhällsskydd skulle alltid komma före terapeutiska hänsyn.¹⁸¹

8 kap. 2 § i förslaget tog sikte på förvaring i anstalt av *förminskat tillräkneliga*.¹⁸² För de förminskat tillräkneliga vars sinnesbeskaffenhet var obotlig och låg till grund för samhällsfarligheten, d.v.s. utförandet av brottet, var ett vanligt straff olämpligt, då detta var tidsbegränsat och gärningsmannen skulle komma ut lika samhällsfarlig. Det skulle därför även för dessa bli aktuellt med tidsbestämd förvaring i anstalt, dock med mindre inslag av vård och behandling, eftersom de inte som de otillräkneliga var ”sinnessjuka” eller ”sinnesslöa”.¹⁸³ Att tillämpa denna tanke fullt igenom stred dock mot vedergällningsprincipen, men kommissionen lade nu fram ett förslag på en reaktion som inte var straff.¹⁸⁴ Den tilltalade måste anses vara endast i ringa mån mottaglig för straff om förvaring skulle bli aktuellt. Andra förminskat tillräkneliga skulle få vanligt, men nedsatt, straff. Endast gärningsmän som begått brott av allvarligare slag skulle kunna bli föremål för förvaring. Kravet var också att dessa riskerade att återfalla i brott av allvarligt slag.¹⁸⁵ Det fanns även krav på minst tre år i förvaring med hänsyn till allmänpreventionen, trots att gärningsmannen då kanske inte längre var samhällsfarlig. Det skulle annars vara stötande att en gärningsman fick avsitta kort tid i förvaring för ett mycket allvarligt brott. Därmed borde det finnas någon typ av korrelation mellan förvaringens längd och längden på det straff som annars hade blivit aktuellt.¹⁸⁶

---

¹⁷⁸ SOU 1923:9, sid. 309

¹⁷⁹ SOU 1923:9, sid. 310

¹⁸⁰ SOU 1923:9, sid. 312

¹⁸¹ SOU 1923:9, sid. 313

¹⁸² SOU 1923:9, sid. 314

¹⁸³ SOU 1923:9, sid. 315

¹⁸⁴ SOU 1923:9, sid. 316

¹⁸⁵ SOU 1923:9, sid. 318

¹⁸⁶ SOU 1923:9, sid. 320

6.3 Åsikter kring ”Lilla” strafflagskommissionens förslag

Olin¹⁸⁷ menade att utvecklingen efter införandet strafflagen innebar mer fokus på preventions-teorierna, vilket ledde till att man inte såg tillräknelighet som något som hade med viljans frihet att göra. Han ansåg det vara angeläget att även de otillräkneliga möttes av någon typ av reaktion från samhället. Tillräknelighet borde inte längre vara ett absolut krav för att gärningsmannen skulle kunna drabbas av en straffrättslig reaktion, men reaktionen fick inte vara ett straff.¹⁸⁸ Enligt vedergällningsprincipen låg varje annat sätt att reagera mot ett brott än genom straff utanför straffrättens område. För den nyare åskådningen där man genom individualprevention skulle bekämpa brottsligheten var straffet endast en av flera straffrättsliga reaktioner.¹⁸⁹ Dessa s.k. skyddsåtgärder skulle utgöra ett eget system vid sidan av straffet. Det var enligt Olin på den här punkten som Thyréns förberedande utkast och kommissionens förslag skiljde sig mest från då gällande rätt.¹⁹⁰

Man kunde dock, enligt honom, inte som kommissionen gjort ställa upp en skillnad mellan varaktiga och tillfälliga tillstånd av *otillräknelighet*. Han kritiserade kommissionen för detta, då uppdelningen ledde till stora olikheter i rättsföljd. Om ”sinnessjukdom” kunde konstateras skulle nämligen detta direkt leda till ansvarsbefrielse, men om otillräkneligheten endast var tillfällig var man tvungen att visa på ett kausalsamband. De psykologiska kriterierna som kommissionen ställde upp ansåg Olin inte heller vara användbara. ”Insikten om en handlingens betydelse” eller ”förmågan att handla efter sin vilja” kunde saknas hos en fullt frisk person samt finnas hos en psykiskt abnorm.¹⁹¹ Man borde istället använda sig av biologiska kriterier även för den tillfälligt otillräknelige. Lagtexten skulle ange ”tillstånd som med hänsyn till dess inflytande på själverksamheten var att *likställa* med sinnessjukdom”. Sådana tillstånd hade, enligt psykiatrisk erfarenhet, inverkan på det mänskliga själslivet *på samma sätt* som sinnessjukdom och därför behövde man inte visa på ett kausalsamband. Detta skulle gälla även för fastställandet av förminskad tillräknelighet.¹⁹²

7 Strafflagberedningens förslag till ändrad tillräknelighetsreglering

”Lilla” strafflagskommissionens förslag blev aldrig lag. Lag blev dock Strafflagberedningens¹⁹³ lagförslag,¹⁹⁴ som under 1940-talet utformades med beaktande av att någon ändring av

---

¹⁸⁷ Gustav Olin 1872–1955, hovrättsråd

¹⁸⁸ Olin, SvJT 1924 sid. 16

¹⁸⁹ Olin, SvJT 1924 sid. 321

¹⁹⁰ Olin, SvJT 1924 sid. 322

¹⁹¹ Olin, SvJT 1924 sid. 19

¹⁹² Olin, SvJT 1924 sid. 20

¹⁹³ SOU 1942:59

tillräknelighetsbestämmelserna inte gjorts sedan införandet 1864. Detta var dock en partiell ändring i arbetet mot en ny strafflag.

7.1 Behovet av förändring

Utvecklingen hade gått mot ett ökat användande både av 5 kap. 5 och 6 §§ SL. Utformningen av stadgandena ledde till osäkerhet kring vilka psykiska tillstånd som lagstiftaren avsåg skulle särbehandlas i straffrättsligt hänseende. Tolkningen av bestämmelserna hade ändrats alltefter som kunskapen inom den psykiatriska vetenskapen förändrats. Därtill hade man gått mot en situation där man av *praktiska hänseenden* och *individualpreventiva skäl* kommit att frångå tillämpningsområdet för de båda bestämmelserna. Praxisutvecklingen hade enligt beredningen i alltför stor omfattning styrts av läkare och psykiatriker.¹⁹⁵ Att bestämmelserna var utformade så öppet och diffust hade varit en av orsakerna till att utvecklingen gått åt det håll den gjort¹⁹⁶

Under 1800-talet hänfördes till 5 kap. 5 § SL samtliga fall av ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet” medan psykopater, samt lindrigare fall av intellektuellt undermåliga, skulle falla under 5 kap. 6 § SL. Under 1870-talet hänfördes många av de sjukdomstillstånd som tidigare hamnat under 5 kap. 6 § SL under 5 kap. 5 § SL.¹⁹⁷ För att psykopaterna skulle få den vård många av dem behövde skedde en förändring av praxis under 1900-talet. Denna innebar att man började tillämpa 5 kap. 5 § SL på psykopaterna för att de skulle kunna tas in för vård på sinnessjukhus.¹⁹⁸ Psykopaterna hade därmed p.g.a. praktiska skäl kommit att förklaras otillräkneliga. Vilket annars endast sinnessjuka och mycket intellektuellt undermåliga hade blivit.¹⁹⁹ Förvaringslagen²⁰⁰, som tog sikte på psykopaterna och på dem med nedsatt intelligens, vilka skulle falla under 5 kap. 6 § SL,²⁰¹ hade medfört en viss tillbakagång från 5 kap. 5 till 6 §§ SL. Förskjutningen hade dock inte blivit så stor som man hoppats på. Psykopaterna kom fortfarande till viss del att falla under 5 kap. 5 § SL och detta ökade t.o.m. under 1930-talet. Omkring 1940 hänfördes till 5 kap. 5 § SL sinnessjuka, starkt nedsatt intelligenta samt psykopater med svårare psykopati. Till 5 kap. 6 § SL hänfördes lättare fall av intelligensnedsättning samt res-

---

¹⁹⁴ Se bilaga 4.1

¹⁹⁵ SOU 1942:59, sid. 31

¹⁹⁶ SOU 1942:59, sid. 37

¹⁹⁷ SOU 1942:59, sid. 32

¹⁹⁸ Holmgren, SvJT 1942 sid. 64

¹⁹⁹ Holmgren, SvJT 1942 sid. 65

²⁰⁰ Lagen (1927:107) om förvaring av förminskat tillräkneliga förbrytare

²⁰¹ SOU 1942:59, sid. 33

ten av psykopaterna.²⁰² Exempel på psykopati var hållningslöshet, viljeslapphet, ombytlighet, mytomanhet, känslökallhet och hänsynslöshet.²⁰³

Vården för de som blivit intagna på sinnessjukhus hade i många fall pågått i flera år och om dessa istället hade bedömts som tillräkneliga kanske de endast behövt sitta av ett kortare fängelsestraff. Det medförde att ansvarsfrihet, som skulle vara till förmån för den tilltalade, hade kommit att ses som en rättslig nackdel.²⁰⁴ Å andra sidan höjdes röster om en minsta vårdtid. Sinnessjukläkarna motsatte sig dock högljutt detta och menade att vården då skulle få straffkaraktär. Dessutom menade de att domstolen saknade kunskap att avgöra den vård som borde bli aktuell i varje enskilt fall.²⁰⁵

7.2 Strafflagberedningens förslag

Enligt Strafflagberedningen var det viktigt att beakta både *allmänpreventiva* och *individualpreventiva* synpunkter vid en revidering av 5 kap. 5 och 6 §§ SL. Allmänpreventivt viktigast var att utforma bestämmelserna på ett sådant sätt att de kunde bidra till en mer enhetlig rättspraxis.²⁰⁶ Förutom att den nuvarande praxisen hade utvecklats med stora avsteg från bestämmelsernas lydelse, hade den inte heller blivit enhetlig, utan i takt med förändringarna inom den psykiatriska vetenskapen utvecklats och ändrats flera gånger. Man ville med den nya lagstiftningen klart tydliggöra vilka psykiska tillstånd som bestämmelserna omfattade. Det var vidare viktigt att allmänheten kunde känna igen de otillräkneliga på så sätt att deras psykiska tillstånd också i samhället i stort ansågs leda till någon typ av undantagsställning.²⁰⁷ Som beredningen såg på skaran psykiskt abnorma kunde dessa indelas i de som var ”sinnessjuka” eller ”sinnesslöa” och de som var psykopater och de med nedsatt intelligens.²⁰⁸

Motiveringen till att *5 kap. 5 § SL* skulle innehålla ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet” var att detta var kända termer som skulle skapa klarhet, inte bara hos allmänheten utan även underlätta rättstillämpningen.²⁰⁹ Genom att använda dessa begrepp kunde beredningen även lämna det tidigare stadgandet som innehöll både biologiska och psykologiska kriterier. Den nya utformningen av 5 kap. 5 § SL var, som beredningen också betonade, utformad för att *minska* antalet gärningsmän som ansvarsfrihetsförklarades. Undantagna skulle direkt, p.g.a.

---

²⁰² SOU 1942:59, sid. 34

²⁰³ SOU 1942:59, sid. 53

²⁰⁴ SOU 1942:59, sid. 40

²⁰⁵ SOU 1942:59, sid. 39

²⁰⁶ SOU 1942:59, sid. 68

²⁰⁷ SOU 1942:59, sid. 69

²⁰⁸ SOU 1942:59, sid. 88

²⁰⁹ SOU 1942:59, sid. 72

den nya lydelsen, bl.a. psykopater bli.²¹⁰ Under sinnessjukdom skulle därför inte längre hänföras någon form av psykopati.²¹¹ Ansvarsfrihet skulle de gärningsmän få vilka redan intog en särställning i samhället. Detta gällde både gentemot det allmänna och gentemot övriga samhällsmedborgare. Att någon skulle bli ansvarsbefriad men ändå inte vara tillräckligt psykiskt störd för att kunna omhändertras för tvångsvård, borde undvikas.²¹² Beredningens förslag innebar även att man tog bort den skillnad som gjordes i 5 kap. 5 § 1 och 2 st. SL, vad gällde varaktiga psykiska tillstånd och endast tillfälliga sådana.²¹³ Detta motiverades av att tillståndet i 2 st. i de flesta fall likväl kunde bedömas och falla in under bestämmelsens 1 st. Avgörande skulle istället bli om det tillfälliga psykiska tillståndet kunde härröras till ”sinnessjukdom”. Sådana tillfälliga psykiska tillstånd som *inte* bottnade i en psykisk sjukdom t.ex. affekt skulle därmed heller inte leda till ansvarsfrihet.²¹⁴

7.2.1 Psykopat ”problemet”

Utestängandet av psykopaterna från 5 kap. 5 § SL skulle innebära att dessa förklarades *tillräkneliga* och därför dömdes till vanlig påföljd. Det var under påföljdernas verkställighet som psykopaterna istället skulle beredas den vård och behandling de behövde. Från läkarhåll var man dock inte övertygade om att det inom straffverkställigheten kunde ges den vård som var nödvändig för psykopaterna.²¹⁵ Psykopaterna intog dock en annan ställning i samhället än de sinnessjuka och sinnesslöa. För dessa hade sinnessjukvården och sinnesslövården skyldighet att ingripa oavsett om de hade begått något brott eller inte. För psykopater fanns ingen motsvarande organisation. Behandlingen av psykopater var mest ändamålsenlig genom pedagogisk fostran och andra åtgärder för att anpassa dessa till samhället. Det gick inte att bota deras grundläggande psykiska defekter.²¹⁶

7.2.2 Krav på kausalsamband

Enligt beredningen borde det i allmänhet finnas ett kausalsamband mellan ett brott och en psykisk störning, t.ex. då en gärningsman begått brott p.g.a. förföljelsemani, vanföreställningar eller liknande.²¹⁷ I vissa fall var det dock svårare att se ett kausalsamband. Vid t.ex. psykiska tillstånd med begränsade symtom som paranoia eller vid tillfälliga psykiska tillstånd, där

---

²¹⁰ SOU 1942:59, sid. 73

²¹¹ SOU 1977:23, sid. 121

²¹² SOU 1942:59, sid. 73

²¹³ SOU 1942:59, sid. 78

²¹⁴ SOU 1942:59, sid. 79

²¹⁵ SOU 1942:59, sid. 76

²¹⁶ SOU 1956:55, sid. 278

²¹⁷ SOU 1942:59, sid. 81

man kunde se gärningsmannen som delvis psykiskt frisk och delvis psykiskt sjuk. Det hade tidigare inte funnits något behov av ett uttryckligt stadgande om kausalsamband eftersom den ursprungliga regleringen av tillräknelighet endast tog hänsyn till allvarliga former av psykisk störning. Men då utvecklingen hade gått åt att även förklara den med endast delvis psykisk sjukdom otillräknelig, kunde man inte per automatik förutsätta att gärningsmannens handlande var ett resultat av hans psykiska tillstånd.²¹⁸ I lagtexten i 5 kap. 5 § SL markerade beredningen kravet på ett kausalsamband med ”under inflytande av”.²¹⁹

7.2.3 Förslag på borttagande av 5 kap. 6 § SL

Kritiken mot stadgandet i 5 kap. 6 § SL bestod enligt beredningen främst i att dess innehåll i alltför stor grad liknade det i 5 kap. 5 § SL. Dessutom hade det främst kommit att tillämpas på psykopater och på de med nedsatt intelligens, grupper som enligt beredningens förslag som huvudregel skulle anses tillräkneliga. Beredningen ville därför att bestämmelsen skulle upphävas.²²⁰ Tidigare hade tillfälliga psykiska tillstånd i form av affekt och förvirring kommit att hänföras under 5 kap. 6 § SL, men i och med att beredningens förslag lade tyngdpunkt på om det tillfälliga tillståndet *berodde på* ”sinnessjukdom” eller ”sinnesslöhet”, räckte det enligt beredningen med bestämmelsen i 5 kap. 5 § SL.²²¹

7.3 Åsikter kring Strafflagberedningens förslag

7.3.1 Allmänna synpunkter

Som kritik mot den *biologiska metoden*, vilken Strafflagberedningen använt, pekade Holmgren²²² på att den skulle öka psykiatriernas bestämmande över tillräknelighetsfrågorna, något som man ville komma bort från.²²³ Wigert²²⁴ förespråkade utformningen av tillräknelighetsbestämmelserna genom den biologiska metoden och de begrepp man skulle hålla sig till skulle vara ”sinnessjukdom”, ”sinnesslöhet” eller ”psykisk abnormitet”.²²⁵ Bestämmelserna måste enligt honom utformas på ett klart och lättbegripligt sätt, så att det stod klart vilka typer av tillstånd som kunde leda till att en gärningsman förklarades otillräknelig. Samtidigt kunde varken sinnessjukdom, sinnesslöhet eller psykisk abnormitet leda oss till några typiska grupper av tillstånd och de kunde därför inte ensamt utgöra begrepp som skulle reglera tillräkne-

²¹⁸ SOU 1942:59, sid. 82

²¹⁹ SOU 1942:59, sid. 83

²²⁰ SOU 1942:59, sid. 85

²²¹ SOU 1942:59, sid. 86

²²² Kurt Holmgren

²²³ Holmgren, SvJT 1936 sid. 286

²²⁴ Viktor Wigert, 1880–1942, professor i psykiatri

²²⁵ Wigert, SvJT 1936 sid. 622

lighet. Begreppen skulle enligt Wigert kompletteras med icke biologiska kriterier som t.ex. tog sikte på vilken samhällelig *reaktion* som skulle kunna ha störst inverkan på gärningsmannen.²²⁶

Vidare menade Ohlsson²²⁷ att beredningens definition av ”sinnessjukdom” hade givits en sådan vid innebörd att man till denna kunde hänföra vilken rubbning som helst.²²⁸ Kinberg ansåg att ”sinnessjukdom” såsom beredningen använde begreppet, var så diffust att det knappt var värt att kalla begreppsbestämning.²²⁹ Bergendal²³⁰ betonade att utredningen av den psykiatriska vetenskapens ståndpunkt, som beredningen lämnat, var felaktig.²³¹

Det hade även dykt upp frågor kring vem som egentligen var rätt instans för att förordna om intagning av otillräkneliga på sinnessjukhus. Vissa föreslog att detta skulle överlämnas åt *domstolen* som dömt i målet att göra. Wigert var dock rädd för att vården skulle ses som ett straff och inte som en samhällelig förmån som läkare ansåg den vara. Från juridiskt håll hade man också observerat att ansvarsbefriade kunde få mycket korta vistelser på sinnessjukhusen, i förhållande till om de dömts till straff som tillräkneliga. Wigert menade dock att man med sådana uttalanden satte straffkaraktär på vården. Han påpekade att en gärningsman som var ansvarsbefriad var *helt fri från ansvar* och då gällde vad som var bäst för patienten, med beaktande av kravet på samhällsskydd. Detta skulle vara avgörande för hans vård, inget annat.²³²

I och med att man nått mer och mer kunskap inom det rättspsykiatriska området hade man tvingat in den nya vetenskapen under paragrafernas ordalydelse, vilket lett till att begreppens innebörd blivit oklara och därmed även deras tillämpningsområde. Detta hade i praktiken inneburit att situationer uppstått där de sakkunniga rättspsykiatrikerna varit motvilliga att hänföra en gärningsman till antingen 5 kap. 5 eller 6 §§ SL och istället talat om vilken typ av *reaktion* som hade varit mest adekvat för gärningsmannen, t.ex. ”sådan behandling som gärningsmän får vilka 5 kap. 5 § SL tillämpas på”.²³³

Lindstedt²³⁴ ansåg att det utvidgade tillämpningsområdet av 5 kap. 5 § SL stod i strid med det allmänna rättsmedvetandet och det var viktigt att problemet åtgärdades för att skapa samstämmighet mellan detta och rättstillämpningen. Tillräknelighet borde enligt honom avgöras

---

²²⁶ Wigert, SvJT 1936 sid. 624

²²⁷ L.G. Ohlsson

²²⁸ Ohlsson, SvJT 1943 sid. 612

²²⁹ Belfrage, SvJT 1985 sid. 770

²³⁰ Erik Bergendal

²³¹ Bergendal, SvJT 1943 sid. 761

²³² Wigert, SvJT 1936 sid. 627

²³³ SOU 1942:59 sid. 285

²³⁴ Gustaf Lindstedt, 1883-1977, lagman vid Svea hovrätt.

utifrån det ändamål man hade med att straffa gärningsmannen, och även om åsikterna om ändamålet med straffet växlat under åren, hade frågan om tillräknelighet blivit oförändrad.²³⁵

7.3.2 Psykopaterna

Kinberg var negativ till att man skulle ta bort psykopaterna från 5 kap. 5 § SL. Han ansåg att det både var ovetenskapligt och inhumant. Bergendal ansåg att psykopaterna borde få samma vård oavsett om de dragit till sig uppmärksamheten genom att begå brott eller på annat sätt.²³⁶ Han hade dock en lite annorlunda syn på ansvarsfrihetsförklaringarna av psykopater, då han ansåg att endast de psykopater som hade ett behov av vård på sinnessjukhus skulle omfattas av 5 kap. 5 § SL.²³⁷

Denna diskussion förde även departementschefen i den kommande propositionen, se nedan.

Vad vidare gällde beredningens påstående om att allmänheten skulle finna det stötande om psykopater ansvarsfrihetsförklarades och togs in på sinnessjukhus, menade Bergendal att detta var den bästa reaktionen för dessa och att det även hade till fördel att det medförde ett samhällsskydd.²³⁸ Holmgren ansåg att det kunde skada allmänpreventionen om grovt brottsliga psykopater förklarades ansvarsbefriade och fick sinnessjukvård, som kunde vara mycket kortvarig. Istället vore det bättre att psykopaterna fick straff och straffrättsliga skyddsåtgärder, d.v.s. förvaring enligt förvaringslagen, där deras psykiska tillstånd skulle beaktas vid verkställigheten.²³⁹

Rylander²⁴⁰ ansåg däremot att både jurister och läkare hade drabbats av ”tillräknelighetsrädsla”.²⁴¹ Med det menade han att psykopaterna inte hade ökat i så stort antal att det utgjorde ett problem att innefatta dessa under 5 kap. 5 § SL. Dessutom var det här de hörde hemma, då de var i behov av vård, inte straff. Den överföring som skett av psykopaterna från 5 kap. 6 § SL till 5 § SL trodde han hade sin grund i att rättspsykiatrien hamnat i en konflikt mellan vad som var det medicinskt riktiga och det allmänna rättsmedvetandet och juristernas pockande på allmänprevention.²⁴² Utvecklingen kring psykopaterna berodde dessutom på att deras behov av vård inte kunde tillgodoses under verkställigheten av straff.²⁴³

---

²³⁵ Lindstedt, SvJT 1937 sid. 36

²³⁶ Bergendal, SvJT 1943 sid. 758

²³⁷ Bergendal, SvJT 1943 sid. 759

²³⁸ Bergendal, SvJT 1943 sid. 759

²³⁹ Holmgren, SvJT 1942 sid. 65

²⁴⁰ Gösta Rylander, 1903-1979, professor, medicine doktor.

²⁴¹ Rylander, SvJT 1942 sid. 512

²⁴² Rylander, SvJT 1942 sid. 519

²⁴³ Rylander, SvJT 1942 sid. 520

8 Propositionen till grund för en ny tillräknelighetsreglering

Behovet av en förändring av tillräknelighetsbestämmelserna berodde enligt regeringen på en ”olycklig” utveckling av rättspraxis på området. I propositionen²⁴⁴ kan man läsa om detta att:

”... *praxis hade [mitt tillägg] huvudsakligen kommit att bliva beroende av de åskådningar som vid olika tider varit representerade inom medicinalstyrelsen*”²⁴⁵.²⁴⁶

8.1 Yttrandena över Strafflagberedningens förslag

De flesta remissinstanserna var positiva till den *principiella utgångspunkten* att inskränka området för otillräknelighet. Denna fick dock kritik från medicinskt håll.²⁴⁷ Vad gällde Strafflagberedningens förslag om att endast använda ”sinnessjukdom” eller ”sinnesslöhet” för ansvarsbefrielse hade i huvudsak fått positiv respons från juridiskt håll. Från juridiskt håll hade man pekat på vikten av att stadgandet skulle få ett innehåll som inskränkte omfattningen av ansvarfriheten, med hänsyn till allmänpreventionen och det allmänna rättsmedvetandet. Desto mer tveksamma var de medicinska remissinstanserna till att *psykopater* aldrig skulle komma i åtnjutande av ansvarsfrihet. Istället måste man i de här fallen se till den enskilde gärningsmannens psykos *art* och *grad*, menade de, och de såg hellre en variant där svårare fall av psykopati skulle *likställas* med sinnessjukdom.²⁴⁸ Andra medicinska instanser menade att den vård psykopater behövde skulle fångvården kunna ombesörja. Från läkarhåll fanns därmed ingen enhetlig uppfattning om psykopaternas straffrättsliga ställning.

De flesta remissinstanserna ställde sig positiva till beredningens *användning* av *sinnessjukdom*.²⁴⁹ Omfattande kritik, främst från medicinskt håll, fick dock Strafflagberedningen för sin *utredning* kring begreppet sinnessjukdom och gränsdragningen mellan sinnessjukdom och psykopati. Beredningen hade ställt upp ett alldeles för vittomfattande sinnessjukdomsbegrepp som skulle leda till att det utvidgade användningen av tillräknelighetsbestämmelsen, något man med förslaget ville inskränka.²⁵⁰

Den övervägande delen av psykiatrikerna var emot beredningens förslag på ett införande av *kausalsamband*. Motiveringen till denna kritiska inställning var bl.a. att det kunde vara svårt

---

²⁴⁴ Prop. 1945:207

²⁴⁵ Fr.o.m. 1 januari 1968 Socialstyrelsen

²⁴⁶ Prop. 1945:207, sid. 8

²⁴⁷ Prop. 1945:207, sid. 31

²⁴⁸ Ohlsson, SvJT 1943 sid. 610

²⁴⁹ Prop. 1945:207, sid. 51

²⁵⁰ Ohlsson, SvJT 1943 sid. 611

att visa på ett sådant. Flera såg det även som principiellt fel att straffa psykiskt sjuka eller störda människor. Från juridiskt håll såg man dock positivt på ett införande.

Vad sedan gällde förslaget att *ta bort 5 kap. 6 § SL* hade flera yttranden innehållit tveksamheter inför detta. Många ville se att denna bestämmelse skulle kunna tillämpas på akuta psykiska tillstånd som lett till nedsatt själsförmögenhet, men att bestämmelsen inte skulle kunna tillämpas på mer varaktiga psykiska tillstånd.²⁵¹

8.2 Departementschefen

Det rådde som departementschefen konstaterade stor oenighet mellan Strafflagberedningens förslag och de yttrande som gjorts över detta. Behovet av förändring fanns dock. Departementschefen tonade samtidigt ner samhällsmedborgarnas reaktioner, av att som de ansåg, inte tillräckligt psykiskt sjuka under den senare tiden kommit att åtnjuta ansvarsfrihet. Han förstod dock att det hos allmänheten kunde väcka oro om farliga människor inte hölls i förvar, men menade att vård av ansvarsbefriade enligt sinnessjuklagen gott uppfyllde detta krav. Medan Strafflagberedningen hade gett tonvikt åt allmänpreventiva skäl, som att allmänheten borde kunna känna igen den kategori av psykiskt sjuka vilka skulle komma i åtnjutande av ansvarsfrihet, menade departementschefen att man inte borde fästa alltför stor hänsyn till allmänhetens uppfattning i frågan.²⁵² Istället skulle man ta utgångspunkt i mer vetenskapliga studier, då främst vedertagna medicinska sådana. En insnävning av tillämpningsområdet av 5 kap. 5 och 6 §§ SL var dock nödvändig.

Departementschefen ansåg att antingen humanitära skäl eller *behandlingsskäl* borde krävas för ansvarsfrihetsförklaring. Ur humanitär synpunkt borde krävas att gärningsmannen led av en mer utpräglad avvikelse. För dessa fall fanns den bästa vården på sinnessjukhusen och den begränsade vård som kunde ges inom fångvården var inte tillräcklig.²⁵³

Strafflagberedningens försök att råda bot på den praxis som utvecklats genom att strama upp lagstiftningen till att bara omfatta ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet”,²⁵⁴ fick *inte* gehör hos departementschefen. I de yttranden som inkommit över Strafflagberedningens förslag hade samtidigt många instanser varit kritiska till den uppfattning, inställning och den redogörelse som Strafflagberedningen gjort av ”sinnessjukdom”.²⁵⁵ Ett, i mitt tycke, märkligt uttalande av departementschefen, men som vi sedan fick vidkänna i och med brottsbalken löd:

---

²⁵¹ Ohlsson, SvJT 1943 sid. 613

²⁵² Prop. 1945:207, sid. 74

²⁵³ Prop. 1945:207, sid. 75

²⁵⁴ Prop. 1945:207, sid. 76

²⁵⁵ Prop. 1945:207, sid. 77

”... huruvida och i vad mån psykopater skola straffriförklaras, bör avgöras med hänsyn till **styrkan av det medicinska vårdbehov** som i varje särskilt fall kan anses föreligga. Är det medicinska vårdbehovet dominerande, bör straffriförklaring äga rum. Om åter det medicinska vårdbehovet icke är mera framträdande än att det lämpligen kan tillgodoses inom fångvårdens ram, bör hinder icke möta att döma till straff eller sådan skyddsåtgärd som kan träda istället för straff.”²⁵⁶

Kritikerna menade även att Strafflagberedningens definition saknade vetenskapligt stöd. Departementschefen å sin sida anslöt sig till beredningens definition, då han ansåg att den väl anslöt sig till det vardagliga språkbruket, något som han såg som positivt. Däremot fick beredningens förslag att till sinnessjukdom räkna tillfälliga psykiska rubbningar kritik av departementschefen. Denna terminologi och begreppsbildning avvek från det vardagliga språkbruket i alltför stor grad. Han ansåg istället att dessa tillstånd skulle regleras särskilt som ”tillfällig sinnesförvirring”, om den själsliga rubbningen medförde ett ”höggradigt omtöckningsstillstånd”.²⁵⁷

Införandet av *kausalsamband*, mellan den psykiska störningen och den brottsliga gärningen,²⁵⁸ fann departementschefen inte nödvändigt. Vissa remissinstanser yttrade även att det överlag var principiellt fel att straffa psykiskt sjuka. På samma linje höll sig departementschefen. Han menade att även om man i något fall kunde ana att ett kausalsamband mellan gärningen och den psykiska störningen inte förelåg skulle ansvarsfrihetsförklaringen ändå kunna motiveras av det starka behovet av vård.²⁵⁹

Det av beredningen framlagda förslaget att *upphäva 5 kap. 6 § SL* fick också utstå kritik både av remissinstanserna och av departementschefen. Remissinstanserna ville se att man behöll bestämmelsen för att kunna ha en utväg dit man, som tidigare, kunde hänföra andra kategorier av psykiska tillstånd än de som omfattades av 5 kap. 5 § SL. Departementschefen såg, som vissa remissinstanser, möjligheten att ge strafflindring i de här fallen genom en allmän regel om straffnedsättning. Men då Strafflagberedningens förslag inte innehöll någon sådan bestämmelse ansåg han att något upphävande inte skulle ske.²⁶⁰ I departementschefens förslag till lydelse av bestämmelserna²⁶¹ var det centrala att *behovet av medicinsk vård* skulle vara *avgörande* för en eventuell ansvarsfrihetsförklaring.²⁶²

---

²⁵⁶ Prop. 1945:207, sid. 81

²⁵⁷ Prop. 1945:207, sid. 83

²⁵⁸ Prop. 1945:207, sid. 84

²⁵⁹ Prop. 1945:207, sid. 85

²⁶⁰ Prop. 1945:207, sid. 88

²⁶¹ Se bilaga 4.2

²⁶² Sondén, SvJT 1945 sid. 289

8.3 Lagrådet

Lagrådet menade att det var *principiellt fel* att som departementschefen angivit, dra skiljelinjen mellan ansvarsfrihet eller inte genom gärningsmannens vårdbehov. Avgörande skulle istället vara om han kunde anses tillräknelig eller inte. *Konsekvenserna* av utslaget på den frågan blev nästa steg.²⁶³

Jag har inte svårt att hålla med lagrådet på denna punkt.

Lagrådet menade vidare att om man skulle utgå från bedömningen av vårdbehovet skulle detta lägga ett större avgörande hos psykiatrikerna, vilket var något man ville undvika i och med lagändringen. Istället skulle bedömningen av om t.ex. en psykopat levde upp till kraven för ansvarsfrihet ske genom en bedömning av sinnesbeskaffenheten hos honom.²⁶⁴ Vad gällde departementschefens anförande angående ”tillfällig sinnesförvirring” betonade lagrådet vikten av att detta endast skulle avse fall där gärningsmannen ”saknat kontroll över sin vilja” eller ”sin förmåga att inse handlingens betydelse”.²⁶⁵ Den främsta kritiken bestod därmed i att man i departementschefens förslag inte kunde ta tillräcklig hänsyn till allmänpreventiva synpunkter och att alltför stor makt skulle ligga hos psykiatrikerna.²⁶⁶

8.4 Den slutliga utformningen av tillräknelighetsbestämmelserna

Det slutliga förslaget av regeringen²⁶⁷ till bestämmelsernas utformning ledde till lagändring²⁶⁸ den 1 januari 1946. Departementschefen och lagrådet ansåg att det skulle avvika för mycket från det allmänna språkbruket att till sinnessjukdom räkna akuta förvirringstillstånd av olika anledningar. Detta höll riksdagen med om.²⁶⁹ Begreppen ”sinnessjukdom” och ”sinnesslöhet” kom med i den slutliga utformningen av 5 kap. 5 § SL,²⁷⁰ men det var på lagrådets inrådan som det s.k. *jämställdhetsbegreppet*, ”annan själslig abnormitet av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom”, kom att införas. Med detta rekvisit ville lagrådet betona att man menade sjukliga förändringar av själslivet av mer djupgående natur.²⁷¹

Den slutliga utformningen av 5 kap. 5 § SL kom även att innehålla ett krav på *kausalsamband*. Därmed gick lagutskottet emot regeringens förslag men anammade beredningens. I de

---

²⁶³ Prop. 1945:207, sid. 107

²⁶⁴ Prop. 1945:207, sid. 108

²⁶⁵ Prop. 1945:207, sid. 109

²⁶⁶ Bendz, SvJT 1945 sid. 543

²⁶⁷ Se bilaga 4.3

²⁶⁸ Se bilaga 4.4

²⁶⁹ SOU 1956:55, sid. 280

²⁷⁰ Bendz, SvJT 1945 sid. 542

²⁷¹ Bendz, SvJT 1945 sid. 543

flesta fall borde kausalsamband föreligga menade lagutskottet och att man förmodligen inte skulle komma att behöva föra någon speciell bevisning om detta.

Vad gällde 5 kap. 5 § 2 st. SL fick detta stycket inte den lydelse som beredningen föreslog med ”tillfällig sinnesförvirring” då man kände rädsla för att det under detta begrepp även skulle komma att tolkas in lättare omtöckningstillstånd och stark affekt.²⁷² Därmed antogs regeringens förslag ”från sina sinnens bruk”. Med detta avsåg man endast höggradiga omtöckningstillstånd. Något explicit kausalsamband skrevs aldrig ut men man utgick från att detta låg underförstått i ”han i det tillståndet begår”.

Vad gällde 5 kap. 6 § SL var lagrådet kritiskt till utformningen och menade att straffnedsättning borde bli aktuellt endast vid ”synnerliga mildrande omständigheter”. Enligt lagrådet skulle det endast vara sjukdom, ålderdomssvaghet eller annan särskild orsak som lett till att gärningsmannen avvek från vad som var normalt, som skulle kunna leda till straffnedsättning. Lagrådets synpunkter anammades av lagutskottet och av riksdagen. Straffnedsättning i den slutliga avfattningen av 5 kap. 6 § SL kom således att bli aktuellt endast vid ”särskilda skäl”. De tillstånd som paragrafen skulle omfatta var annan själslig abnormitet än vad som stadgades i 5 § SL. I bestämmelsen tog riksdagen även med krav på kausalsamband. Vad gällde 5 kap. 6 § 2 st. SL var det lagrådet som kom att ge förslag på dess utformning och detta godtogs av lagutskottet.²⁷³ Lagutskottet poängterade dock att endast allvarliga rubbningar skulle innefattas. Här satte man inte ut något kausalsamband, då man ansåg det obehövligt, eftersom en domstol inte skulle ge straffnedsättning utan att vara övertygade om att gärningsmannen begått brottet under inflytande av rubbningen.²⁷⁴

Psykopaterna kom efter lagändringen inte att uteslutas eller bedömas efter vårdbehov, utan de skulle falla in under 5 kap. 5 § SL om de kvalificerade sig för dess tillämpning genom jämställdhetsbegreppet.²⁷⁵

8.5 Åsikter kring propositionen och tillräknelighetsbestämmelserna

8.5.1 Propositionen

Sondén²⁷⁶ påpekade att den utformning av 5 kap. 5 § SL som departementschefen föreslog i propositionen innehöll en avfattning som överhuvudtaget inte tidigare diskuterats. I och med denna utformning av bestämmelsen lämnade man enligt honom den mycket omdiskuterade

---

²⁷² Bendz, SvJT 1945 sid. 544

²⁷³ Bendz, SvJT 1945 sid. 545

²⁷⁴ Bendz, SvJT 1945 sid. 546

²⁷⁵ Guldberg, SvJT 1946 sid. 9

²⁷⁶ Torsten Sondén, 1893-1953, docent, överläkare.

frågan om vilka psykiska tillstånd som skulle leda till ansvarsfrihet och det avgörande och huvudsakliga skulle istället bli gärningsmannens vårdbehov.²⁷⁷ Om detta förslag blivit lag menade Sondén att domstolens inflytande på ansvarsfrihetsfrågan helt hade kommit att upphöra.²⁷⁸ Inga allmänpreventiva hänsyn hade heller kunnat påverka tillämpningen av 5 kap. 5 § SL.²⁷⁹

8.5.2 Tillräknelighetsbestämmelsernas lydelse från den 1 januari 1946

Införandet av *jämställ/dhetsbegreppet* var en kompromiss mellan den klassiska straffrätts skolans krav på ansvar och proportionalitet och den sociologiska/positiva skolans krav på att hänsyn skulle tas till brottslingens person och behov av vård och behandling.²⁸⁰

Kravet på *kausalsamband* kunde få praktisk betydelse vid gränsfall då det var tveksamt om ett tillstånd skulle räknas till sinnessjukdom eller inte.²⁸¹ Holmgren menade dock att den rådande uppfattningen inom psykiatri var den om ”det enhetliga själslivet” d.v.s. att alla handlingar som en sinnessjuk företog påverkades av hans sinnessjukdom, även om det inte alltid gick att visa på ett kausalsamband. För andra än läkare kunde han däremot se att det skulle vara möjligt med en sådan gränsdragning och att en sinnessjuk inte per automatik skulle förklaras ansvarsfri om han hade begått en gärning utan påverkan av sin sinnessjukdom.²⁸²

Guldberg²⁸³ betonade att tanken bakom tillräknelighetsbestämmelserna var skuldprincipen, men en brottslig gärning berodde inte på ett fritt val hos gärningsmannen, utan han var helt styrd av orsakssamband. Detta innebar att man kom ifrån problematiken med tillräknelighet. Men för att få någonting greppbart vid utformandet av det straffrättsliga systemet borde man ändå enligt Guldberg använda sig av *teorin* om den fria viljan som ”arbetshypotes”, för om man inte lät tillräknelighetsbestämmelserna vila på skuldprincipen skulle 5 kap. 5 och 6 §§ SL inte behövas.²⁸⁴

8.5.3 Framtiden

Schlyter²⁸⁵ ansåg att man helt borde bortse från tillräknelighetsfrågan och istället låta den straffrättsliga prövningen avse den mest lämpliga rektions- eller vårdformen för gärnings-

---

²⁷⁷ Sondén, SvJT 1945 sid. 287

²⁷⁸ Sondén, SvJT 1945 sid. 290

²⁷⁹ Sondén, SvJT 1945 sid. 292

²⁸⁰ Wiklund, Rättspsykiatrisk undersökning, RPU, sid. 152

²⁸¹ Sondén, SvJT 1943 sid. 106

²⁸² Holmgren, SvJT 1936 sid. 287

²⁸³ Harry Guldberg, justitieråd 1933-1950.

²⁸⁴ Guldberg, SvJT 1946 sid. 10

²⁸⁵ Karl Schlyter, 1879–1959, justitieminister 1932–1936 och ordförande i Strafflagberedningen 1938–1956.

mannen. Rent *praktiskt* skulle skillnaden inte bli så stor då flera straffrättsliga reaktioner hade vårdkaraktär och då sanktionssystemet var betydligt med differentierat än det var vid strafflagens tillkomst. Man skulle därför enligt Schlyter kunna lämna den klassiska skolans tankar och anamma tankesättet om att varje människa var socialt och inför samhället ansvarig för sina handlingar, oberoende av sin sinnesbeskaffenhet. Domstolens uppgift skulle vara att i förhållande till varje gärningsman bestämma den mest lämpliga reaktionen och därmed arbeta för att minska kriminaliteten i samhället.²⁸⁶ Det borde enligt Schlyter inte heller vara något *principiellt* problem om en gärningsman fick vård antingen med eller utan ansvarsfrihetsförklaring, såvida man inte var anhängare av vedergällningstanken.²⁸⁷ Domstolarnas uppgift skulle därmed istället bli att ådöma den mest praktiskt lämpliga reaktionen och inte avgöra om gärningsmannen hade moralisk skuld eller inte.²⁸⁸ Andra ansåg att det var inhumant och saknade allmänpreventiv verkan om man skulle ändra på den ordning som gällde enligt strafflagen och låta sinnessjuka bli straffrättsligt ansvariga för sina gärningar. I en kommande strafflagändring skulle man ha kvar det system som rådde enligt strafflagen.²⁸⁹

Schönke²⁹⁰ betonade att kriminalpolitiken därmed stod med två huvuduppfattningar mot varandra. Den ena ville att påföljden för en gärningsman skulle bedömas efter hans *skuld*, medan den andra att påföljden skulle bedömas utifrån hans *farlighet*. Anhängare av den första uppfattningen hade det personliga ansvaret som utgångspunkt medan anhängare av den senare ville att samhälleliga reaktioner skulle inträda oberoende av personligt ansvar, då en gärningsman konstaterades vara farlig.²⁹¹ Att ta hänsyn till både allmänpreventiva och individualpreventiva skäl var enligt Guldberg orimligt och man skulle inrikta sig på ett av dessa.²⁹² Han menar att:

*”Med ett och samma handgrepp kan man knappast åstadkomma både avskräckning och förbättring – det är lika svårt som att slå och smeka på en gång.”*²⁹³

Enligt Guldberg hade utvecklingen i alltför stor grad gått åt att lägga fokus på de individualpreventiva hänsynen och därmed hade de allmänpreventiva fått stå åt sidan.²⁹⁴ Ur allmänpre-

---

²⁸⁶ Schlyter, JFT 1945 sid. 221

²⁸⁷ Schlyter, JFT 1945 sid. 222

²⁸⁸ Strahl, SvJT 1947 sid. 671

²⁸⁹ Strahl, SvJT 1947 sid. 668

²⁹⁰ Adolf Schönke

²⁹¹ Schönke, SvJT 1948 sid. 627

²⁹² Guldberg, SvJT 1946 sid. 2

²⁹³ Guldberg, SvJT 1946 sid. 3

²⁹⁴ Guldberg, SvJT 1946 sid. 3

ventiv synpunkt borde enligt honom de reaktioner som skulle kunna följa för olika gärningsmän delas upp i straff och andra typer av reaktioner, så att inte alla reaktioner skulle ses som endast ”socialvårdsangelägenheter”.²⁹⁵ En tendens till en sådan utveckling och förändring förelåg då lagrådet påpekade att en reform var att förväntas inom överskådlig tid.²⁹⁶

9 Strafflagberedningens nedsättning och eftergift av påföljd

Detta delbetänkande²⁹⁷ innefattade en vidareutveckling av Strafflagberedningens tidigare förslag²⁹⁸ på området vilket inte blev lag men som gick ut på remiss.

9.1 Nedsättning av påföljd och påföljdseftergift

Beredningens lagförslag,²⁹⁹ som grundades på deras tidigare betänkande, gick ut på att man ville behålla reglerna om ansvarsfrihet i 5 kap. SL men komplettera dessa med ett allmänt stadgande om nedsättning och eftergift av påföljd. Detta hade också regeringen efterfrågat i propositionen till de nya tillräknelighetsbestämmelserna. Beredningens tidigare förslag³⁰⁰ innehöll en allmän bestämmelse om nedsättning av straff och om påföljdseftergift³⁰¹ som var tänkt att placeras i 5 kap. 4 § SL. *Remissinstansernas* inställning till förslaget hade varit i stort sett positivt. Många hade sett det som nödvändigt med en utväg där det av olika skäl inte kunde anses påkallat att utdöma straff. Flera poängterade dock att området för bestämmelsens tillämpning inte fick vidgas mer än vad som var avsett.³⁰² En del ansåg att för stor hänsyn tagits till individualpreventiva synpunkter och att allmänpreventiva sådana fick stå i bakgrunden.³⁰³ Exempel på fall av eftergift var då gärningsmannen hade befunnit sig i en undantagssituation som man inte kunde räkna med skulle uppkomma igen. Ett annat skäl kunde vara att gärningsmannen redan hade omhändertagits t.ex. inom sinnessjukvården och hans samhällsfarlighet, som annars skulle ha lett till en straffrättslig reaktion, då redan hade åtgärdats.³⁰⁴

Strafflagberedningen kom inte att ändra sitt förslag med anledning av de anförda remissyttrandena, men den ändrade på lagtextens utformning för att tillmötesgå vissa krav. Beredningen tog bl.a. bort den exemplifierande uppräkningslistan och påpekade att tillämpningen av be-

---

²⁹⁵ Guldberg, SvJT 1946 sid. 13

²⁹⁶ Guldberg, SvJT 1946 sid. 14

²⁹⁷ SOU 1953:17

²⁹⁸ SOU 1948:40

²⁹⁹ Se bilaga 5.1

³⁰⁰ Se bilaga 5.2

³⁰¹ SOU 1953:17, sid. 104

³⁰² SOU 1953:17, sid. 106

³⁰³ SOU 1953:17, sid. 109

³⁰⁴ SOU 1953:17, sid. 121

stämelsen fick ske utifrån grundsatsen att den skulle tillämpas endast i undantagsfall. En uppräknning skulle komma att styra tillämpningen av paragrafen i olika riktningar.³⁰⁵

I sitt första delbetänkande behandlade inte Strafflagberedningen frågan om förhållandet mellan en eventuell allmän bestämmelse om nedsättning och eftergift av påföljd och 5 kap. 5 och 6 §§ SL, främst av den anledningen att dessa reviderades av beredningen så sent som 1946. Beredningen menade att en allmän bestämmelse av det föreliggande slaget inte skulle påverka 5 kap. 5 § SL:s tillämpning. Vad däremot gällde 5 kap. 6 § SL ville den se att denna upphävdes då beredningen inte ansåg att en gärningsmans psykiska tillstånd skulle beaktas på annorlunda sätt än vilken annan omständighet som helst, som skulle beaktas vid påföljdsvalet. Det tillämpningsområde som 5 kap. 6 § SL hade och som krävde ”särskilda skäl” för att kunna tillämpas skulle nu omfattas av det föreslagna stadgandet, vilket även det skulle kräva ”särskilda skäl”.³⁰⁶

I *remissyttrandena* efter Strafflagberedningen andra betänkande såg de flesta remissinstanserna fortfarande positivt på ett allmänt stadgande om nedsättning och eftergift av påföljd. En del såg det som en brist att någon sådan bestämmelse inte tidigare hade funnits och en del ansåg att detta stod i samklang med det allmänna rättsmedvetandet.³⁰⁷ Men även att bestämmelsen skulle kunna påverka straffets allmänpreventiva verkan om den var för vidsträckt.³⁰⁸ Därför skulle det tydligare framgå att det rörde sig om en undantagsbestämmelse.³⁰⁹ Upphävandet av 5 kap. 6 § SL fick positiva reaktioner från psykiatriskt håll, medan reaktionerna från juridiskt håll var mer negativa. Där påpekade man att den allmänna bestämmelsen inte täckte de fall som 5 kap. 6 § SL omfattade.³¹⁰

10 ”Skyddslag”

Strafflagen genomgick under åren ett stort antal ändringar. Straffen kom efterhand, att bredvid lagen, kompletteras med andra påföljder bl.a. skyddsåtgärder som var tidsbestämda, som förvaring enligt förvaringslagen. Arbetet med att ersätta strafflagen påbörjades redan i början av 1900-talet genom Thyréns förberedande utkast.³¹¹ Thyréns arbete och ”Lilla” strafflagskommissionens förslag blev inte lag, men återupptogs under 1930-talet av Straffrättskommit-

---

³⁰⁵ SOU 1953:17, sid. 122

³⁰⁶ SOU 1953:17, sid. 124

³⁰⁷ Prop. 1962:10, sid. C 372

³⁰⁸ Prop. 1962:10, sid. C 373

³⁰⁹ Prop. 1962:10, sid. C 374

³¹⁰ Prop. 1962:10, sid. C 376

³¹¹ Berg m.fl., Brottsbalken. En kommentar, sid. Inled:1

tén och Strafflagberedningen.³¹² Inte heller beredningens betänkande om nedsättning och eftergift av påföljd blev lag, utan detta förslag togs med och inarbetades i ”skyddslag” som år 1955 blev Strafflagberedningens slutbetänkande³¹³ och som låg till grund för brottsbalkens påföljdssystem.³¹⁴

10.1 Utgångspunkter

Strafflagberedningen anförde att när 5 kap. 5 § SL infördes bestod det straffrättsliga systemet inte av några andra reaktioner än straff, vilket gick hand i hand med den klassiska straffrätts-skolan. Denna ordning hade nu spelat ut sin roll. Numera kunde man inom det straffrättsliga sanktionssystemet inte endast drabbas av straff utan även av *påföljder*, vilka kunde utformas på ett mer individualanpassat sätt, bl.a. villkorlig dom, behandling inom socialvården samt reaktionsformer som bestämdes av gärningsmannens behov av behandling och inte av brottets svårhet. Anledningen till denna utveckling var individualpreventionen, där påföljden skulle förhindra fortsatt brottslighet men samtidigt leva upp till kravet på allmänprevention.³¹⁵ De nya påföljderna benämndes *skyddsåtgärder*. Skyddsåtgärderna skulle skydda gärningsmannen från att kunna begå nya brott samt samhället från att nya brott begicks. De ersatte det klassiska straffet och som beredningen uttryckte saken gick de ansvarsbefriade *miste* om dessa påföljder. Skillnaden mellan straffen och skyddsåtgärderna ansåg beredningen egentligen inte vara speciellt stor, eftersom de fyllde samma funktion, skillnaden låg endast på ett *formellt plan*. I beredningens skyddslag gjorde man ingen skillnad mellan straff och andra skyddsåtgärder. De skulle tillämpas i samma utsträckning och ingen skulle ha företräde framför den andra.³¹⁶ Även de gärningsmän som då omfattades av 5 kap. 5 § SL skulle enligt beredningen bli föremål för ingripande p.g.a. samhällsskyddsaspekten. Om det straffrättsliga sanktionssystemet innehöll vårdpåföljder som kunde vara aktuella för ansvarsbefriade borde dessa i fortsättningen omfattas av detta system. Därmed skulle det i framtiden inte heller bli aktuellt med tillräknelighetsbestämmelser. Beredningens förslag³¹⁷ innebar att *endast* ”sinnessjuka” och ”sinnesslöa” skulle omfattas av det specialutformade straffrättsliga sanktionssystemet, där endast vissa typer av påföljder kunde drabba psykiskt störda gärningsmän. Beredningen anförde att:

---

³¹² Berg m.fl., Brottsbalken. En kommentar, sid. Inled:2

³¹³ SOU 1956:55

³¹⁴ Kling, SvJT 1963 sid. 1

³¹⁵ SOU 1956:55, sid. 273

³¹⁶ SOU 1956:55, sid. 274

³¹⁷ Se bilaga 6.1

*”När det gäller brott av sinnessjuka och sinnesslöa lagöverträdare bryter beredningens förslag i viss utsträckning med det nu gällande systemet.”*³¹⁸

10.2 Strafflagberedningens förslag

Det straffrättsliga sanktionssystemet skulle skydda samhället och medborgarna från brottslighet genom att förebygga brott. Straff och andra påföljder skulle därmed ha som utgångspunkt att minska återfall i brott. Fördelen med sinnessjukvården var stor. Den kunde reducera och avlägsna risken för att människor begick brott, samtidigt som gärningsmännen satt inspärrade och inte hade någon reell möjlighet att begå brott.³¹⁹ Frihetsberövande påföljder däremot hade höga återfallsfrekvenser. Därför var det av vikt att en reaktion mot en gärningsman utformades på ett sådant sätt att han hade möjlighet att återanpassas, få vård och behandling.³²⁰ Även *allmänpreventiva* synpunkter var viktiga, även om vissa brottslingar var mer eller mindre påverkbara av sådana verkningar. Viktigast ur allmänpreventiv synpunkt var risken för upptäckt.³²¹ Lagstiftningen stod inför ett dilemma där man skulle hitta den bästa lösningen mellan allmänpreventiva och individualpreventiva åtgärder.³²²

Skyddslagen bestod av ett påföljdssystem som skulle medföra stor frihet för domstolarna.³²³ Inom respektive påföljd, som de psykiskt abnorma lagöverträdarna kunde dömas till, skulle på verkställighetsnivå anpassning ske till respektive gärningsmans behov.³²⁴ Alla reaktioner från samhällets sida skulle dock inte utgå från gärningsmannens behov av vård.³²⁵ Även om det hade varit lämpligast menade beredningen att om varje gärningsman fick en helt individualanpassad reaktion på sin gärning, uppfyllde detta inte ändamålet med tanke på allmänpreventionen. Det fanns en risk att allmänheten uppfattade det som riskfritt att begå brott, om man inte dömde ut påföljder som kunde uppfattas stå i proportion till det särskilda fallet.³²⁶ Allmänpreventivt borde det t.ex. vara bättre att en påföljd innehöll ett frihetsberövande, men från individualpreventiv synpunkt var det mycket olämpligt i de flesta fall.³²⁷

---

³¹⁸ Prop. 1962:10, sid. C 16

³¹⁹ SOU 1956:55, sid. 31

³²⁰ SOU 1956:55, sid. 34

³²¹ SOU 1956:55, sid. 35

³²² SOU 1956:55, sid. 38

³²³ SOU 1956:55, sid. 58

³²⁴ Prop. 1962:10, sid. B 24

³²⁵ Prop. 1962:10, sid. C 7

³²⁶ Prop. 1962:10, sid. C 8

³²⁷ Prop. 1962:10, sid. C 12

10.2.1 Överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen

Överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen, 7 kap. 3 § i förslaget, hade som syfte att ge vård åt den behövande men även att skydda samhället mot brott, som gärningsmannen skulle kunna begå om han inte fick behandling.³²⁸ Påföljden innebar att gärningsmannen togs in för vård på sinnessjukhus, medan vårdinsatser samt regler kring utskrivning reglerades i sinnessjuklagen. Huvudregeln skulle vara att gärningsmän vilka begått brott ”under inflytande av” sinnessjukdom eller sinnesslöhet och som hade ett *vårdbehov* skulle dömas till denna påföljd.

Vad gällde psykopater och andra psykiskt abnorma som då omfattades av 5 kap. 5 § SL:s jämställdhetsbegrepp skulle dessa även i fortsättningen kunna komma i åtnjutande av vård. Beredningens förslag innebar nämligen inte ett absolut krav på kausalsamband mellan gärningsmannens psykiska tillstånd och brottet för att ett överlämnande skulle kunna bli aktuellt.³²⁹ I fråga om annan än sinnessjuk eller sinnesslö skulle Medicinalstyrelsen alltid höras innan ett överlämnande fick ske. Vårdbehovet skulle i annat fall tas om hand genom skyddstillsyn eller öppen psykiatrisk vård.³³⁰ Anledningen till att Medicinalstyrelsen skulle höras var att det kunde råda tveksamheter om den bästa behandlingen av dessa gärningsmän.³³¹

Att överlämna någon till vård enligt sinnessjuklagen, då ett kausalsamband *inte* förelåg och då det psykiska tillståndet uppkommit efter brottet, borde enligt beredningen bli aktuellt endast i undantagsfall.³³² Främst i de fall där det medicinska vårdbehovet framträdde med sådan styrka att kriminalvården inte hade möjlighet att tillgodose det. I dessa fall måste domstolen även fästa avseende på vårdbehovets varaktighet och den därpå grundade längden på vistelsen på sinnessjukhus. Domstolen måste liksom som vanligt vid påföljdsbestämningen för gärningsmän som *inte* omfattades av 7 kap. i förslaget, försäkra sig om att reaktionen blev tillräcklig ur allmänpreventiv synpunkt.³³³

För att ett överlämnande enligt sinnessjuklagen skulle kunna ske var domstolen tvungen att konstatera att gärningsmannen var i behov av vård på sinnessjukhus. Vårdbehovet skulle föreligga vid tiden för domen.³³⁴

---

³²⁸ SOU 1956:55, sid. 53

³²⁹ SOU 1956:55, sid. 54

³³⁰ SOU 1956:55, sid. 55

³³¹ SOU 1956:55, sid. 288

³³² SOU 1956:55, sid. 54

³³³ Prop. 1962:10, sid. C 18

³³⁴ Prop. 1962:10, sid. B 3

10.2.2 Överlämnande till öppen psykiatrisk vård

Sinnessjuka och sinnesslöa skulle även kunna beredas öppen psykiatrisk vård, 7 kap. 4 § i förslaget, om det p.g.a. ”särskilda skäl” skulle vara lämpligare än ett överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen.³³⁵ Öppen psykiatrisk vård föreslogs därmed bli en självständig påföljd som skulle tillämpas när en gärningsman inte hade ett mera framträdande vårdbehov, men där han p.g.a. sitt psykiska tillstånd inte borde lämnas utan kontroll. Även denna vård skulle ges vid sinnessjukhusen.³³⁶ För dessa gärningsmän kunde skyddstillsyn vara alltför ingripande och därför skulle istället överlämnande till öppen psykiatrisk vård kunna tillämpas.³³⁷ Detta system fanns redan då vissa otillräkneliga, som inte var i behov av vård på sinnessjukhus, genom den s.k. hjälpverksamheten kunde bli föremål för vård av mer öppen karaktär.³³⁸ För andra gärningsmän än sinnessjuka och sinnesslöa skulle alltid Medicinalstyrelsen höras innan ett överlämnande kunde bli aktuellt, såvida inte gärningsmannens vårdbehov framkom ur det rättspsykiatriska utlåtandet i målet.

10.2.3 Övriga påföljder

Villkorlig dom och böter skulle enligt beredningen kunna användas endast om det avhöll gärningsmannen från fortsatt brottslighet.³³⁹ Skyddstillsyn t.ex. kombinerad med vård i frihet skulle kunna tillämpas om påföljden av ”särskilda skäl” ansågs lämpligare än överlämnande till vård, villkorlig dom eller böter.³⁴⁰ Fanns det ett kausalsamband mellan tillståndet och brottet, kunde aldrig fängelse eller internering³⁴¹ bli aktuellt enligt³⁴² 10 kap. 3 § i förslaget.

10.2.4 Tillämpningen av påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare

Ett ingripande gentemot psykiskt störda lagöverträdare skulle få ske endast när det var individualpreventivt motiverat och vad gällde dessa, numera lagöverträdare, skulle *inga* allmänpreventiva hänsyn tas.³⁴³ Att sinnessjuka inte skulle kunna dömas till någon typ av anstaltsbehandling, fängelse eller internering, talade både vårdsynpunkter och humanitära synpunkter för. I valet mellan öppen psykiatrisk vård och vård på sinnessjukhus skulle den senare bli

---

³³⁵ SOU 1956:55, sid. 45

³³⁶ SOU 1956:55, sid. 55

³³⁷ SOU 1956:55, sid. 288

³³⁸ SOU 1956:55, sid. 271

³³⁹ SOU 1956:55, sid. 45

³⁴⁰ Prop. 1962:10, sid. C 95

³⁴¹ Interneringspåföljden ersatte bl.a. förvaringslagen genom lagen (1937:461) om förvaring och internering i säkerhetsanstalt

³⁴² Prop. 1962:10, sid. C 17

³⁴³ SOU 1956:55, sid. 275

mest tillämplig eftersom den öppna psykiatriska vården låg hos den tidigare nämnda hjälpverksamheten, vilken inte var tillräckligt utbyggd och saknade resurser och då vården där måste ske på frivillig basis. Ett mellanting skulle skyddstillsynen utgöra som hade övervakning och kunde kombineras med vårdkontrakt.³⁴⁴

Beredningens förslag, vilket endast innebar särbehandling av sinnessjuka och sinnesslöa, skulle begreppsmässigt ha samma innebörd som i 5 kap. 5 § SL. Beredningens förslag omfattade dock inte *jämställhetsfallen*. Med denna begränsning menade den dock inte att dessa skulle behandlas på ett annorlunda sätt än tidigare. I de fall där de jämställdas psykiska abnormitet var av den art att de saknade förmågan att fylla en plats i arbets- och samhällslivet borde det samtidigt föreligga ett vårdbehov,³⁴⁵ varför dessa borde kunna komma att överlämnas till vård enligt sinnessjuklagen, dock efter hörande av Medicinalstyrelsen.

Beredningen behöll också i sitt förslag ett stadgande om brott begångna under *tillfällig sinnesförvirring*, 10 kap. 4 § 2 st. i förslaget. Tillstånd av övergående natur som epilepsi, feberomtöckningar och akut förvirring, sågs som sinnessjukdom.³⁴⁶ Andra psykiskt störda skulle behandlas under det vanliga påföljdssystemet.³⁴⁷

Ett förordnande om överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen skulle i vissa fall även kunna ersätta ett straff på fängelse. Detta under förutsättning att det medicinska vårdbehovet var så starkt att det inte kunde tillgodoses inom kriminalvården.³⁴⁸ Som allmän principiell utgångspunkt skulle man dock ha gärningsmannens tillstånd vid tiden för domen.³⁴⁹

10.2.5 Unga lagöverträdare

Grunden för 15-års gränsen hade motiverats av att barn som inte nått en tillräckligt hög grad av mognad, var otillräkneliga och därför inte straffrättsligt ansvariga.³⁵⁰ Man hade nu övergett tanken om att barn under 15 år inte skulle anses straffrättsligt ansvariga p.g.a. de saknade urskiljningsförmåga.³⁵¹ För unga lagöverträdare skulle man även fortsättningsvis dra gränsen vid 15 års ålder, men nu blev dessa *straffrättsligt ansvariga* för sina gärningar men fick *inte*

---

³⁴⁴ SOU 1956:55, sid. 276

³⁴⁵ SOU 1956:55, sid. 279

³⁴⁶ SOU 1956:55, sid. 280

³⁴⁷ SOU 1956:55, sid. 281

³⁴⁸ SOU 1956:55, sid. 282

³⁴⁹ SOU 1956:55, sid. 283

³⁵⁰ SOU 1956:55, sid. 236

³⁵¹ SOU 1956:55, sid. 240

dömas till påföljd,³⁵² 10 kap. 1 § i förslaget. Lagöverträdare under 15 år skulle falla utanför det straffrättsliga sanktionssystemet, *enligt gällande ordning*.³⁵³

Detta var dock, enligt mig, inte gällande ordning, utan i gällande ordning meddelades barn under 15 år ansvarsfrihet och att nu plötsligt bli straffrättsligt ansvariga var en mycket omfattande förändring.

10.2.6 Nedsättning och eftergift av påföljd

Den *allmänna* regeln om nedsättning och eftergift av påföljd, 10 kap. 7 § i förslaget, var en vidareutveckling av beredningens tidigare förslag och förelåg nu i slutlig avfattning. Beredningen betonade att bestämmelsen skulle tillämpas endast i undantagsfall. Påföljdseftergift kunde bli aktuellt då det skulle vara stötande att döma den tilltalade till påföljd. Nedsättning avsåg bara böter och fängelse³⁵⁴ och bestämmelsen skulle ersätta bl.a. 5 kap. 6 § SL om förminskad tillräknelighet, medan påföljdseftergift avsåg alla påföljderna.³⁵⁵

En *speciell* regel tog sikte på eftergift av påföljd för sinnessjuka och sinnesslöa, 10 kap. 4 § i förslaget,³⁵⁶ då påföljd i många av dessa fall inte hade verkningar, varken individual- eller allmänpreventivt.³⁵⁷ Om varken vårdpåföljd, skyddstillsyn, villkorlig dom eller böter var aktuellt att tillämpa, kunde gärningsmannen bli fri från påföljd. Det kunde även den bli som utan eget vållande tillfälligt hamnat i ett tillstånd där han var ”från sina sinnens bruk” om han i detta tillstånd begick en brottslig handling.³⁵⁸ Om ett vårdbehov inte skulle föreligga vid tiden för domen, men då gärningen begåtts under inflytande av sinnessjukdom eller sinnesslöhet, skulle domstolen också kunna efterge påföljden.³⁵⁹

11 Propositionen till grund för brottsbalken

Brottsbalkens³⁶⁰ införande 1965 innebar ett ersättande av 1864 års strafflag. Arbetet med den nya balken hade varit omfattande och föregåtts av flera partiella reformer bl.a. av tillräknelighetsbestämmelserna 1946 och utgjorde slutetappen av ett arbete som pågått under flera de-

---

³⁵² Prop. 1962:10, sid. C 12

³⁵³ Prop. 1962:10, sid. C 84

³⁵⁴ SOU 1956:55, sid. 312

³⁵⁵ Prop. 1962:10, sid. C 18

³⁵⁶ SOU 1956:55, sid. 313

³⁵⁷ SOU 1956:55, sid. 58

³⁵⁸ Prop. 1962:10, sid. C 17

³⁵⁹ SOU 1956:55, sid. 277

³⁶⁰ Prop. 1962:10

cennier.³⁶¹ Införandet av brottsbalken medförde stora förändringar för unga och psykiskt störda lagöverträdare.

11.1 Yttranden över Strafflagberedningens skyddslag

11.1.1 Avskaffandet av tillräknelighetsbestämmelserna

Kritiken över förslaget hade bl.a. avsett avskaffandet av tillräknelighetsbestämmelserna. Ett avskaffande skulle vara inhumant och stötande gentemot gärningsmannen och hans anhöriga. Beredningen ansåg dock inte att det var ett problem eftersom dessa gärningsmän även i fortsättningen skulle komma att få vård utanför kriminalvården.³⁶² Ansvarsfrihetsförklaringarna utgjorde i detta sammanhang endast en *formalitet*. Beredningen trodde även att det inte spelade någon roll om vården kom till stånd genom en ansvarsfrihetsförklaring eller genom en fällande dom, varken för den dömda själv eller för utomstående. I båda fallen blev vård reaktionen på den brottsliga gärningen.³⁶³ Från vissa remissinstanser kom dock tveksamheter att riktas mot hela förslagets utformning. De ansåg inte att det var tillfredsställande att gärningsmän som begått brott under inflytande av sinnessjukdom eller sinnesslöhet och som inte förstod innebörden av sin handling, dömdes till vanliga påföljder. De ville därför se någon typ av ansvarsfrihetsförklaring även i brottsbalken. Detta ansågs vara av yttersta vikt, både för gärningsmannen själv och för hans anhöriga. Även då regleringen i 5 kap. SL var fast förankrad i det allmänna rättsmedvetandet.³⁶⁴

11.1.2 Allmän- och individualprevention

Den främsta kritiken som beredningen fick var att den tillgodosåg behandlingssynpunkten på bekostnad av allmänpreventionen. Även att förslaget inte garanterade ett tillräckligt starkt samhällsskydd. På denna kritik svarade departementschefen att allmänprevention skapar man främst genom att upptäcktsrisken är stor samt att de brott som upptäcks beivras på ett eller annat sätt. Även vid de individualpreventiva åtgärderna kunde man enligt departementschefen ta allmänpreventiva hänsyn både vid valet av påföljd samt vid verkställigheten av vald påföljd, utan att detta skulle påverka samhällsskyddet. Genom att olika påföljder kunde kombineras med varandra menade han att man kunde skärpa påföljden av allmänpreventiva skäl för att kunna döma gärningsmannen till någon typ av kriminalvård i frihet. Behandlingssynpunkten skulle dock få vika för kravet på allmänprevention och en mer ingripande påföljd skulle

---

³⁶¹ Prop. 1962:10, sid. A 1

³⁶² SOU 1956:55, sid. 284

³⁶³ SOU 1956:55, sid. 285

³⁶⁴ Prop. 1962:10, sid. C 97

väljas om det var nödvändigt.³⁶⁵ Å andra sidan menade departementschefen kunde den mest individualpreventivt lämpliga påföljden bli alltför ingripande i förhållande till den begångna gärningen. Därmed måste det finnas proportionalitet mellan brottet och reaktionen på detta.³⁶⁶

11.1.3 De olika påföljdsalternativen

Vissa remissinstanser var emot att man skulle kunna *döma* någon till vård, men man kunde ändå inte opponera sig mot beredningens förslag eftersom det ansågs vara så bra. Anledningen till den positiva responsen berodde på att ett överlämnande till vård endast fick ske om den tilltalade, i utlåtandet enligt sinnessjuklagen eller av Medicinalstyrelsen, var i behov av vård på sinnessjukhus. Domstolens roll skulle därmed begränsas till att följa sakkunnigas utlåtanden och efter det fick denna inte längre ta befattning med ärendet.³⁶⁷ Om öppen eller sluten vård skulle bli aktuell var dock enligt läkarförbundet ett avgörande som skulle tas på medicinsk väg, inte i domstolen.

Att domstolen skulle ha rätt att döma gärningsmän som begåtts brott under inflytande av sinnessjukdom eller sinnesslöhet även till andra påföljder än överlämnande till vård ställde sig flertalet remissinstanser positiva till. En del menade att psykiskt sjuka och abnorma personer var lika mottagliga för böter, villkorlig dom och skyddstillsyn som friska. Andra förkastade dock helt förslaget om att domstolen skulle kunna döma till annan påföljd än överlämnande till vård.³⁶⁸

Vad avsåg beredningens förslag om att även andra psykiskt abnorma än de som omfattades av 5 kap. 5 § SL skulle kunna dömas till överlämnande till vård enligt sinnessjuklagen eller till öppen psykiatrisk vård, i vissa fall, ansågs positivt. Andra var dock oroliga för att detta på ett omfattande sätt skulle öka antalet som dömdes till sinnessjukvård, vilket skulle vara negativt ur samhällsskyddssynpunkt.³⁶⁹

11.1.4 Jämställdhetsbegreppet

Åtskilliga remissinstanser ansåg att man borde behålla jämställdhetsbegreppet. Den behandling som beredningen föreslagit för sinnessjuka och sinnesslöa skulle också omfatta dessa gärningsmän. Man ville inte riva upp den gränsdragning som 5 kap. 5 § SL hade skapat och

---

³⁶⁵ Prop. 1962:10, sid. C 52

³⁶⁶ Prop. 1962:10, sid. C 53

³⁶⁷ Prop. 1962:10, sid. C 96

³⁶⁸ Prop. 1962:10, sid. C 99

³⁶⁹ Prop. 1962:10, sid. C 101

som vunnit erkännande. Detta skulle vidare leda till att psykiskt abnorma gärningsmän i alltför stor utsträckning dömdes till ett frihetsberövande inom kriminalvården.³⁷⁰

11.2 Regeringen

Enligt regeringen var den av Strafflagberedningen föreslagna ordningen ingen självklarhet. Valet mellan de två systemen måste *vara beroende av beskaffenheten av de ingripande som kan stå till buds för psykiskt störda lagöverträdare*. Vad avsåg vissa remissinstansers krav på att behålla tillräknelighetsbestämmelserna menade departementschefen att frågan *inte var av principiell utan av mer praktisk natur*. Det väsentliga var inte om någon skulle förklaras ansvarig eller inte, utan att gärningsmannen fick den behandling som med hänsyn till omständigheterna var lämpligast som reaktion på den brottsliga gärningen.³⁷¹

11.2.1 Överlämnande till vård

Som huvudregel skulle sinnessjuka, sinnesslöa och jämställda bli föremål för psykiatrisk vård, sluten eller öppen, 35 kap. 2 § 1 st. i förslaget, vars innehåll skulle bestämmas av bl.a. reglerna i sinnessjuklagen. *Vård på sinnessjukhus*, 31 kap. 3 § i förslaget, skulle motiveras av att gärningsmannen hade ett mycket uttalat vårdbehov och inte av hans samhällsfarlighet. Överlämnande till vård fick ske endast om det i utlåtandet framkom att gärningsmannen var i behov av sådan vård.³⁷² Vad avsåg andra psykiskt abnorma än de som reglerats i 5 kap. 5 § SL, främst sådana som blivit sinnessjuka eller abnorma efter den begångna gärningen, menade regeringen att det i vissa situationer kunde vara aktuellt med ett överlämnande även för dessa, men då endast om ”särskilda skäl” förelåg t.ex. att gärningsmannen var i behov av en lång tids sjukhusvistelse och att detta behov inte kunde tillgodoses inom fångvården.³⁷³ Huvudregeln skulle dock för dessa gärningsmän vara att de skulle dömas till påföljder inom kriminalvårdens ram.³⁷⁴ Avgörande för om särskilda skäl skulle anses föreligga var om man kunde räkna med att vården ledde till att gärningsmannen inte återföll i brott. I dessa fall fanns skäl att inhämta yttrande från Medicinalstyrelsen. Detta skulle dock inte vara ett absolut krav eller särskilt reglerat som vissa remissinstanser önskat.³⁷⁵

Den *öppna psykiatriska vården*, 31 kap. 4 § i förslaget, borde enligt departementschefen komma att bli aktuell endast undantagsvis eftersom denna verksamhet hade snäva befogenhe-

---

³⁷⁰ Prop. 1962:10, sid. C 100

³⁷¹ Prop. 1962:10, sid. C 106

³⁷² Prop. 1962:10, sid. C 107

³⁷³ Prop. 1962:10, sid. C 108

³⁷⁴ Prop. 1962:10, sid. C 109

³⁷⁵ Prop. 1962:10, sid. C 354

ter och knappa resurser.³⁷⁶ Att Medicinalstyrelsens tillstyrkande skulle inhämtas var onödigt eftersom bestämmelsen ändå skulle få en sådan begränsad tillämpning.³⁷⁷ Att förordna om öppen psykiatrisk vård för andra än sinnessjuka, sinnesslöa och jämställda borde enligt departementschefen förekomma endast i undantagsfall.³⁷⁸

11.2.2 Övriga påföljdsalternativ

Departementschefen ansåg att *skyddstillsyn* i kombination med öppen psykiatrisk vård var en bra påföljds kombination, där även behovet av övervakning skulle bli tillfredsställt. Den *villkorliga domen* var däremot överflödigt men *böter* skulle kunna vara en ändamålsenlig reaktionsform, 35 kap. 2 § 2 st. i förslaget. *Frihetsstraff* inom kriminalvården var inte en lämplig reaktion för dessa gärningsmän.³⁷⁹

11.2.3 Nedsättning och eftergift av påföljd

Strafflagberedningen hade i sitt förslag inte tagit med någon särskild bestämmelse om *straffnedsättning* vid brott som begåtts av psykiskt abnorma.³⁸⁰ Den ansåg att en sådan bestämmelse var obehövlig eftersom den föreslagit ett allmänt stadgande om nedsättning och eftergift av påföljd.³⁸¹ Departementschefen höll inte med beredningen och pekade på att den allmänna bestämmelsen skulle tillämpas restriktivt.³⁸² Därför togs i regeringens förslag³⁸³ med en bestämmelse som tog sikte på *psykiskt abnorma* vilken inte behövde tillämpas med samma restriktivitet, 35 kap. 6 § 2 st. i förslaget.³⁸⁴ En bestämmelse om straffnedsättning för psykiskt abnorma motsvarande den i 5 kap. 6 § SL skulle också förtydliga den *allmänna* regeln om straffnedsättning, 35 kap. 7 § i förslaget. Bestämmelsen skulle även komma att innefatta de gärningsmän som föll under 5 kap. 5 § SL och därmed få ett större tillämpningsområde än vad 5 kap. 6 § SL haft.³⁸⁵

I 35 kap. 3 § 1 st. i förslaget fanns en regel om *påföljdseftergift* för *sinnessjuka, sinnesslöa och jämställda*. Bestämmelsen skulle tillämpas med hänsyn till gärningen och gärningsmannens person³⁸⁶ och om han i framtiden kunde tänkas komma att avhålla sig från brott.³⁸⁷ I 35

---

³⁷⁶ Prop. 1962:10, sid. C 104

³⁷⁷ Prop. 1962:10, sid. C 357

³⁷⁸ Prop. 1962:10, sid. C 356

³⁷⁹ Prop. 1962:10, sid. C 105

³⁸⁰ Prop. 1962:10, sid. C 95

³⁸¹ Prop. 1962:10, sid. C 96

³⁸² Prop. 1962:10, sid. C 109

³⁸³ Se bilaga 6.2

³⁸⁴ Prop. 1962:10, sid. C 110

³⁸⁵ Prop. 1962:10, sid. C 379

³⁸⁶ Prop. 1962:10, sid. C 380

kap. 8 § i förslaget togs även med en *allmän* regel om *påföljdseftergift* samt om påföljdseftergift för gärningsmän som begått brott under inflytande av *annan själslig abnormitet* än sinnessjukdom, sinnesslöhet eller tillstånd som var att jämföras med sinnessjukdom.

11.2.4 Tillfällig sinnesförvirring

Regeringen ville även behålla en särskild bestämmelse om att den som begått brott under tillfällig sinnesförvirring inte skulle kunna ådömas påföljd. Denna bestämmelse skulle motsvara 5 kap. 5 § 2 st. SL, men skulle bli tillämplig endast i undantagsfall. En gärningsman som hade ett vårdbehov vid tiden för domen kunde nämligen förutsättas ha haft det redan då brottet begicks och då skulle det inte bli aktuellt att tillämpa denna bestämmelse.³⁸⁸ En bestämmelse av detta slag var dock, som Strafflagberedningen också ansåg, nödvändig.³⁸⁹ Bestämmelsen om att den som utan eget vållande försatt sig i ett sådant tillstånd att han ”var från sina sinnens bruk” och i detta tillstånd förövat brott inte fick dömas till påföljd, togs därmed in i 35 kap. 3 § 2 st. i förslaget³⁹⁰

11.2.5 Jämställdhetsbegreppet

Vad gällde beredningens förslag om att slopa jämställdhetsbegreppet av den anledningen att dessa gärningsmäns psykiska abnormitet var så framträdande att de ändå skulle komma att behandlas på samma sätt som sinnessjuka och därmed överlämnas till rättspsykiatrisk vård, höll departementschefen inte med om. Han ansåg inte att man kunde förlita sig på att domstolen skulle undvika att döma dessa gärningsmän till frihetsstraff inom kriminalvården, utan att detta uttryckligen reglerades. Beredningen hade heller inte anfört andra vägande skäl till avskaffandet av jämställdhetsbegreppet och därmed ansåg departementschefen att detta skulle vara kvar.³⁹¹

11.2.6 Unga lagöverträdare

Vad gällde regeringens förslag *behöll* den 15 år som gräns för lagföring och ådömande av påföljd, 35 kap. 1 § i förslaget.³⁹²

Någon diskussion om att det var fel att säga att man ”behöll” en reglering då man i själva verket gjorde en omfattande förändring, fördes inte.

---

³⁸⁷ Prop. 1962:10, sid. C 382

³⁸⁸ Prop. 1962:10, sid. C 365

³⁸⁹ Prop. 1962:10, sid. C 379

³⁹⁰ Prop. 1962:10, sid. C 109

³⁹¹ Prop. 1962:10, sid. C 107

³⁹² Prop. 1962:10, sid. C 51

11.3 Lagrådet

Lagrådet menade att det inte var nödvändigt med en särskild bestämmelse om *tillfällig sinnesförvirring* eftersom det med ”från sina sinnens bruk” menades så höggradiga omtöckningstillstånd att gärningsmannen saknat förmåga att inse handlingens betydelse och inte kunnat styra över sin vilja. Därmed skulle både oaktsamhet och uppsåt vara uteslutet för dessa fall och gärningen skulle därför inte utgöra brott redan av den anledningen. Däremot skulle den motsatta situationen, d.v.s. att gärningsmannen orsakat sitt tillstånd på något sätt, regleras tillsammans med ”rusläran” i 1 kap. 2 § 2 st. BrB. Dessa gärningar skulle alltid utgöra brott och att man då liksom vid rusläran fick fingera uppsåt och oaktsamhet.³⁹³ Lagrådet ansåg vidare att regeringens 35 kap. 6-8 §§ i förslaget skulle sammanföras till en gemensam bestämmelse.³⁹⁴

11.4 Lagändringar

Efter införandet av brottsbalken³⁹⁵ år 1965 ändrades 31 kap. 3 § BrB³⁹⁶ redan den 1 januari 1967 i och med att sinnessjuklagen upphävdes och ersattes av LSPV. Nästa ändring av 31 kap. 3 § BrB³⁹⁷ kom 1 juli 1968, då en lag införts som avsåg omhändertagande av vissa psykiskt utvecklingsstörda den s.k. omsorgslagen³⁹⁸, vilket ledde till en ny vårdpåföljd i brottsbalken, *vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda*. 1967 års omsorgslag ersattes av 1985 års³⁹⁹ men påföljden avskaffades i och med 1991 års reform, se nedan.

11.5 Åsikter kring brottsbalken

I brottsbalken skulle hänsyn tas både till *allmänprevention* och *individualprevention*, vilket bl.a. avspeglade sig i den dåvarande bestämmelsen om straffmätning och påföljdsval⁴⁰⁰ i 1 kap. 7 § BrB som löd:

Vid val av påföljd ska rätten, med iakttagande av vad som kräves för att upprätthålla allmän laglydnad, fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället.

För detta kom brottsbalken att utsättas för kritik då det var omöjligt att förena dessa synpunkter.⁴⁰¹

---

³⁹³ Prop. 1962:10, sid. C 576

³⁹⁴ Prop. 1962:10, sid. C 577

³⁹⁵ Se bilaga 6.3

³⁹⁶ Se bilaga 6.4

³⁹⁷ Se bilaga 6.5

³⁹⁸ Lagen (1967:940) angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda

³⁹⁹ Lagen (1985:568) om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl.

⁴⁰⁰ SOU 1986:14, sid. 28

Påföljden skulle i samklang med behandlingstanken bestämmas med hänsyn till gärningsmannens vårdbehov och kravet på samhällsskydd. Vid sådana individualpreventiva skäl förlorade frågor om tillräknelighet och straffrättsligt ansvar sin betydelse.⁴⁰² När den *omfattande förändringen* skedde i samband med införandet av brottsbalken menade många att ändringen var av rent *terminologiskt slag*.⁴⁰³ Tillräknelighet hade dock fortfarande inverkan på straffrätten *trots* att den hade tagits bort som brottsrekvisit.⁴⁰⁴ Ett citat av Heckscher⁴⁰⁵ som väl beskriver den uppfattning man får efter att ha läst propositionen lyder:

*”Det är fascinerande att i det historiska ljuset läsa BrB:s förarbeten på denna punkt. Några resonemang kring själva frågan om förutsättningarna för straffrättsligt ansvar och skuld går knappt att hitta. Denna grundläggande fråga, straffrättens innersta kärna, förbigås med tystnad. Istället rör argumentationen helt och hållet vad som är lämpligt från ren påföljdssynpunkt. ... Visserligen lyckades man inte helt frigöra sig från tillräknelighetsläran – den kom ju in bakvägen i påföljdsregleringen. ... Men det tycks man inte ha märkt eller i vart fall inte ha velat låtsas om.”*⁴⁰⁶

11.5.1 Kritiken mot borttagandet av tillräknelighetsbestämmelserna

Borttagandet av tillräknelighet i svensk rätt föregicks inte av någon större debatt.⁴⁰⁷ Tillräknelighetsläran hade dock inte *helt* försvunnit men delvis *förflyttats* till påföljdsregleringen. Detta var dock inget man berörde överhuvudtaget i förarbetena till brottsbalken. Förflyttningen visades enligt Heckscher tydligast genom fängelseförbudet i 33 kap. 2 § BrB samt i möjligheten att förklara någon fri från påföljd i samma bestämmelse.⁴⁰⁸

Även om det var svårt att få en bestämmelse som var klar och tydlig med vilka psykiska tillstånd som skulle leda till otillräknelighet, var det enligt Sveri⁴⁰⁹ en *nödvändighet* för att avgöra vilka fall som skulle omfattas av det straffrättsliga sanktionssystemet och vilka som skulle stå utanför.⁴¹⁰ Jareborg uttryckte stark kritik mot brottsbalken. Han menade att bedömningen av om en gärningsman var tillräknelig eller inte fick verkningar även med brottsbalkens system då ”otillräkneliga” bl.a. omfattades av fängelseförbudet. Kritik av Jareborg fick även bestämmelsen om gärningar begångna av barn under 15 år. I och med brottsbalken kunde barn

---

⁴⁰¹ SOU 1986:14, sid. 65

⁴⁰² SOU 2002:3, sid. 240

⁴⁰³ Sveri, Fri från påföljd, sid. 680

⁴⁰⁴ Jareborg, Handling och uppsåt, sid. 342

⁴⁰⁵ Sten Heckscher, född 1942, jurist och politiker.

⁴⁰⁶ Heckscher, Tillräknelighet på nytt? sid. 313

⁴⁰⁷ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 2

⁴⁰⁸ Heckscher, Tillräknelighet på nytt? sid. 313

⁴⁰⁹ Knut Sveri, född 1925, professor i kriminologi.

⁴¹⁰ Sveri, Fri från påföljd, sid. 693

under 15 år begå brott och därmed borde de enligt Jareborg även kunna dömas till ansvar, fast att man där liksom för de psykiskt störda tog hänsyn till gärningsmannens ålder vid valet av påföljd. Systemet var därmed enligt honom inte konsekvent och⁴¹¹ även när det gällde lagöverträdare under 15 år hade man uppenbarligen inte helt släppt tanken på tillräknelighet och ansvarsförmåga.⁴¹² Jareborg menade att:

*”BrB:s ståndpunkt motiverades av ett (förhastat) avståndstagande från tanken att personer kan vara moraliskt ansvariga för sina gärningar. Den strider mot konformitetsprincipen.”*⁴¹³

Denna unika omdirigering av tillräknelighetsregleringen stod enligt Jareborg i strid med *konformitetsprincipen*, eftersom en gärningsman kunde fällas till straffrättsligt ansvar *trots* att han inte kunnat anpassa sitt handlande till lagens krav. Detta var en *mycket stötande* ordning både ur moralisk och etisk synpunkt.⁴¹⁴ Det fanns menade Jareborg inget annat land som på detta sätt så *abrupt* hade avskaffat kravet på straffrättsligt ansvar för utdömande av påföljd.⁴¹⁵ Han anförde:

*”I Sverige valdes alltså i och med BrB en vid internationell jämförelse unik konstruktion för de psykiskt avvikande. I ett slag avfördes från dagordningen den grundläggande frågan om dessas straffrättsliga ansvar för sina handlingar. ... Sambandet mellan psykisk status och straffrättslig skuld skulle inte vara en principfråga utan betraktades som en formalitet som man kunde klara sig utan.”*⁴¹⁶

Tillräknelighet i svensk rätt avskaffades även av den anledningen att fri vilja inte ansågs förenlig med en determinera naturvetenskaplig världsbild.⁴¹⁷ Men Jareborg menar att om den fria viljan inte fanns och människan skulle vara helt determinerad kan man inte tala om moraliskt ansvar och då inte heller om en rättvis bestraffning. Hela straffrätten vore då grundad på en illusion.⁴¹⁸ Den fria viljan kom alltså att ifrågasättas av de som hävdade att människans handlingar var determinerade. Denna *rent teoretiska fråga* kom att få praktiska effekter i och med införandet av brottsbalken.⁴¹⁹ Enligt deterministerna kunde alla klandras då ingen hade förmåga att skilja mellan rätt och fel och för att kunna legitimera straffrättsligt ansvar fick

---

⁴¹¹ Sveri, Fri från påföljd, sid. 682

⁴¹² Sveri, Fri från påföljd, sid. 683

⁴¹³ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, sid. 259

⁴¹⁴ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, sid. 259

⁴¹⁵ Lidberg, Bakgrund, sid. 27

⁴¹⁶ Heckscher, Socialberedningens skuld, sid. 238

⁴¹⁷ Persson, Moraliskt och straffrättsligt ansvar, sid. 218

⁴¹⁸ Jareborg, Determinism och straffrättsligt ansvar, sid. 2

⁴¹⁹ Almkvist, JT 2008-09 s. 868

man då se till andra faktorer än klander. I brottsbalken kom dessa faktorer att bli praktiska lösningar vilka tog sikte på samhällskydd och på allmän- och individualprevention.⁴²⁰

11.5.2 Positiva åsikter kring borttagandet av tillräknelighetsbestämmelserna

Inom den *sociologiska/positiva skolan* ansåg man att det inte var nödvändigt att använda sig av något tillräknelighetskriterium utan att alla samhällsmedlemmar skulle vara socialt ansvariga för sina handlingar.⁴²¹ Strahl påpekar om brottsbalken i detta avseende att:

*”BrB gör intet bruk av **föreställningen** att somliga människor skulle vara oansvariga för sina handlingar, andra ansvariga.”*⁴²²

Vidare menar han att det:

*”I **sak** [har] därigenom icke skett någon ändring, eftersom straffriförklaring regelmässigt icke innebar att den tilltalade gick fri från varje åtgärd utan medförde att han intogs i sinnessjukhus. Det har emellertid synt missvisande, att domen, såsom före BrB:s tillkomst skulle ske, utmynnade i en förklaring att den tilltalade var fri från ansvar fastän han i verkligheten intogs i anstalt, låt vara sinnessjukhus.”*⁴²³

11.5.3 Kritiken mot behandlingstanken

Behandlingstanken innebar att domstolen skulle göra en prognos av den tilltalades möjligheter att återanpassas till samhället. Påföljden skulle också utformas så att gärningsmannens behov av behandling av sin kriminalitet blev tillgodosedd. Preventionstänkandet som grund för påföljdsbestämningen ledde till orättvisa, då vissa personer fick ett strängare ingripande än andra även om de begått samma typ av brott.⁴²⁴ Om straffet i stället mättes ut i förhållanden till brottest allvar uppnådde man rättvisa eftersom man fick straff efter förtjänst och inte efter behov.⁴²⁵ Detta skulle vidare leda till att kravet på proportionalitet uppfylldes.⁴²⁶

Kritiken mot behandlingstanken grundades vidare på att man inom kriminalpolitiken lät bli att beakta vad den kriminologiska forskningen visade, nämligen att effekterna av den behandling dömda fick inte ledde till färre återfall.⁴²⁷ Forskningsresultaten av de individualpreventi-

---

⁴²⁰ Almkvist, JT 2008-09 s. 869

⁴²¹ Borgeke, sid. 26

⁴²² Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, sid. 77

⁴²³ Strahl, Den svenska kriminalpolitiken, sid. 181

⁴²⁴ SOU 2008:85, sid. 244

⁴²⁵ SOU 2008:85, sid. 245

⁴²⁶ Leijonhufvud, Straffansvar, sid. 20

⁴²⁷ Aspelin, SvJT 1999 s. 108, sid. 11

va effekterna av olika påföljder talade ett entydigt språk – det hade inte varit möjligt att bota kriminaliteten.⁴²⁸

Behandlingstanken stred inte bara mot kravet på förutsebarhet och likabehandling.⁴²⁹ Den var inte heller konsekvent genomförd i brottsbalken, eftersom man då borde ha tagit bort kravet på kausalsamband för överlämnande till vård samt för fängelseförbudet och endast låta vårdbehovet vara avgörande vid påföljdsvalet.⁴³⁰

11.5.4 Positiva reaktioner på behandlingstanken

Förespråkare för behandlingstanken ansåg att det inte fanns någon *principiell* skillnad mellan vård och straff, moraliskt var dessa lika och den reaktionen skulle användas som bäst återanpassade gärningsmannen.⁴³¹ Tron på att man kunde behandla kriminalitet på samma sätt som man gjorde med sjukdomar var stor.⁴³²

12 Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande

Om ett straff- och påföljdssystem skulle fungera ur *allmänpreventiv* synpunkt krävdes det att det hade legitimitet hos samhällets medborgare. Om systemet hade hög legitimitet var chansen större att man med detta kunde påverka allmänpreventionen.⁴³³ Fängelsestraffkommitténs betänkande⁴³⁴ avlämnat år 1986 innehöll ett reviderat påföljdssystem där reglerna om straffmätning och påföljdsval skulle bli mer detaljerade. 1 kap. 7 § BrB skulle ersättas med två nya kapitel 29 och 30 kap. BrB och därmed skulle man undkomma de problem som fanns med att domstolen skulle väga in både individualpreventiva- och allmänpreventiva hänsyn vid straffmätningen och påföljdsvalet.⁴³⁵ Fängelsestraffkommitténs lagförslag⁴³⁶ motiverades av främst *ideologiska* skäl och skulle inte innebära någon förändring i sak för psykiskt störda lagöverträdare.⁴³⁷

---

⁴²⁸ Victor, SvJT 1999 s. 132, sid. 2

⁴²⁹ Victor, SvJT 1999 s. 132, sid. 6

⁴³⁰ SOU 2002:3, sid. 241

⁴³¹ Lernestedt, JT 1996-97 s. 336

⁴³² Lidberg, Bakgrund, sid. 26

⁴³³ SOU 1986:14, sid. 64

⁴³⁴ SOU 1986:14

⁴³⁵ SOU 1986:14, sid. 75

⁴³⁶ Se bilaga 7.1

⁴³⁷ SOU 1986:14, sid. 439

12.1 Påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare

Kommittén ställde sig tveksam till påföljderna överlämnande till slutet psykiatrisk vård och till vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda, 31 kap. 3 § BrB och överlämnande till öppen psykiatrisk vård, 31 kap. 4 § BrB, eftersom tanken om ett proportionerligt straff- och påföljdssystem förutsatte att ett brott skulle följas av en reaktion som bestämdes utifrån brottets svårhet.⁴³⁸

Kommittén ifrågasatte om *överlämnande till slutet psykiatrisk vård och till vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda* skulle vara kvar som en egen straffrättslig påföljd. Då denna typ av vård kunde komma till stånd även utanför straffsystemet var det fel att vård var ett ”straff”. Påföljden var vidare helt individualpreventiv och i motiven till brottsbalken påpekade man också uttryckligen att det i dessa fall inte skulle tas några allmänpreventiva hänsyn. Kommittén ansåg att individualpreventiva skäl *inte* skulle ligga till grund för påföljdsbestämningen, men ville dock behålla möjligheten att kunna överlämna gärningsmän till vård.⁴³⁹ Den ansåg däremot inte att ett överlämnande skulle vara en straffrättslig påföljd utan att denna reaktion skulle placeras *utanför reaktionssystemet* och kunna *ersätta* en påföljd, 1 kap. 4 § och 32 kap. 1 och 4 §§ i förslaget, då den ”störde” kommitténs tänkta struktur. Kommittén uttryckte sedan något oväntat men mycket intressant:

*”Att överlämnande till slutet psykiatrisk vård inte längre är att se som en straffrättslig påföljd är också **principiellt** väsentligt. En hävdvunnen och väl grundad princip inom straffrätten, vilken det inte finns någon anledning att rucka på, är att personer som inte kan göras ansvariga för sina handlingar inte heller skall erhålla straff. Denna princip som har sin grund i den **sk. tillräknelighetsläran** är, förutom på barn, tillämplig främst på psykiskt sjuka lagöverträdare. Att överlämnande till slutet psykiatrisk vård inte ses som en straffrättslig påföljd innebär en bättre markering av **tillräknelighetslärans tillämpning i den svenska straffrätten**.”*⁴⁴⁰

Kommittén frågade sig om påföljden *överlämnande till öppen psykiatrisk vård* överhuvudtaget hade någon funktion att fylla i påföljdssystemet och att den borde upphävas främst av den anledningen att den sällan tillämpades, samt att skyddstillsyn i kombination med föreskrift om psykiatrisk behandling tillämpades i de flesta av dessa fall, då den påföljden innehöll möjlighet till övervakning samt till visst tvång.⁴⁴¹

En ny regel om *straffnedsättning* med avseende på bl.a. psykiskt störda lagöverträdare föreslogs av kommittén, 33 kap. 5 § 2 st. p. 2 i förslaget, vilken skulle motsvara 33 kap. 4 § 1 st.

⁴³⁸ SOU 1986:14, sid. 117

⁴³⁹ SOU 1986:14, sid. 118

⁴⁴⁰ SOU 1986:14, sid. 119

⁴⁴¹ SOU 1986:14, sid. 120

andra meningen BrB. Under denna punkt skulle man bl.a. hänföra fall då gärningsmannen p.g.a. t.ex. tillfällig depression eller stark upprördhet begick en handling som annars var främmande för honom. Med ”annan orsak” menade kommittén bl.a. extrem trötthet, fysisk utmattning eller feber. I dessa fall skulle det dock röra sig om exceptionella situationer och gärningsmannen skulle ha hamnat i situationen utan egen skuld.⁴⁴²

Kommitténs förslag till bestämmelse om *fängelseförbud*, 34 kap. 9 § i förslaget, skulle motsvara 33 kap. 2 § BrB och hade till viss del ändrats genom borttagandet av dess 2 st., då kommittén inte ansåg att detta stycke var vägledande.⁴⁴³

13 Propositionen till grund för 1988 års påföljdsbestämmningsreform

Fängelsestraffkommitténs betänkande kom att leda till en förändrad syn på preventionsteorierna i förhållande till den som gällt sedan brottsbalkens ikraftträdande.⁴⁴⁴ Den utveckling som hade skett var en mer human syn på påföljdssystemet i och med att man i största möjliga mån ville minska användandet av frihetsberövande påföljder, bl.a. genom interneringspåföljdens avskaffande 1981.⁴⁴⁵ Den kritik som riktades mot 1 kap. 7 § BrB var bl.a. att dess innehåll om att ”upprätthålla allmän laglydnad” hade ansetts vara omöjligt att genomföra i praktiken då man inte i varje enskilt fall kunde förutse effekterna av de påföljder man utdömde. Kriminologisk forskning hade även visat att påföljdernas effekter skiljde sig i väldigt liten grad vad gällde återfall. Kommitténs förslag gick ut på att man varken skulle ta allmänpreventiva eller individualpreventiva hänsyn i det enskilda fallet. Allmänpreventionen skulle enligt kommittén komma till uttryck i lagens straffhot samt i det faktum att domstolarna skulle upprätthålla en fast och konsekvent praxis som uppfyllde straffhotet.⁴⁴⁶ Utgångspunkten från allmänpreventiv synpunkt skulle vara den brottsliga gärningens straffvärde. Vad gällde individualpreventiv hänsyn skulle dessa enligt kommittén vara en självständig utgångspunkt vid *verkställigheten* av påföljd i det enskilda fallet, vad avsåg vård- och behandlingssynpunkter.⁴⁴⁷

Kritiken bland *remissinstanserna* gällde främst kommitténs syn på preventionsteorierna. Man menade att det var inkonsekvent att dessa teorier som låg till grund för straffsystemet inte skulle beaktas i det enskilda fallet. Detta gällde främst den allmänpreventiva synpunkten som man ansåg fick för lite inflytande på påföljdsbestämningen i det enskilda fallet. Vad gäll-

---

⁴⁴² SOU 1986:14, sid. 447

⁴⁴³ SOU 1986:14, sid. 460

⁴⁴⁴ Prop. 1987/88:120, sid. 30

⁴⁴⁵ Prop. 1987/88:120, sid. 31

⁴⁴⁶ Prop. 1987/88:120, sid. 32

⁴⁴⁷ Prop. 1987/88:120, sid. 33

de individualpreventionen godtog det av remissinstanserna att hänsyn till denna skulle tas först på verkställighetsstadiet.⁴⁴⁸

*Regeringen*⁴⁴⁹ anslöt sig i huvudsak till kommitténs syn på preventionsteoriernas ställning men var kritisk till vilken ställning teorierna skulle ha vid påföljdsbestämningen. Den menade att domstolen inte helt kunde bortse från de allmänpreventiva ändamål som straffsystemet vilade på, men höll med kommittén att detta var svårt att förutse för domstolen.⁴⁵⁰ De individualpreventiva hänsynen skulle, i enlighet med kommitténs förslag samt remissinstanserna inställning, tas genom vård- och behandlingsaspekter på verkställighetsnivå.⁴⁵¹ Därmed skulle behandlingstanken bort från straffsystemet och in på verkställighetsstadiet.⁴⁵²

Regeringen höll även med om att 1 kap. 7 § BrB skulle upphöra då den var svår att tillämpa samt då den inte gav några riktlinjer för hur och på vilket sätt individualpreventiva och allmänpreventiva hänsyn skulle påverka påföljdsbestämningen.⁴⁵³ Regeringen sammanfattade sin synpunkt med att påföljdsbestämningen inte skulle grundas på en avvägning mellan individualpreventiva och allmänpreventiva hänsyn utan på straffvärdet. Olika individuella hänsyn skulle tas genom andra regler för att kunna utdöma lindrigare påföljd än vad straffvärdet i sig föranledde. Detta skulle leda till en mer enhetlig och förutsebar påföljdsbestämning.⁴⁵⁴

13.1 Påföljder na för psykiskt störda lagöverträdare

13.1.1 Överlämnande till vård

Regeringen ställde sig kritiska till ett borttagande av *överlämnande till sluten psykiatrisk vård eller vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda* som brottspåföljd. Den ansåg att denna ändring inte skulle få någon *praktisk betydelse* eftersom tillämpningsområdet skulle förbli detsamma, då inte innehållet i bestämmelsen skulle ändras. Dessutom hade det system som man nu använde vunnit sådan förankring att det inte förelåg tillräckliga skäl för att ändra på detta, samtidigt som en förändring inte utgjorde ett måste för de övrigt föreslagna ändringarna. Regeringen avstyrkte därmed kommitténs förslag i denna del.⁴⁵⁵ Från *remissinstanserna* hade kommitténs förslag fått positivt gensvar endast i två fall.⁴⁵⁶ Kritiken från remissinstanserna låg främst i att förslaget inte skulle medföra någon praktisk förändring. Andra remissin-

---

⁴⁴⁸ Prop. 1987/88:120, sid. 34

⁴⁴⁹ Prop. 1987/88:120

⁴⁵⁰ Prop. 1987/88:120, sid. 35

⁴⁵¹ Prop. 1987/88:120, sid. 37

⁴⁵² Prop. 1987/88:120, sid. 38

⁴⁵³ Prop. 1987/88:120, sid. 37

⁴⁵⁴ Prop. 1987/88:120, sid. 38

⁴⁵⁵ Prop. 1987/88:120, sid. 64

⁴⁵⁶ Prop. 1987/88:120, sid. 63

stanser ansåg att det med hänsyn till målsäganden vore olämpligt om gärningsmannen inte skulle tilldelas en straffrättslig påföljd. Vad sedan avsåg upphävandet av *överlämnande till öppen psykiatrisk vård* höll både remissinstanserna och regeringen med om att bestämmelsen sällan tillämpades och därför borde avskaffas. Men regeringen ville invänta en reform som förelåg med avseende på psykiskt störda lagöverträdare,⁴⁵⁷ se nedan.

13.1.2 Straffnedsättning

Regeringen antog kommitténs förslag till en straffnedsättningsregel som tog sikte på bl.a. psykiskt störda lagöverträdare. Regeln, som intogs i 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB, innehöll exempel på *förmildrande omständigheter* som skulle beaktas vid straffmätningen. I p. 2 skulle regleras de fall där gärningsmannen bl.a. till följd av själslig abnormitet haft minskad förmåga att kunna kontrollera sitt handlande. Denna bestämmelse som hade sin närmaste motsvarighet i 33 kap. 4 § 1 st. andra meningen BrB grundades på 5 kap. 6 § SL om förminskad tillräknelighet. I p. 2 användes begreppen ”sinnesrörelse” och ”annan orsak”. Med sinnesrörelse menade regeringen tillfällig depression, stark upprördhet p.g.a. personliga bekymmer där gärningsmannen begått en gärning som annars var främmande för honom. Med annan orsak menades t.ex. extrem trötthet, fysisk utmattning eller hög feber. Samtliga omständigheter skulle dock ha den styrkan att gärningsmannen p.g.a. dessa haft ”starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande”.⁴⁵⁸ Att så alltid borde vara fallet vid gärningar begångna under inflytande av ”själslig abnormitet” var klart. I övrigt var det tvunget att röra sig om exceptionella undantagsfall. Som huvudregel krävdes att gärningsmannen hamnat i den föreliggande situationen utan eget vållande.⁴⁵⁹ I 2 st. skulle det finnas en möjlighet att döma till lindrigare straff än vad som var föreskrivet för brottet. Om det var uppenbart påkallat med hänsyn till brottets straffvärde.⁴⁶⁰

13.1.3 Påföljdsval

I kapitlet ”Om val av påföljd”, som sedan kom att bli 30 kap. BrB⁴⁶¹, reglerades i 6 § påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare. Bestämmelsen fick samma sakliga innehåll som dåvarande 33 kap. 2 § BrB och var i och med detta oförändrad. Regeringen påpekade att en utredning kring psykiskt störda lagöverträdare var på gång, se nedan. Den ändring regeringen

---

⁴⁵⁷ Prop. 1987/88:120, sid. 64

⁴⁵⁸ Prop. 1987/88:120, sid. 85

⁴⁵⁹ Prop. 1987/88:120, sid. 86

⁴⁶⁰ Prop. 1987/88:120, sid. 87

⁴⁶¹ Se bilaga 7.2

gjorde var därför endast att den tog bort 2 st., då frågan om vilken påföljd som skulle bli aktuell i det enskilda fallet i framtiden skulle avgöras utifrån brottets straffvärde.⁴⁶² Från 30 kap. BrB undantogs dock påföljderna överlämnande till särskild vård. Dessa skulle även i framtiden behandlas i 31 kap. BrB.⁴⁶³

13.2 Åsikter kring Fängelsestraffkommitténs förslag och reformen

Wennberg menade att om överlämnande till särskild vård, som kommittén föreslog, inte skulle vara en brottspåföljd skulle detta leda till teoretiska felaktigheter. Då brottet var ett rättsfaktum måste rättsföljden bli en påföljd. Det fanns annars ingen mening med att utröna om gärningsmannen verkligen hade begått brottet eller inte. Det var dock enligt henne inte heller för enligt att behålla systemet för psykiskt störda lagöverträdare om man skulle låta straffvärdet ligga till grund för påföljdsbestämningen. Ett avskaffande av detta system ur politisk synpunkt var dock otänkbart. Kommittén hade därför förmodligen låtit bli att beröra saken, men det var enligt Wennberg ett måste om man skulle kunna använda den strikta principen om brottets straffvärde som utgångspunkt för påföljdsbestämningen.⁴⁶⁴

1988 års påföljdsbestämmningsreform innebar att man istället för prevention lade fokus på proportionalitet. Jareborg menade dock att förändringen av praxis blev måttlig, främst av den anledningen att domstolen redan innan reformen, med tillämpning av 1 kap. 7 § BrB, haft ett proportionalitetstänkande i straffmätningen, men att den då i stora delar hade motiverat detta utifrån allmänprevention.⁴⁶⁵

14 Bexeliuskommittén

Bexeliuskommittén⁴⁶⁶ fick i början av 1970-talet i uppdrag att bl.a. se över påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare. Kommittén ansåg liksom när man införde brottsbalken att det system Sverige tillämpade skiljde sig i stort sett från hela resten av världen, men att skillnaden avsåg en *principfråga* utan praktiska skillnader. Den menade vidare att om man skulle frångå detta system, skulle det kräva en revidering av hela brottsbalkens påföljdssystem. Enligt direktiven skulle kommittén dock utgå från att den ståndpunkt brottsbalken hade skulle behållas, varför kommittén arbetade utifrån denna.⁴⁶⁷

---

⁴⁶² Prop. 1987/88:120, sid. 103

⁴⁶³ Prop. 1987/88:120, sid. 98

⁴⁶⁴ Wennberg, SvJT 1986 sid. 707

⁴⁶⁵ Jareborg, SvJT 1992 s. 257, sid. 1

⁴⁶⁶ SOU 1977:23

⁴⁶⁷ SOU 1977:23, sid. 179

14.1 Psykiskt störda lagöverträdare

Faktorer som borde påverka påföljdsvalet för psykiskt störda lagöverträdare var enligt kommittén inte endast vårdbehovet. Ett frihetsstraff kunde vara olämpligt även om vårdbehovet hade upphört vid tiden för domen. Den gärningsman som vid gärningstillfället led av en grav psykisk störning borde inte få ett frihetsstraff. Detta *även* då han var frisk vid domen, och därför inte av den anledningen måste undantas från ett sådant.⁴⁶⁸ En annan sak som måste tas i beaktande var störningens *samband* med brottet. Någon särskild påföljdsledningsregel skulle inte bli aktuell om störningen uppkom efter att brottet begåtts.⁴⁶⁹ Kommittén anförde sedan något av intresse:

*”Om störningen förelåg vid brottet kan det – oberoende av vederbörandes behov av psykiatrisk vård – ibland finnas skäl att inte döma till frihetsberövande påföljd inom kriminalvården av den anledningen, att vederbörande på grund av psykisk störning inte kan göras ansvarig för den brottsliga handlingen.”*⁴⁷⁰

14.1.1 Överlämnande till slutet psykiatrisk vård

Kommittén ville behålla denna påföljd eftersom det var *etiskt* fel att döma någon som begått brott i ett tillstånd av en grav psykisk störning till straff, samtidigt som gärningsmannen behövde bästa möjliga vård och behandling.⁴⁷¹ Vid undantagstillstånd, d.v.s. kortvariga tillstånd under vilka gärningsmannen utförde en handling som annars var främmande för honom t.ex. vid schizofreni och epileptiska tillstånd, var det som huvudregel aktuellt med överlämnande till slutet psykiatrisk vård.⁴⁷² Även vid psykoser, reaktiva psykoser, paranoida tillstånd och utvecklingsstörningar skulle ett överlämnande alltid bli aktuellt.⁴⁷³

I direktiven till kommittén ifrågasatte departementschefen om kausalsambandet i 31 kap. 3 § och 33 kap. 2 § BrB skulle behållas. Han menade att påföljden skulle bestämmas efter den tilltalades psykiska tillstånd och sociala situation vid tiden för domen.⁴⁷⁴ Kommittén gick på samma linje och ansåg att kausalsambandet vid överlämnande till slutet psykiatrisk vård, 31 kap. 3 § BrB, och kravet på ”särskilda skäl” skulle tas bort.⁴⁷⁵

---

⁴⁶⁸ SOU 1977:23, sid. 42

⁴⁶⁹ SOU 1977:23, sid. 46

⁴⁷⁰ SOU 1977:23, sid. 46-47

⁴⁷¹ SOU 1977:23, sid. 180

⁴⁷² SOU 1977:23, sid. 44

⁴⁷³ SOU 1977:23, sid. 46

⁴⁷⁴ SOU 1977:23, sid. 259

⁴⁷⁵ SOU 1977:23, sid. 260

Detta talar dock, enligt mig, emot vad kommittén tidigare anfört om att man skulle ta större hänsyn till störningens samband med brottet och att detta skulle kunna motivera ett förbud mot frihetsstraff inom kriminalvården även om gärningsmannen inte hade ett vårdbehov.

LSPV:s regler innebar vidare att man kunde behålla en gärningsman under obestämd tid efter det att han hade överlämnats till sluten psykiatrisk vård endast av den anledningen att han p.g.a. sin abnormitet kunde komma att begå nya egendomsbrott, även om han inte kunde erbjudas en effektiv behandling. Kommittén ansåg att detta skulle kunna bli aktuellt endast vad gällde gärningsmän som var farliga för annans liv och hälsa.⁴⁷⁶ Omhändertagande p.g.a. gärningsmannens fara för annans rätt till egendom eller annat av lagstiftningen skyddat intresse än säkerhet till person skulle ske inom kriminalvården.⁴⁷⁷

Kommitténs förslag innebar även att domstolen i samband med att den förordnade om överlämnande till sluten psykiatrisk vård skulle få större befogenheter att påverka utskrivningen från vården. Därmed skulle samhällsskyddsaspekten kunna beaktas i större grad.⁴⁷⁸ Kommitténs förslag innebar även att många fler psykiskt störda gärningsmän än tidigare skulle komma att dömas till fängelse eller annan frihetsberövande påföljd inom kriminalvården istället för att överlämnas till sluten psykiatrisk vård.⁴⁷⁹

14.1.2 Överlämnande till öppen psykiatrisk vård

Detta var en påföljd som användes mycket sällan och kommittén ville därför ge den ny innebörd. Den som dömdes till öppen psykiatrisk vård skulle betraktas som om han var utskriven från sluten psykiatrisk vård på försök. Detta för man då kunde ålägga honom vissa regler som han var tvungen att följa.⁴⁸⁰

14.1.3 Påföljder för psykiskt utvecklingsstörda

Möjligheten att psykisk utvecklingsstörda skulle kunna *överlämnas till vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda* ville kommittén behålla. Dessutom ville den öppna en ny möjlighet att överlämna utvecklingsstörda till vård i vårdhem. Även för psykiskt utvecklingsstörda skulle kravet på kausalsamband tas bort.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁶ SOU 1977:23, sid. 199

⁴⁷⁷ SOU 1977:23, sid. 47

⁴⁷⁸ SOU 1977:23, sid. 50

⁴⁷⁹ SOU 1977:23, sid. 49

⁴⁸⁰ SOU 1977:23, sid. 48

⁴⁸¹ SOU 1977:23, sid. 49

14.1.4 Övriga påföljders tillämpning

Reglerna kring när skyddstillsyn kunde bli aktuellt att tillämpa ville kommittén behålla,⁴⁸² liksom reglerna kring böter, 33 kap. 2 § 2 st. BrB.⁴⁸³ Angående 33 kap. 2 § 1 st. BrB ansåg kommittén att man borde *upphäva fängelseförbudet* då det inte var lika angeläget vid alla typer av störningstillstånd.⁴⁸⁴ Ett upphävande kunde även vara till nytta i de fall där brottet begåtts under inflytande av en grav psykisk störning, men där det vid tiden för domen inte fanns något vårdbehov.⁴⁸⁵ Detta blev också mer legitimt då kriminalvården kunde erbjuda den behövliga vården. Vilka fall som skulle vara uteslutna från ett fängelsestraff skulle avgöras med ledning av störningens *art* och *grad* och *inte* genom en uppräknig av olika psykiska tillstånd. Dessutom borde man beakta vårdbehovet som förelåg vid domstillfället samt väga in den psykiska störningens *samband* med brottet. Förbudet mot frihetsberövande påföljd inom kriminalvården krävde kausalsamband. Detta ville kommittén ta bort.⁴⁸⁶ Kommittén betonade dock att:

*”Därmed är givetvis inte sagt att sambandet mellan störning och brott saknar betydelse vid valet av påföljd. Ibland kan det finnas skäl att - oberoende av vederbörandes behov av psykiatrisk vård eller förmåga att uthärda en fängelsevistelse - inte döma till frihetsberövande påföljd inom kriminalvården av den anledningen att vederbörande på grund av psykiskt störningstillstånd **inte kan göras ansvarig för den brottsliga handlingen.**”*⁴⁸⁷

14.1.5 Terminologiska problem

Bexeliuskommittén konstaterade att synen på *jämställdhetsfallen* var osäker, både hos läkare och domare och att det långt ifrån var klart när en abnormitet var så djupgående att den skulle jämföras med sinnessjukdom.⁴⁸⁸ Jämställdhetsbegreppet hade dessutom fått ett mycket vidare tillämpningsområde än vad som var avsett, varför en revision var nödvändig.⁴⁸⁹ Vad avsåg gruppen jämförda ansåg kommittén att många av dessa överlämnades till sluten psykiatrisk vård även då de inte hade kunnat bli tvångsomhändertagna enligt LSPV, den vanliga vägen.⁴⁹⁰ Gruppen av jämförda utgjordes av gärningsmän med personlighetsstörningar, dessa borde överlämnas till sluten psykiatrisk vård endast om störningens art och grad krävde det. Det var

---

⁴⁸² SOU 1977:23, sid. 182

⁴⁸³ SOU 1977:23, sid. 189

⁴⁸⁴ SOU 1977:23, sid. 264

⁴⁸⁵ SOU 1977:23, sid. 265

⁴⁸⁶ SOU 1977:23, sid. 267

⁴⁸⁷ SOU 1977:23, sid. 269

⁴⁸⁸ SOU 1977:23, sid. 41

⁴⁸⁹ SOU 1977:23, sid. 42

⁴⁹⁰ SOU 1977:23, sid. 210

svårt att med lyckat resultat behandla dessa störningar och de flesta av dem borde i framtiden dömas till påföljd inom kriminalvården.⁴⁹¹

De psykiska störningarna som medförde förbud mot utdömmande av frihetspåföljd inom kriminalvården enligt 33 kap. 2 § BrB var inte samma som de förutsättningar som gällde för överlämnande till sluten psykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § BrB, vilket begränsade domstolens påföljdsval.⁴⁹² Bestämmelsen om överlämnande till sluten psykiatrisk vård borde istället utformas på ett sätt som innebar att den begränsades till fall där den psykiska störningen var av sådan art och grad att ett omhändertagande inom sjukvården utan tvekan var påkallat av medicinska skäl.⁴⁹³

LSPV och brottsbalken använde inte samma terminologi. Dessutom ansågs brottsbalkens terminologi vara *ålderdomlig och inte längre gällande* inom den psykiatriska vetenskapen. Kommittén föreslog därför att man skulle ändra terminologin både i brottsbalken och i LSPV, så att denna blev enhetlig och i överensstämmelse med modernt språkbruk samt vedertagen psykiatrisk terminologi.⁴⁹⁴ Som gemensam beteckning föreslogs ”psykisk störning”, vilken skulle innefatta alla typer av psykiska sjukdomar, abnormiteter och defekter oberoende av orsak.⁴⁹⁵ Som exempel på psykiska tillstånd som skulle omfattas var schizofreni som visade sig genom symtom som bl.a. hallucinationer, vanföreställningar,⁴⁹⁶ befallande röster och imperativa hallucinationer.⁴⁹⁷ Paranoida tillstånd som karaktäriserades av vanföreställningar samt⁴⁹⁸ reaktiva psykoser,⁴⁹⁹ där gärningsmannen kunde drabbas av förvirrings- och omtöckningstillstånd och vanföreställningar av bl.a. förföljelsekaraktär.⁵⁰⁰

15 Socialberedningens betänkande

Socialberedningens betänkande⁵⁰¹ från 1984 byggde vidare på Bexeliuskommitténs betänkande och syftet med det var bl.a. att lägga fram förslag till ny psykiatrisk tvångsvårdslagstiftning med avsikt att ersätta LSPV.⁵⁰² Till påföljdsreglerna för psykiskt störda lagöverträdare⁵⁰³ skulle en särskild lag om rättspsykiatrisk vård kopplas, som skulle innehålla närmare bestäm-

---

⁴⁹¹ SOU 1977:23, sid. 44

⁴⁹² SOU 1977:23, sid. 213

⁴⁹³ SOU 1977:23, sid. 218

⁴⁹⁴ SOU 1977:23, sid. 255

⁴⁹⁵ SOU 1977:23, sid. 256

⁴⁹⁶ SOU 1977:23, sid. 67

⁴⁹⁷ SOU 1977:23, sid. 68

⁴⁹⁸ SOU 1977:23, sid. 75

⁴⁹⁹ SOU 1977:23, sid. 76

⁵⁰⁰ SOU 1977:23, sid. 77

⁵⁰¹ SOU 1984:64

⁵⁰² SOU 1977:23, sid. 15

⁵⁰³ SOU 1984:64, sid. 17

melser om vården.⁵⁰⁴ Man hade fått en mer nyanserad syn på psykisk störning i jämförelse med de tidigare biologiska sjukdomsbegreppen som använts. Socialberedningen föreslog därför att termen ”allvarlig psykisk störning” skulle införas, då den innehöll andra förklaringsgrunder till psykisk störning än rent strikt biologiska sjukdomsbegrepp,⁵⁰⁵ som bl.a. psykologiska och sociala. Samma begrepp skulle därmed användas i brottsbalken och i det förslag till reglering som skulle tillämpas på psykiskt störda lagöverträdare samt i tvångsvårdslagstiftningen.⁵⁰⁶

15.1 Allvarlig psykisk störning

Till ”allvarlig psykisk störning” räknade beredningen bl.a. tillstånd av psykotisk karaktär som visade sig i symtom som vanförställningar, hallucinationer och förvirring.⁵⁰⁷ Även psykiska funktionsnedsättningar av allvarligare slag p.g.a. hjärnskador, demens med symtom som störd realitetsvärdering, allvarliga depressioner med självmordstankar, svårartade personlighetsstörningar med impulsgenombrott av svår karaktär och psykoser av personlighetsfrämmande art. Även akuta psykiska tillstånd vilka påverkade den psykiska funktionsnivån på ett sådant sätt att de kunde likställas med ett psykotiskt tillstånd omfattades.⁵⁰⁸ En allvarlig psykisk störning som yttrade sig i rösthallucinationer innebar att främmande och ofta skrämmande röster uppmanade gärningsmannen till bl.a. handling s.k. imperativa hallucinationer.⁵⁰⁹ Vanförställningar karaktäriserades av en falsk och ibland bisarr uppfattning av verkligheten. Detta kunde visa sig i att de människor gärningsmannen såg var demoner eller i hallucinationer där någon annan kontrollerade gärningsmannens tankar.⁵¹⁰ Allvarlig psykisk störning motsvarade ”sinnessjukdom” därtill innefattade det även vissa av de psykiska störningarna som omfattades av jämställdhetsbegreppet, dock var allvarlig psykisk störning betydligt *snävare*.⁵¹¹

15.2 Psykiskt störda lagöverträdare

LSPV omfattade både de fall att någon överlämnats av domstol till sluten psykiatrisk vård och då någon tvångsomhändertagits. Beredningen tog först upp frågan om det överhuvudtaget behövde finnas några speciella påföljdsregler för psykiskt störda lagöverträdare och hänvisade till att det var *en grundläggande och allmänt accepterad princip att den som inte var tillräk-*

---

⁵⁰⁴ SOU 1984:64, sid. 18

⁵⁰⁵ SOU 1984:64, sid. 16

⁵⁰⁶ SOU 1984:64, sid. 203

⁵⁰⁷ SOU 1984:64, sid. 203

⁵⁰⁸ SOU 1984:64, sid. 203

⁵⁰⁹ SOU 2002:3, sid. 36

⁵¹⁰ Radovic, Om begreppet tillräknelighet, sid. 30

⁵¹¹ Wiklund, Psykiatrisk tvångsvård, sid. 120

*nelig när brottet begicks inte heller skulle bli ansvarig för detta.*⁵¹² Med anledning av att psykiskt störda lagöverträdare krävde samhällsskydd, till skillnad mot andra psykiskt störda, fanns det dock ett behov av olika regleringar av den psykiatriska vården mellan dessa.⁵¹³

Beredningen framhöll att skillnaden mellan strafflagens och brottsbalkens behandling av psykiskt störda lagöverträdare medförde små praktiska olikheter. Olikheterna *av betydelse* låg på det *principiella planet*. Båda typer av system brottades med svårigheterna kring gränsdragningen av vilka som skulle särbehandlas. Enligt strafflagen gällde gränsdragningen frågan om vilka som inte skulle vara straffrättsligt ansvariga för sina handlingar och enligt brottsbalken frågan om vilka som inte skulle kunna dömas till fängelse. I båda systemen fick dock den psykiskt störde vård. Gränsdragningen var dock av stor vikt eftersom vi aldrig skulle komma ifrån de moraliska grundvärderingarna som tillräknelighetsreglerna vilade på.

För den dömda och samhället i övrigt kunde det vidare verka egenartat att en gärningsman för ett bagatellbrott dömdes till överlämnande till slutna psykiatrisk vård, som var en tidsbestämd påföljd, under en betydligt längre tid än vad ett motsvarande tidsbestämt straff hade inneburit, som bl.a. skulle ha utmätts efter brottets svårhet. Tvärtom kunde ett allvarligt brott föranleda en kort vårdtid i förhållande till det straff som annars skulle blivit aktuellt.⁵¹⁴

15.3 Kritiken av påföljdssystemet

Kritiken bestod bl.a. i att det rådde dålig proportion mellan ett begånget brott och reaktionen på detta. Vad avsåg jämställdhetsfallen hade bedömningarna varit så olika att det ibland hade ansetts vara en slump om någon överlämnades till slutna psykiatrisk vård eller dömdes till fängelse. Jämställdhetsbegreppets innehåll var fortfarande detsamma men hade utvidgats betydligt inom rättspraxis.⁵¹⁵ Om brottet var så allvarligt att ett längre omhändertagande måste bli aktuellt, och då detta inte var möjligt att genomföra inom kriminalvården p.g.a. fängelseförbudet, var överlämnande till slutna psykiatrisk vård det enda möjliga alternativet.⁵¹⁶ Socialberedningen ansåg att jämställdhetsbegreppet och regleringen överhuvudtaget i brottsbalken inte var godtagbar då det gällde att avgöra vilka som straffrättsligt skulle särbehandlas.

---

⁵¹² SOU 1984:64, sid. 275

⁵¹³ SOU 1984:64, sid. 276

⁵¹⁴ SOU 1984:64, sid. 279

⁵¹⁵ SOU 1984:64, sid. 286

⁵¹⁶ SOU 1984:64, sid. 287

15.4 Förändringarna av påföljdssystemet

Viktiga utgångspunkter för beredningen var att psykiskt störda lagöverträdare skulle dömas till en påföljd som förhindrade återfall i brott samt att den var *någorlunda* proportionerlig både till det begångna brottet men *även* till gärningsmannens psykiska tillstånd.⁵¹⁷ Ytterligare viktiga aspekter var att samhällsfarliga psykiskt störda måste tas om hand om på ett effektivt sätt.⁵¹⁸ Beredningen anförde att:

*”Mot det nuvarande systemet för behandling av psykiskt störda lagöverträdare har riktats den kritiken att påföljden ofta står i **dålig proportion** till det brott som har begåtts. Vill man skapa bättre relationer mellan påföljden och brottet kan detta dock **komma i konflikt med principerna inom tillräknelighetsläran**. Det kan också leda till en sammanblandning mellan vård och straff – en sammanblandning som troligen inte kan undvikas helt.”*⁵¹⁹

Enligt beredningen måste man *rucka på vissa principer* för att få systemet att gå ihop. Den ansåg t.ex. att det endast var i ett fåtal fall som gärningsmannen var så sjuk att han inte var medveten om vad han gjorde och därmed inte skulle dömas till fängelse. En ”allvarligt psykiskt störd” som begått grova brott skulle få ett omhändertagande inom psykiatrin som fortgick även om inte de akuta sjukdomssymtomen fanns kvar. I vissa fall borde vårdtiden vara *fastställd i förväg*,⁵²⁰ med hänsyn till samhällsskyddsaspekten samt för att uppnå bättre proportion mellan brottet och påföljden.

15.4.1 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Särskilda påföljdsregler för psykiskt störda lagöverträdare behövdes framförallt vad gällde grövre brottslighet på fängelsenivå. Reglerna skulle tillämpas i så liten utsträckning som möjligt. För de jämställda borde som huvudregel vanliga påföljdsregler gälla.⁵²¹ Beredningen ville se en glidande skala i påföljdssystemet där skillnaden inte skulle stå mellan ett långt fängelsestraff och en kort tids slutna psykiatrisk vård. Lindriga brott borde heller aldrig leda till ett överlämnande till slutna psykiatrisk vård, då även denna påföljd måste vara någorlunda i proportion till brottet.⁵²² De särskilda påföljdsreglerna skulle triggas igång först då det konstaterats att gärningsmannen *led av* en ”allvarlig psykisk störning” då han begick brottet. Kravet på

---

⁵¹⁷ SOU 1984:64, sid. 288

⁵¹⁸ SOU 1984:64, sid. 289

⁵¹⁹ SOU 1984:64, sid. 289

⁵²⁰ SOU 1984:64, sid. 290

⁵²¹ SOU 1984:64, sid. 292

⁵²² SOU 1984:64, sid. 293

kausalsamband skulle dock tas bort då detta var svårt att avgöra. Samma regler skulle gälla när en gärningsman var utvecklingsstörd. Denna störning skulle dock inte behöva vara allvarlig. För den som var ”psykiskt störd” men inte allvarligt psykiskt störd, då han begick brottet, skulle inga speciella påföljdsregler gälla.

Som huvudregel skulle det även för gärningsmän som led av en allvarlig psykisk störning vara aktuellt att tillämpa de vanliga påföljderna, böter, fängelse, villkorlig dom och skyddstillsyn. Som en ny påföljd föreslog beredningen *fängelse i kombination med rättspsykiatrisk vård*, under en viss bestämd tid eller tillsvidare.⁵²³ Denna *sammanblandning* av vård och straff skulle ses mot bakgrunden av att vissa gärningsmän inte borde omfattas av fängelseförbud men samtidigt hade ett vårdbehov. Tvångsvården skulle avslutas senast när strafftiden var till ända. Därmed skapades bättre proportionalitet mellan brottet och vården.⁵²⁴ Denna påföljds-kombination, till skillnad mot övriga särskilda påföljdsregler för allvarligt psykiskt störda, kunde omfatta gärningsmän vars allvarliga psykiska störning visade sig först senare, på verkställighetsnivån. Det borde dock aldrig bli aktuellt att döma en allvarligt psykiskt störd till fängelse utan att detta kombinerades med rättspsykiatrisk vård.

Institutet *påföljdseftergift* skulle finnas kvar och kunde t.ex. tillämpas vid en allvarlig psykisk störning där det var svårt att hitta en lämplig påföljd.⁵²⁵ Påföljdseftergift kunde även bli aktuell att tillämpa vid grövre brott t.ex. om en allvarligt psykiskt störd gärningsman inte var i behov av psykiatrisk vård eller att sådan skulle komma till stånd på frivillig väg.

Vad gällde fängelse som dömdes i kombination med rättspsykiatrisk vård, enligt beredningens förslag, skulle denna påföljd kunna sättas ned. *Nedsättningen* skulle grundas främst på gärningsmannens psykiska status då brottet begicks.

Påföljden *överlämnande till öppen psykiatrisk vård* ansåg beredningen skulle upphävas. Istället för denna skulle skyddstillsyn med föreskrift om bl.a. psykiatrisk behandling kunna användas.⁵²⁶ Vad sedan avsåg gärningsmännen med de allvarligaste störningarna menade beredningen:

”... är det ur straffrättsideologisk synpunkt svårt att acceptera att människor som var mycket allvarligt störda när de begick ett brott skall göras **fullt ansvariga** för sina handlingar.”⁵²⁷

---

⁵²³ SOU 1984:64, sid. 294

⁵²⁴ SOU 1984:64, sid. 295

⁵²⁵ SOU 1984:64, sid. 294

⁵²⁶ SOU 1984:64, sid. 297

⁵²⁷ SOU 1984:64, sid. 297

I dessa fall borde det vara stötande att döma till fängelse och istället borde villkorlig dom, skyddstillsyn och böter användas. För dessa gärningsmän föreslog beredningen att de vanliga påföljdsreglerna för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare skulle användas med ett tillägg om *fängelseförbud*. I denna variant skulle det dock finnas möjlighet att döma till överlämnande till slutet psykiatrisk vård utan att det skedde i kombination med fängelsestraff, om det fanns ett vårdbehov.

Vad avsåg den kategori av allvarligt psykiskt störda som omfattades av fängelseförbudet var det gärningsmän som p.g.a. att deras verklighetsuppfattning var så starkt förändrad av den allvarliga psykiska störningen att det skulle anses oskäligt att döma dem till fängelse. T.ex. omfattades gärningsmän med svåra vanföreställningar oftast paranoida förställningar som innebar att gärningsmannen hört röster vilka uppmanat honom att begå olika handlingar. Även andra situationer där gärningsmannens verklighetsuppfattning var totalt förvrängd skulle falla under fängelseförbudet,⁵²⁸ regeln skulle endast bli tillämplig i undantagsfall.

Vad gällde tiden för vården skulle domstolen ha möjlighet att besluta om en längsta tid för denna, motsvarande maxtiden för det straff som annars hade dömts ut. Annars skulle vårddiden bli anpassad endast efter vårdbehovet vilket beredningen ansåg rättsosäkert. Tiden skulle även anpassas till brottets svårhet. Vad avsåg en minsta tid för rättspsykiatrisk vård menade beredningen å ena sidan att det var fel om man skulle beakta samhällsskyddsaspekten i vården, å andra sidan kunde detta vara nödvändigt för det allmänna rättsmedvetandet, allmänpreventionen och just samhällsskyddet. Beredningen ansåg därför att man måste *lätta lite på principerna* och ge domstolen möjlighet att i undantagsfall, vid mycket grova brott, även kunna sätta ut en minsta tid för vården, om det avsåg ett brott som riktades mot eller innebar fara för liv och hälsa.⁵²⁹

15.5 Åsikter kring Bexeliuskommitténs och Socialberedningens förslag

Borgeke⁵³⁰ menade att påföljdssystemet vilade på en oklar ideologisk grund. Detta innebar att vissa delar hade kvar behandlingstanken, andra hade anammat den nyklassiska straffrättsfilosofin och i många fall hade man låtit praktiska faktorer styra påföljdsvalet.⁵³¹ Det var enligt honom en brist med systemet att det inte vilade på en enhetlig ideologisk grund.⁵³² Påföljdsbestämningen i det enskilda fallet hade fortfarande individualpreventiva inslag, men dagens

---

⁵²⁸ SOU 1984:64, sid. 297

⁵²⁹ SOU 1984:64, sid. 298

⁵³⁰ Martin Borgeke, född 1949, justitieråd i Högsta domstolen sedan februari 2011.

⁵³¹ Borgeke, SvJT 2004 s. 885, sid. 11

⁵³² Borgeke, SvJT 2004 s. 885, sid. 12

kriminalpolitiska utgångspunkt låg på allmänpreventionen och ett rättvisetänkande präglade straffmätningen, då straffet skulle utmätas efter brottets klandervärdhet, i samstämmighet med den nyklassiska straffrättsskolan.⁵³³

En återgång till användandet av en tillräknelighet hade enligt Belfrage⁵³⁴ varit positivt då erfarenheten från brottsbalken visade att det inte helt gått att frigöra sig från tillräknelighetslärans grundtankar, även om det var vad man velat göra. I både Bexeliuskommitténs och Socialberedningens förslag hade man försökt att ”lappa ihop” systemet vilket inte lett till konsekventa och hållbara resultat.⁵³⁵ Förslagen hade inneburit att fler gärningsmän skulle dömas till påföljd inom kriminalvården istället för inom sjukvården, vilket var ett trendbrott.⁵³⁶

Varken kommittén eller beredningen hade dock enligt Belfrage någon teoretisk eller principiell syn på sina föreslagna ändringar. De påpekade endast att skillnaderna mellan hur olika straffsystem behandlade psykiskt störda lagöverträdare låg på det principiella planet och att det viktigaste var *praktiska lösningar* och gränsdragningar. Detta var enligt honom en trend som uppkom i och med införandet av brottsbalken. Innan dess var principerna för hur man skulle behandla psykiskt störda lagöverträdare en av straffrättens viktigaste frågeställningar.⁵³⁷ Båda utredningarna intog därmed ett praktiskt synsätt på frågan, även om det i Socialberedningens förslag smugit sig in tankar om rättvisa.

Socialberedningen hade brottet inte brottslingen i centrum menade Belfrage⁵³⁸ och fokus på *allmänprevention* och samhällsskydd.⁵³⁹ De allvarligt psykiskt störda utgjorde en mycket liten andel av de kriminella totalt varför det av allmänpreventiva skäl var svårt att motivera att dessa skulle undantas från vård, samtidigt som denna grupp av kriminella var minst mottagliga för lagens allmänpreventiva verkan. Utredningarnas argument om allmänprevention höll enligt honom därför inte.⁵⁴⁰ Socialberedningens grundsyn var att psykiatrin skulle ansvara för vårdbehovet och rättsväsendet för samhällsskyddet.⁵⁴¹

Både hos Bexeliuskommittén och hos Socialberedningen hade *vedergällningstanken* återigen fått genomslag. Men då utredningarna inte hade tagit itu med de grundläggande princi-

---

⁵³³ Leijonhufvud, Straffansvar, sid. 21

⁵³⁴ Henrik Belfrage, professor i kriminologi och forskningschef vid Rättspsykiatriska regionkliniken i Sundsvall.

⁵³⁵ Heckscher, Socialberedningens skuld, sid. 247

⁵³⁶ Belfrage, SvJT 1985 sid. 768

⁵³⁷ Belfrage, SvJT 1985 sid. 773

⁵³⁸ Belfrage, SvJT 1985 sid. 775

⁵³⁹ Belfrage, SvJT 1985 sid. 774

⁵⁴⁰ Belfrage, SvJT 1985 sid. 776

⁵⁴¹ Belfrage, SvJT 1985 sid. 778

perna för sina förslag, hoppades Belfrage att vedergällningstanken även i framtiden skulle få ”vila i fred”.⁵⁴²

Även om Bexeliuskommitténs förslag inte blev lag verkar betänkandet ha påverkat rättspraxis utveckling.⁵⁴³ Efter detta kom antalet personer som överlämnades till sluten psykiatrisk vård nämligen att minska.⁵⁴⁴

16 Propositionen till grund för 1991 års reform

16.1 Socialdepartementet

Regeringens proposition⁵⁴⁵ grundades på Socialberedningens betänkande och innebar förslag till förändring kring regleringen av bl.a. psykiskt störda lagöverträdare.⁵⁴⁶ Den dåvarande LSPV föreslog regeringen ersätta med två nya lagar, lag om psykiatrisk tvångsvård, LPT och lag om rättspsykiatrisk vård, LRV, där LRV endast skulle gälla för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare.⁵⁴⁷ De dåvarande begreppen sinnessjukdom, sinnesslöhet och jämställdhetsbegreppet föreslog regeringen ersätta med begreppet ”allvarlig psykisk störning” för att anpassa terminologin och begreppen mer till nutiden. Samtidigt som detta begrepp även skulle användas i lagen som reglerade den vanliga tvångsvården. Begreppsändringen innebar att en del av den grupp av psykiskt störda som tidigare omfattats av brottsbalkens särreglering numera skulle komma att stå utanför denna.⁵⁴⁸ Den största kritik Socialberedningen fick från *remissinstanserna* gällde reglerna för psykiskt störda lagöverträdare. Regeringen hade tagit till sig denna kritik och anpassat sitt förslag efter denna, inom justitiedepartementet,⁵⁴⁹ se nedan.

16.1.1 Allvarlig psykisk störning

Allvarlig psykisk störning skulle få det innehåll som Socialberedningen uppgett och skulle avgöras genom störningens *art* d.v.s. sjukdomstyp samt *grad* d.v.s. den psykosociala funktionsnivån och symtombilden.⁵⁵⁰ T.ex. schizofreni var alltid allvarligt till art men inte alltid till grad. En depression var däremot inte allvarlig till sin art men kunde vara svår i det enskilda fallet och därmed allvarlig till grad.⁵⁵¹

---

⁵⁴² Belfrage, SvJT 1985 sid. 780

⁵⁴³ Svennerlind, Tillräknelighet i svensk rätt, sid. 95

⁵⁴⁴ Svennerlind, Tillräknelighet i svensk rätt, sid. 96

⁵⁴⁵ Prop. 1990/91:58

⁵⁴⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 3

⁵⁴⁷ Prop. 1990/91:58, sid. 4

⁵⁴⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 6

⁵⁴⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 68

⁵⁵⁰ Wiklund, Psykiatrisk tvångsvård, sid. 121

⁵⁵¹ Prop. 1990/91:58, sid. 82

Departementschefen uttalade till att börja med att det var en grundläggande fråga vilka psykiska tillstånd som skulle omfattas av den här typen av lagstiftning samt hur dessa tillstånd skulle beskrivas.⁵⁵² Men lagstiftningen skulle inte baseras på gamla biologiska begrepp av psykisk störning. Medan *remissinstanserna* syn på beredningens förslag var delade, menade departementschefen att tiden var inne för en omfattande revision på området.⁵⁵³ De remissinstanser som var kritiska ansåg att allvarlig psykisk störning var för diffust och för omfattande och riskerade att leda till en ökad tvångsanvändning och rättsosäkerhet.⁵⁵⁴

16.1.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård

Regeringen föreslog att LSPV skulle ersättas av LRV. Därmed skulle överlämnande till sluten psykiatrisk vård istället bli *överlämnande till rättspsykiatrisk vård*. De flesta *remissinstanserna* var positiva till Socialberedningens förslag och även regeringen. Departementschefen anförde att det var positivt om man fick fler än en lag på området då LSPV hade lett till att personer med mycket olika vårdbehov behandlats under samma reglering. Mest framträdande ansåg hon det vara med avseende på lagöverträdare som döms till rättspsykiatrisk vård.⁵⁵⁵ Behovet av samhällsskydd för gärningsmän som begått brott mot liv och hälsa krävde att det särskilt reglerades när utskrivning skulle bli aktuell.⁵⁵⁶ Bland remissinstanserna fanns kritik vad gällde faran för att den rättspsykiatriska vården skulle skilja sig från annan tvångsvård i alltför hög grad. Departementschefen ansåg att en särreglering dock var nödvändig för att man skulle kunna ta tillräcklig hänsyn till samhällsskyddsaspekten.⁵⁵⁷ Rättspsykiatrisk vård var även en ändamålsenlig beteckning för att skilja dessa fall från de fall som omfattades av LPT, den vanliga tvångsvården.⁵⁵⁸

Vården skulle *upphöra*, då gärningsmannen inte längre led av en allvarlig psykisk störning eller då det inte längre, med hänsyn till hans psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt, var påkallat att han var intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som var förenad med frihetsberövande och annat tvång. Hade vården förenats med *särskild utskrivningsprövning* skulle den upphöra så snart det inte längre till följd av den psykiska störning som föranlett beslutet om särskild utskrivningsprövning, fanns risk för att han återföll i brotts-

---

⁵⁵² Prop. 1990/91:58, sid. 84

⁵⁵³ Prop. 1990/91:58, sid. 67

⁵⁵⁴ Prop. 1990/91:58, sid. 82

⁵⁵⁵ Prop. 1990/91:58, sid. 77

⁵⁵⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 78

⁵⁵⁷ Prop. 1990/91:58, sid. 190

⁵⁵⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 194

lighet av allvarligt slag.⁵⁵⁹ Den övervägande andelen av remissinstanserna var negativa till att längden på vården skulle kunna begränsas både till max och till minimum som Socialberedningen hade föreslagit. Departementschefen anförde för sitt förslag att regleringen i så stor grad som möjligt skulle vara samstämmig med den för psykiatrisk tvångsvård. Vad däremot gällde psykiskt störda lagöverträdare med ett speciellt krav på samhällsskydd borde man ha en annan form av prövning av vårdens upphörande.⁵⁶⁰

Vad gällde påföljden *överlämnande till vård i specialsjukhus för psykiskt utvecklingsstörda* hade denna velat behållas av socialministern men inte av justitieministern som ansåg att bestämmelsen hade tillämpats mycket sällan. I de få fall som hade och som kunde tänkas inträffa skulle förmodligen psykiskt utvecklingsstörda gärningsmän hamna under den vanliga bestämmelsen för allvarligt psykiskt störda då de var i behov av behandling. Därför behövdes inte någon särreglering vad gällde dessa.⁵⁶¹

16.2 Justitiedepartementet

Departementschefen började med att konstanter att:

*”Frågan om behandlingen av lagöverträdare med brister eller avvikelser i psykiskt hänseende är ett av de svåraste, principiellt viktigaste och mest kontroversiella problemen inom kriminalpolitiken. Problemet består i framför allt att finna en ordning som samtidigt tillgodoser alla de krav på rättvisa, humanitet, samhällsskydd och andra hänsyn som här gör sig gällande.”*⁵⁶²

Överlag hade åsikterna varit positiva till regeringens förslag och flera remissinstanser ansåg att de problem man såg med Socialberedningens betänkande i denna del nu var åtgärdade.⁵⁶³ Alla ändringar⁵⁶⁴ i detta sammanhang skulle ske i det rådande påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare.⁵⁶⁵

16.2.1 Psykiskt störda lagöverträdare

Departementschefen menade att Socialberedningens förslag var omvälvande i förhållande till den ordning som gällde enligt brottsbalken. Förslaget från Socialberedningen var också principiellt fel och inhumant. Om förslaget antogs skulle det vidare leda till att systemet komplicerades och blev svåröverskådligt. *Remissinstanserna* hade också varit starkt kritiska till för-

---

⁵⁵⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 206

⁵⁶⁰ Prop. 1990/91:58, sid. 207

⁵⁶¹ Prop. 1990/91:58, sid. 419

⁵⁶² Prop. 1990/91:58, sid. 448

⁵⁶³ Prop. 1990/91:58, sid. 577

⁵⁶⁴ Se bilaga 8

⁵⁶⁵ Prop. 1990/91:58, sid. 452

slaget. Därför skulle det *inte* genomföras på straffrättens område. Den kritik och de synpunkter Socialberedningen tog upp i sitt betänkande, delade dock departementschefen och utifrån dessa skulle ändringar ske på området,⁵⁶⁶ men ändringarna skulle vara av mer begränsad art.

Jämställdhetsbegreppet som hade lett till avgränsningar som inte blivit klara och tydliga ville regeringen ta bort. Departementschefen poängterade dock att det inte var kriminalvårdens uppgift att ansvara för personer med ett uttalat behov av psykiatrisk vård.⁵⁶⁷ Avskaffandet av jämställdhetsbegreppet hade fått positiv respons från samtliga som närvarade vid den hearing som hölls med anledningen av Socialberedningens förslag.

Regeringen ville införa *allvarlig psykisk störning* för att minska personkretsen som skulle omfattas av de särskilda påföljdsreglerna. I förhållande till sinnessjukdom hade allvarlig psykisk störning något bredare innebörd. De fall som tidigare omfattats av jämställdhetsbegreppet skulle komma att falla utanför allvarlig psykisk störning.⁵⁶⁸ Regeringen såg det som positivt att samma begrepp användes i båda lagarna, då det tidigare, främst p.g.a. jämställdhetsbegreppet, uppstått situationer där gärningsmän överlämnats till sluten psykiatrisk vård utan att de uppfyllde kraven för tvångsvård. Flera remissinstanser var dock tveksamma till om kriminalvården hade möjlighet att ta hand om de nya lagöverträdarna.⁵⁶⁹ Vad gällde gärningsmän med psykisk utvecklingsstörning skulle dessa fortfarande omfattas av brottsbalkens påföljdsystem för psykiskt störda lagöverträdare och av begreppet allvarlig psykisk störning, vilket skiljde sig från beredningens förslag.⁵⁷⁰

Enligt regeringen skulle utgångspunkten vara att det inte skulle finnas krav på *kausalsamband*, då ett sådant skulle hämma domstolens arbete med att hitta den mest lämpliga påföljden. Fokus skulle istället ligga på gärningsmannens tillstånd vid domstillfället.⁵⁷¹ Socialberedningens förslag i denna del hade fått positiv respons från de remissinstanser som yttrat sig i frågan. Departementschefen betonade att behovet av kausalsamband var både praktiskt och principiellt viktigare i straffsystem med otillräknelighet, eftersom det var avgörande för ansvarsfrihet eller inte. I brottsbalkens system där alla kunde bli ansvariga för brott var detta inte lika viktigt. Fall där ett kausalsamband var av vikt enligt nuvarande system var i förhållande till förmildrande omständigheter vid straffvärdebedömningen.⁵⁷² Ett kausalsamband vid påföljdsvalet borde gälla endast vid tillämpningen av fängelseförbudet, 30 kap. 6 § BrB. Vidare

---

⁵⁶⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 450

⁵⁶⁷ Prop. 1990/91:58, sid. 451

⁵⁶⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 452

⁵⁶⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 578

⁵⁷⁰ Prop. 1990/91:58, sid. 453

⁵⁷¹ Prop. 1990/91:58, sid. 456

⁵⁷² Prop. 1990/91:58, sid. 457

skulle det enligt departementschefen finnas krav på kausalsamband vid särskild utskrivningsprövning, då man måste skapa garantier för att samhällsskyddet inte eftersattes vid överlämnande till slutna psykiatrisk vård. Om gärningsmannen var allvarligt psykiskt störd när han begick brottet var det oftast så att gärningen begåtts under påverkan av denna störning. Kausalsambandet skulle dock inte anses uppfyllt om den psykiska störningen inte hade haft ett *avgörande inflytande* på gärningsmannens handlande.⁵⁷³

16.2.2 Överlämnande till rättspsykiatrisk vård

Regeringen ansåg att den som led av en allvarlig psykisk störning och som hade begått ett brott för vilket påföljden inte bedömdes kunna stanna vid böter, skulle kunna överlämnas till rättspsykiatrisk vård. En förutsättning för detta var att det med hänsyn till den tilltalades psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt var påkallat att han var intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som var förenad med frihetsberövande och annat tvång.⁵⁷⁴

Den gällande regleringen innehöll ingen begränsning i överlämnandepåföljden vad gällde mindre allvarliga brott. Det innebar att ett mindre allvarligt brott kunde leda till ett omhändertagande för vård som inte var *proportionerligt* till brottets svårhet. Därmed föreslogs att brott på bötesnivå inte skulle kunna leda till ett överlämnande.⁵⁷⁵

Vad gällde aspekten på *samhällsskydd* konstaterade departementschefen att det var en fråga som innebar en avvägning mellan behovet av samhällsskydd och kravet på rättssäkerhet för gärningsmannen.⁵⁷⁶ Vid överlämnande till psykiatrisk vård som påföljd skulle dock större vikt läggas vid behovet av samhällsskydd.⁵⁷⁷ Samhällsskyddet skulle garanteras genom den *särskilda utskrivningsprövningen* som innebar att en domstol som överlämnade en gärningsman till rättspsykiatrisk vård i vissa fall fick förordna att frågan om vårdens *upphörande* skulle avgöras av länsrätten⁵⁷⁸ i första instans. Förutsättningarna för särskild utskrivningsprövning skulle vara att brottet hade begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning och att det till följd av den psykiska störningen fanns risk för att gärningsmannen återföll i brottslighet av allvarligt slag.

Till skillnad mot Socialberedningens förslag togs ingen begränsning med om att brottet skulle ha riktat sig mot eller medfört fara för liv eller hälsa. Från hearingen uttalades bl.a. att ett

---

⁵⁷³ Prop. 1990/91:58, sid. 458

⁵⁷⁴ Prop. 1990/91:58, sid. 459

⁵⁷⁵ Prop. 1990/91:58, sid. 461

⁵⁷⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 452

⁵⁷⁷ Prop. 1990/91:58, sid. 462

⁵⁷⁸ Förvaltningsrätten sedan 15 februari 2010

överlämnande alltid skulle förenas med särskild utskrivningsprövning. Andra menade att det inte endast skulle bli aktuellt vid brott mot liv och hälsa som beredningens förslag avsåg utan även vid vissa allvarigare förmögenhetsbrott.⁵⁷⁹ Några instanser ville ha närmare preciserat vid vilka brott och omständigheter som en särskild utskrivningsprövning skulle komma att bli aktuell och kravet på kausalsamband ifrågasattes av flera.⁵⁸⁰ Svenska läkarsällskapet påpekade att det kunde uppkomma fall där gärningsmannens vårdbehov avtagit men där hans återfallsriks kvarstod. Den särskilda utskrivningsprövningen skulle då kunna leda till en form av internering.⁵⁸¹

Den särskilda utskrivningsprövningen kom också senare att kritiseras just för att den innebar förvaring av gärningsmän, utan vårdbehov, inom den psykiatriska tvångsvården.

Departementschefen anförde att överlämnade till rättspsykiatrisk vård i sig som huvudregel gav ett bra samhällsskydd bl.a. p.g.a. att risken för återfall skulle ingå i bedömningen av tillämpligheten av påföljden. För vissa särskilda fall fanns det dock ett ökat behov av samhällsskydd, där skulle det finnas en möjlighet till domstolsprövning, särskild utskrivningsprövning, för att skapa garantier för att denna prövning skedde extra noggrant. Särskilt aktuellt skulle detta bli vid risk för återfall i våldsbrott men det kunde även vara aktuellt vid annan allvarlig brottslighet. Det skulle inte finnas någon begränsning till vissa typer av brott.⁵⁸²

16.2.3 Överlämnande till öppen psykiatrisk vård

Regeringen ansåg att påföljden borde upphävas då den använts i mycket liten omfattning.⁵⁸³ Domstolarna hade istället använt sig av skyddstillsyn med föreskrift om psykiatrisk behandling, som innebar mer tvång.

16.2.4 Överlämnande till vård för psykiskt utvecklingsstörda

Regeringen ansåg att den nuvarande regleringen av psykisk utvecklingsstörning i 31 kap. 3 § BrB skulle tas bort. Det gjorde även de närvarande vid hearingen.⁵⁸⁴ Departementschefen ansåg att det måste finnas en möjlighet att psykiskt utvecklingsstörda, vilka gjort sig skyldiga

---

⁵⁷⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 463

⁵⁸⁰ Prop. 1990/91:58, sid. 579

⁵⁸¹ Prop. 1990/91:58, sid. 580

⁵⁸² Prop. 1990/91:58, sid. 465

⁵⁸³ Prop. 1990/91:58, sid. 467

⁵⁸⁴ Prop. 1990/91:58, sid. 468

till allvarliga våldsbrott, kunde överlämnas till rättspsykiatrisk vård.⁵⁸⁵ Detta räckte som påföljd vad gällde denna grupp av sällsynta lagöverträdare.⁵⁸⁶

16.2.5 Övriga påföljder

En regel om *straffnedsättning* för psykiskt störda skulle finnas kvar.⁵⁸⁷ Några remissinstanser ifrågasatte dock om det var tillräckligt att brottet begåtts under påverkan av en ”psykisk störning”, då man till ”själslig abnormitet” hänförde mycket mer allvarliga störningar.⁵⁸⁸ Regeringen ansåg t.o.m. att bestämmelsen skulle kunna tillämpas mer utvidgat än vad som tidigare gjorts.⁵⁸⁹ Det borde enligt regeringen inte finnas något krav på att ”särskilda skäl” skulle föreligga för dess tillämpning. Remissinstanserna gav ingen kritik av beredningens förslag i denna del. Straffnedsättningen skulle tillgodoses genom 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB och någon ytterligare bestämmelse behövdes inte, utan bestämmelsen skulle med ny föreslagen lydelse gälla gärningsmän som led av en ”psykisk störning”. Vissa krav skulle automatiskt ställas på störningens grad då gärningsmannen p.g.a. störningen skulle ha haft ”starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande”.

Även *fängelseförbudet*, 30 kap. 6 § BrB, skulle innehålla allvarlig psykisk störning, vilket skulle omfatta dittills samma personkrets men med undantag för jämställdhetsfallen, samtidigt skulle kravet på kausalsamband kvarstå.⁵⁹⁰ Fängelseförbudet skulle därmed komma att bli tillämpligt i färre fall än tidigare.⁵⁹¹ Vissa remissinstanser efterfrågade en ståndpunkt för fängelseförbudet och frågade sig om det handlade om tillräknelighet eller vårdbehov.⁵⁹²

Skyddstillsyn och *villkorlig dom* skulle enligt regeringen avgöras inom ramen för de allmänna reglerna för dessa påföljder.⁵⁹³ 30 kap. 6 § BrB hade i Socialberedningens förslag ändrats så att skyddstillsyn skulle kunna ådömas endast om det var lämpligare än att döma till särskild vård. Men redan i propositionen⁵⁹⁴ till 1988 års påföljdsbestämmningsreform uttalades att detta tillägg inte var vägledande och störde den nya påföljdsregleringen. Departementschefen anförde att hon ville se en ökad möjlighet att använda skyddstillsyn för psykiskt störda lagöverträdare och att deras tillstånd kunde beaktas tillräckligt genom reglerna för straffmät-

---

⁵⁸⁵ Prop. 1990/91:58, sid. 470

⁵⁸⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 471

⁵⁸⁷ Prop. 1990/91:58, sid. 473

⁵⁸⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 582

⁵⁸⁹ Prop. 1990/91:58, sid. 473

⁵⁹⁰ Prop. 1990/91:58, sid. 474

⁵⁹¹ Prop. 1990/91:58, sid. 475

⁵⁹² Prop. 1990/91:58, sid. 582

⁵⁹³ Prop. 1990/91:58, sid. 475

⁵⁹⁴ Prop. 1987/88:120

ning och påföljdsval. Om skyddstillsyn skulle bli aktuellt skulle därför bedömas utifrån brottets straffvärde och förutsättningarna i övrigt för denna påföljd.⁵⁹⁵

För de psykiskt störda lagöverträdarna som omfattades av 30 kap. 6 § BrB fanns det ett förbud att döma till *villkorlig dom*. Anledningen till detta var att man inte ansett att denna påföljd hade någon praktisk funktion vid sidan av skyddstillsyn och överlämnande till öppen psykiatrisk vård. Departementschefen anförde att då överlämnande till öppen psykiatrisk vård föreslogs avskaffas samt då straffmätningssystemet och påföljdsvalet var reformerat, borde det inte heller finnas något hinder vid prövningen av denna påföljd för psykiskt störda lagöverträdare.⁵⁹⁶ Departementschefen ville heller inte begränsa möjligheten att använda *böter*.

Regeringen ansåg att möjligheten att meddela en gärningsman *påföljdseftergift* skulle vara kvar. Även de medverkande vid hearingen ställde sig positiva till detta.⁵⁹⁷ Socialberedningen hade inte tagit upp en motsvarande bestämmelse i sitt förslag. Departementschefen angav att det i och för sig efter revideringen av påföljdssystemet fanns mindre behov av en sådan här regel med hänsyn till psykiskt störda lagöverträdare än vid brottsbalkens införande. Men av *principiella skäl*, bl.a. att *straffansvaret* begränsades genom fängelseförbudet, borde en bestämmelse av detta slag finnas. Bestämmelsen om påföljdseftergift skulle utformas till att endast gälla gärningsmän som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning och skulle enligt regeringen förmodligen få liten praktisk betydelse.⁵⁹⁸

17 Fängelsestraffkommitténs slutbetänkande

I Fängelsestraffkommitténs slutbetänkande⁵⁹⁹ avlämnat 1988 behandlade den de allmänna reglerna om ansvarsfrihet. Stor vikt lade den på grundprinciper som legalitet, likformighet, konsekvens och förutsebarhet. Den gjorde ett försök att samla samtliga ansvarsfrihetsgrunder i 24 kap. BrB samt dra upp klarare riktlinjer mellan ansvarsfrihet och påföljdseftergift. Förslaget⁶⁰⁰ innehöll inga omvälvande nyheter eftersom straffsystemets auktoritet enligt kommittén krävde att allmänna ansvarsfrihetsregler skulle vara välövertvågda och välmotiverade.⁶⁰¹

---

⁵⁹⁵ Prop. 1990/91:58, sid. 477

⁵⁹⁶ Prop. 1990/91:58, sid. 478

⁵⁹⁷ Prop. 1990/91:58, sid. 479

⁵⁹⁸ Prop. 1990/91:58, sid. 480

⁵⁹⁹ SOU 1988:7

⁶⁰⁰ Se bilaga 9

⁶⁰¹ SOU 1988:7, sid. 12

17.1 Förhållandet mellan ansvarsfrihet och påföljdseftergift

Kommittén ansåg att det var av vikt att en klar och tydlig skiljelinje upprätthölls mellan ansvarsfrihet och påföljdseftergift. Omständigheter som var hänförliga till själva brottet, subjektiva och objektiva rekvisit, påverkade en gärnings straffvärde och skulle i vissa fall kunna leda till ansvarsfrihet. Omständigheter som hade inverkan på straffmätningen samt på påföljdsvalet kunde däremot inte leda till ansvarsfrihet utan endast till påföljdseftergift.⁶⁰² Ansvarsfrihet föll in då en gärning, som enligt huvudregeln skulle vara ett brott då de objektiva och subjektiva rekvisiten var uppfyllda, p.g.a. en ansvarsfrihetsregel t.ex. nödvärn inte utgjorde brott. Påföljdseftergift däremot hade inte betydelse vid frågan om ett brott förelåg eller inte. Påföljdseftergift kunde endast påverka utdömandet av påföljd efter att man konstaterat att en brottslig gärning förelåg.

Kommittén betonade att det var stor skillnad mellan att gå fri från ansvar för brott och få påföljdseftergift för en gärning som konstaterats utgöra ett brott och för vilket man var straffrättsligt ansvarig.⁶⁰³ Kommittén ville i så stor utsträckning som möjligt lagstadga om ansvarsfrihetsgrunderna eftersom detta stämde bäst överens med legalitetsprincipen.⁶⁰⁴

17.2 Tillfällig sinnesförvirring

Enligt strafflagen omfattades fall av tillfällig sinnesförvirring av tillräknelighetsbestämmelserna i 5 kap. 5 § 2 st. SL. En motsvarande regel upptogs inte i brottsbalken, då brottsbalken byggde på en helt annan straffrättslig princip och systematik. Det var dock inte tänkt att de gärningar som omfattats av 5 kap. 5 § 2 st. SL i och med brottsbalken skulle anses som brott utan dessa gärningsmän skulle även i framtiden vara straffrättsligt ansvarsbefriade.⁶⁰⁵ I praxis ledde de flesta fall också till ansvarsfrihet och det berodde oftast på resultatet av uppsåtsbedömningen, i vilken man för dessa fall tog sikte på om gärningsmannen varit i tillräckligt hög grad medveten då han begick gärningen. Under strafflagens tid behövdes dock inte denna uppsåtsprövning göras eftersom dessa gärningsmän som huvudregel sågs som otillräkneliga.⁶⁰⁶ 5 kap. 5 § 2 st. SL:s ståndpunkt var att även den som råkat i en tillfällig sinnesförvirring kunde vara medveten om sina handlingar och därmed begå uppsåtliga brott. Exempel på tillfällig sinnesförvirring, utan egen skuld, var förvirring p.g.a. feber, chock, slag mot huvudet, omtöckning p.g.a. medicinering enligt läkares föreskrift, samt ofrivilliga intag av alkohol,

---

⁶⁰² SOU 1988:7, sid. 36

⁶⁰³ SOU 1988:7, sid. 41

⁶⁰⁴ SOU 1988:7, sid. 128

⁶⁰⁵ SOU 2002:3, sid. 157

⁶⁰⁶ SOU 2002:3, sid. 158

narkotika eller annat ämne samt förvirring i samband med uppvaknande ur sömn, narkos eller hypnos.

I samband med införandet av brottsbalken togs en bestämmelse in i 1 kap. 2 § 2 st. BrB⁶⁰⁷ som tog sikte på fall där gärningsmannen p.g.a. eget vållande tillfälligt var från sina sinnens bruk och i det tillståndet begick en straffbelagd gärning men som saknat uppsåt. Han skulle då ändå anses ha begått brott och man fingerade uppsåt.⁶⁰⁸ Denna bestämmelse skulle dock *inte* tillämpas motsatsvis, så att om gärningsmannens tillstånd uppkommit utan egen skuld gärningen inte skulle anses som brott. De gärningsmän som tidigare omfattats av 5 kap. 5 § 2 st. SL skulle dock enligt lagrådet ändå komma att bli ansvarsbefriade eftersom de saknade uppsåt.⁶⁰⁹ Detta var enligt kommittén inte alls självklart.⁶¹⁰

I förarbetena till BrP angav departementschefen uttryckligen att gärningar som omfattats av 5 kap. 5 § 2 st. SL i och med brottsbalken fortfarande skulle leda till ansvarsfrihet.⁶¹¹ Jareborg menade att om man tog fasta på vad departementschefen uttalade i förarbetena till BrP kunde man tänka sig att detta var en oreglerad ansvarsfrihetsgrund.⁶¹²

Inom doktrinen kom bl.a. Strahl att argumentera för ett införande av ett liknande stadgande som det som tidigare fanns i 5 kap. 5 § 2 st. SL. Han menade att han inte kunde se varför detta skulle tas bort. Dessutom hade man enligt Strahl en alltför restriktiv syn på uppsåtsrekvisitet i förarbetena till brottsbalken, till skillnad mot vad man hade under tiden med strafflagen. Utöver detta hade uppsåtsrekvisitet inte utvecklats restriktivt i praxis efter brottsbalkens tillkomst.⁶¹³ En gärningsman som begått en straffbelagd handling under en tillfällig sinnesförvirring hade som huvudregel handlat med uppsåt, så länge han var medveten om vad han gjorde.⁶¹⁴ Att han hade varit omtöcknad eller annars fått sin personlighet tillfälligt förändrad utslöt inte att han hade avsikt med och förstod det han gjorde.⁶¹⁵ Den synen på uppsåt som man hade i och med brottsbalkens införande, att alla tillfälligt sinnesförvirrade skulle undantas från ansvar, var enligt Strahl felaktig.

Fängelsestraffkommittén ansåg bl.a. med tanke på uppsåtsrekvisitets utveckling att en regel om ansvarsfrihet vid tillfällig sinnesförvirring behövdes och i legalitetsprincipens anda borde

---

⁶⁰⁷ Se bilaga 7.3

⁶⁰⁸ SOU 1988:7, sid. 150

⁶⁰⁹ SOU 1988:7, sid. 149

⁶¹⁰ Prop. 1964:10, sid. 107

⁶¹¹ SOU 1988:7, sid. 158

⁶¹² SOU 1988:7, sid. 159

⁶¹³ SOU 1988:7, sid. 158

⁶¹⁴ SOU 1988:7, sid. 161

⁶¹⁵ Jareborg, Straffrättens ansvarslära, sid. 260

den vara lagreglerad.⁶¹⁶ Kommitténs förslag gick därmed ut på att man i 24 kap. BrB skulle införa en reglering motsvarande den i 5 kap. 5 § 2 st. SL.⁶¹⁷ För att bestämmelsen skulle vara tillämplig krävdes att gärningsmannen varken med uppsåt eller av oaktsamhet försatt sig i det aktuella sinnesförvirringstillståndet. Om domstolen fann att förvirringen hade sin grund i psykisk sjukdom skulle den undantas från nu nämnda bestämmelse och behandlas under påföljdsbegränsningsreglerna i 33 kap. BrB. Bestämmelsen skulle heller inte ha någon påverkan på 1 kap. 2 § 2 st. BrB:s tillämpning.⁶¹⁸

Kommittén ville i framtiden även se en regel om *tillräknelighet*, motsvarande den i 5 kap. 5 § 1 st. SL. En sådan regel skulle innebära en total omvandling av brottsbalkens system för behandling av psykiskt störda och sjuka gärningsmän och en återgång till tiden för strafflagen, vilket kommittén ansåg vore positivt både från teoretisk och praktisk synvinkel. Det var fel att gärningsmän som begått straffbelagda gärningar under inflytande av sinnessjukdom skulle vara ansvariga för dessa menade kommittén och detta *trots* att det rådde stora begränsningar i påföljdsfrågan. Istället ville kommittén att gärningsmannen skulle vara fri från ansvar och om han var i behov av psykiatrisk vård skulle den beslutas i ordning utanför allmän domstol. Kommittén menade dock att dess förslag kunde genomföras utan att resterande regler kring sinnessjuka gjordes om.⁶¹⁹

17.3 Propositionen

Regeringen anförde med anledning av Fängelsestraffkommitténs förslag att det i legalitetsprincipens andra vore bra om så mycket som möjligt av det straffrättsliga ansvaret reglerades i brottsbalken. Departementschefen menade vidare att den utveckling av praxis som skett hade stark förankring i det allmänna rättsmedvetande men att man samtidigt skulle vara försiktig då man gjorde förändringar av regler inom de centrala delarna av straffrätten.⁶²⁰

Regeringen ställde sig negativ till kommitténs förslag på en ansvarsfrihetsregel vid straffbelagda gärningar begångna under *tillfällig sinnesförvirring*. Regeringen höll dock med om vad kommittén hade påpekat och betonade att den också ansåg att en regel av detta slag skulle ”fylla en funktion” i brottsbalken. Regeringen menade dock att den inte kunde ta ställning till denna fråga utan att den tog ställning till behandlingen av psykiskt störda lagöverträdare överlag inklusive de som p.g.a. psykisk störning eller sjukdom var mer permanent förvirrade.

---

⁶¹⁶ SOU 1988:7, sid. 161

⁶¹⁷ SOU 1988:7, sid. 162

⁶¹⁸ SOU 1988:7, sid. 207

⁶¹⁹ SOU 1988:7, sid. 162

⁶²⁰ SOU 1988:7, sid. 12

Kommitténs argumenterande kring att även dessa gärningsmän skulle ges ansvarsfrihet, som vid tiden för strafflagen, ställde sig regeringen tveksam till. Den anförde att efter den lagändring som skett i och med 1991 års reform, hade riksdagen kommit fram till att den ville behålla systemet som kom att införas i och med brottsbalken.⁶²¹ Det skulle då i detta läge vara olämpligt att införa en regel som den kommittén föreslog och som skulle innebära att man gjorde skillnad på straffrättsligt ansvar vid tillfälliga och mer permanenta tillstånd. Regeringen ansåg dock att det förhållande som gällde, att tillfälligt sinnesförvirrade kunde bli ansvarsbefriade enligt uttalanden i förarbetena till BrP, medan psykiskt sjuka med permanenta förvirringstillstånd skulle fällas till ansvar, inte var tillfredsställande. Detta bröt mot legalitetsprincipen och var något som i framtiden borde förändras.⁶²²

Remissinstanserna var till hälften positiva och till hälften negativa till kommitténs förslag. De som avstyrkte förslaget hade som mest framträdande åsikt att det var fel att tillfälligt och permanent sinnesförvirrade behandlades olika. Vissa av de som tillstyrkte kommitténs förslag menade dock att en ändring av detta slag skulle var mer lämpligt att genomföra i ett sammanhang där man överlag tog ställning till hur psykiskt störda lagöverträdare skulle behandlas straffrättsligt.⁶²³

18 Straffansvarsutredningen

Efter brottsbalkens ikraftträdande hade frågor av allmänstraffrättslig karaktär fått liten uppmärksamhet. Ett undantag var dock Fängelsestraffkommitténs slutbetänkande vilket detta förslag⁶²⁴ var en fortsättning på.⁶²⁵

I samband med införandet av brottsbalken kom frågor om skuld och ansvar att få en starkt underordnad betydelse, då fokus i så stor grad låg på individualpreventiva åtgärder. Frågan om psykiskt störda lagöverträdare blev inte längre en fråga om utformningen av bestämmelser som undantog dessa från straffrättsligt ansvar eller vilken personkrets som skulle omfattas av bestämmelserna, utan endast en fråga om den mest lämpliga reaktionen utifrån gärningsmannens vårdbehov.⁶²⁶

Efter brottsbalkens införande flyttades fokus från gärningsmannen till gärningen och de hänsyn man tog till gärningsmannens person motiverades *inte* längre av behandlingstanken

---

⁶²¹ Prop. 1993/94:130, sid. 49

⁶²² SOU 1988:7, sid. 50

⁶²³ Prop. 1993/94:130, sid. 48

⁶²⁴ Se bilaga 10

⁶²⁵ SOU 1996:185 del I, sid. 19

⁶²⁶ SOU 1996:185 del I, sid. 522

utan av skälighet. Fokus hade allt mer kommit att ligga på proportionalitet, rättvisa och förutsebarhet. Detta ledde naturligt till att frågor om skuld och ansvar ökat i aktualitet. De påföljdsförändringar som skett i linje med denna utveckling hade inte haft någon avgörande påverkan på psykiskt störda lagöverträdare, även om det i övrigt hade varit ingripande förändringar. Psykiskt störda lagöverträdare hade hamnat på efterkälken och en förändring var nödvändig för att anpassa deras reglering till den övriga.⁶²⁷ Straffansvarsutredningen poängterade att:

*”Strafflagberedningens förslag till lagstiftning, som låg till grund för den radikala förändringen av straffrätten som skedde när tillräknelighet avskaffades som ansvarsförutsättning, var när det gällde tillräknelighetsproblematiken starkt influerat av positiva straffrättsskolan.”*⁶²⁸

18.1 Tillräknelighet som förutsättning för straffrättsligt ansvar

Utredningens betänkande⁶²⁹ från 1996 innebar ett *återinförande* av ansvarsförmåga för straffrättsligt ansvar, 1 kap. 2b § i förslaget. Den betonade dock att denna ändring medförde en omfattande förändring av påföljdssystemet, varför den *inte* gav ett förslag som skulle kunna läggas till grund för lagstiftning direkt, utan som skulle visa på en modell om hur ett sådant system skulle kunna se ut. Systemet skulle förutom att uppfylla *skuldprincipen* och *konformitetsprincipen*, garantera att den gärningsman som var allvarlig psykiskt störd men som *ändå* var tillräknelig skulle få ett straff utmätt efter brottets straffvärde, vilket tillgodosåg *proportionalitetsprincipen*.⁶³⁰ I Sverige hade gjorts ett *unikt* avsteg från konformitetsprincipen, då svensk rätt inte ställde upp krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar.⁶³¹ Dessutom hade samtliga EU-länder en tillräknelighetsreglering av något slag vilket kunde försvåra ett framtida samarbete på det straffrättsliga området⁶³² och man borde överhuvudtaget enligt utredningen undvika system och lösningar som Sverige i princip var ensamt om.⁶³³

Ansvarsfrihet borde med den nya regleringen bli aktuellt främst för gärningsmän som begått brott under psykotiska tillstånd vilka inneburit en grav förvrängd verklighetsuppfattning eller medfört mer omfattande vanföreställningar.⁶³⁴ Ansvarsfri p.g.a. *otillräknelighet* skulle den gärningsman vara som begick en straffbelagd gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning och som till följd av denna hade ”saknat omdömesförmåga” eller ”förmåga att

⁶²⁷ SOU 1996:185 del I, sid. 523

⁶²⁸ SOU 1996:185 del I, sid. 522

⁶²⁹ SOU 1996:185 del I

⁶³⁰ SOU 1996:185 del I, sid. 31

⁶³¹ SOU 1996:185 del I, sid. 51

⁶³² SOU 1996:185 del I, sid. 524

⁶³³ SOU 1996:185 del I, sid. 19

⁶³⁴ SOU 1996:185 del I, sid. 534

kontrollera sitt handlande”. Detta skulle utredas med användning av rättspsykiatrisk undersökning.⁶³⁵

I samband med en övergång till tillräknelighet måste man även sätta in åtgärder som gjorde det möjligt att tillgodose samhällsskyddet. Av de som skulle komma att ansvarsbefrias skulle även många ha ett vårdbehov.⁶³⁶

18.1.1 Tillfällig sinnesförvirring

Det var oklart om tillfällig sinnesförvirring som huvudregel ledde till ansvarsfrihet p.g.a. av en oskriven ansvarsfrihetsgrund i samklang med uttalandet i BrP eller om det var ett resultat av uppsåtsbedömningen i dessa fall. I doktrinen pekade man på att ansvarsfriheten berodde på en oskriven ansvarsfrihetsgrund, men i rättspraxis hade saken i de flesta fall avgjorts genom uppsåtsbedömningen, där gärningsmannen inte uppfyllt medvetenhetskravet. Om man hade en tillräknelighetsbestämmelse⁶³⁷ fick man en klar och tillfredsställande skiljelinje för straffrättsligt ansvar vid tillfällig sinnesförvirring.⁶³⁸

Straffansvarsutredningens förslag innebar att även tillfälligt sinnesförvirrade skulle omfattas av en regel om tillräknelighet och att fokus även här skulle ligga på gärningsmannens förmåga att i gärningsögonblicket rätta sig efter lagen, 1 kap. 2b § i förslaget. Det var ointressant i ansvarshänseende om tillståndet var tillfälligt eller permanent.⁶³⁹ Psykiska förvirringstillstånd och omtöckningstillstånd som uppkommit utan eget vållande skulle leda till ansvarsfrihet *oberoende* av om det var en allvarlig psykiskt störning eller en tillfällig sinnesförvirring.⁶⁴⁰

För att omfattas av regleringen skulle tillståndet vara ett höggradigt omtöckningstillstånd eller ett personlighetsfrämmande tillstånd som visade sig i avsaknad av omdömesförmåga och realitetsvärdering. Avsaknad av ”förmåga att kontrollera sitt handlande”, kontrollrekvisitet, skulle avse fall där gärningsmannen kunde bedöma verkligheten på rätt sätt, men då han hade brister i förmågan att kontrollera sitt handlande.⁶⁴¹ Ett annat krav för att ansvarsfrihet skulle inträda var att tillståndet inte var självförvållat.⁶⁴² Gärningsmannen måste ha vetat eller åtminstone haft ”skäl原因 anledning att anta” att hans agerande skulle leda till en tillfällig sinnesför-

---

⁶³⁵ SOU 1996:185 del I, sid. 542

⁶³⁶ SOU 1996:185 del I, sid. 533

⁶³⁷ SOU 1996:185 del I, sid. 556

⁶³⁸ SOU 1996:185 del I, sid. 533

⁶³⁹ SOU 1996:185 del I, sid. 559

⁶⁴⁰ SOU 1996:185 del I, sid. 48

⁶⁴¹ SOU 1996:185 del I, sid. 560

⁶⁴² SOU 1996:185 del I, sid. 561

virring, t.ex. genom att han tog droger eller alkohol.⁶⁴³ Förslaget innehöll även en bestämmelse som tog sikte på fall där gärningsmannen själv orsakat sitt tillstånd och där man liksom vid ”rusläran”, som fingerade uppsåt, skulle fingera tillräknelighet i de här fallen.⁶⁴⁴ Självförvålad allvarlig psykisk störning skulle likställas med tillfällig sinnesförvirring som uppkommit p.g.a. eget vållande, 1 kap. 2 a § i förslaget.⁶⁴⁵

För gärningsmän som hade förklarats ansvarsbefriade fanns varken vårdbehov eller behov av samhällsskydd. Tillståndet hade uppkommit ofrivilligt och förvirringen var tillfällig, varför den inte kunde förväntas återkomma. Någon särreaktion, se nedan, blev därför inte aktuell.⁶⁴⁶

18.2 Psykiskt störda lagöverträdare

Grunden för en särbehandling i ansvarshänseende av psykiskt störda lagöverträdare var att det skulle vara inhumant att straffa den som begått en gärning under påverkan av sin sjukdom, eftersom handlingen inte var ett resultat av ett fritt val hos gärningsmannen. Att en gärningsman tilldömdes straff eller annan brottspåföljd var ett medvetet tillfogande av lidande från samhällets sida och visade på ett ogillande av gärningen.⁶⁴⁷ Med anledning av detta måste det ställas upp gränser för när det skulle vara moraliskt riktigt att tilldela en gärningsman straffrättsligt ansvar och det var endast då han haft möjlighet att företa eller avstå från att företa en gärning. Tillräknelighetsläran grundades på att gärningsmannen skulle ha haft förutsättningarna att göra ett reellt val, d.v.s. han skulle ha haft förmåga till ”insikt” samt haft ”kontroll” över sitt handlande, detta var skuldprincipens syn på tillräknelighet.

Utifrån andra synpunkter på tillräknelighet hade det anförts att de otillräkneliga inte påverkades av *allmänpreventionen* i straffhotet eller dess moralbildande effekt varför det var lönlöst att straffa dem. Att dessa typer av gärningsmän ansvarsbefriades hade heller ingen inverkan på straffhotets moralbildande verkan i övrigt. *Individualpreventivt* var dock tillräknelighetsläran inte lika lätt att argumentera för då det var valet av reaktion som var av intresse.⁶⁴⁸

18.2.1 Uppsåtsbedömningen och psykiskt störda gärningsmän

I samband med införandet av brottsbalken belyste Strafflagberedningen aldrig frågan om hur de subjektiva rekvisiten skulle bedömas då man avskaffade tillräknelighetsbestämmelserna.⁶⁴⁹

---

⁶⁴³ SOU 1996:185 del I, sid. 562

⁶⁴⁴ SOU 1996:185 del I, sid. 535

⁶⁴⁵ SOU 1996:185 del I, sid. 48

⁶⁴⁶ SOU 1996:185 del I, sid. 562

⁶⁴⁷ SOU 1996:185 del I, sid. 491

⁶⁴⁸ SOU 1996:185 del I, sid. 492

⁶⁴⁹ SOU 1996:185 del I, sid. 522

Den utveckling som skett kring uppsåtsprövningen för psykiskt störda lagöverträdare kunde bero på att domstolen hade att välja mellan att ogilla åtalet och då kanske inte gärningsmannen fick någon vård, alternativt tumma lite på uppsåtsbedömningen och döma till överlämnande till rättspsykiatrisk vård. Detta för att tillgodose gärningsmannens vårdbehov eller kravet på samhällsskydd, vilket kunde beaktas endast genom den särskilda utskrivningsprövningen. Förfarandet innebar att man ålade någon straffrättsligt ansvar för att tillgodose hans vårdbehov vilket var principiellt fel. Ett ogillande av åtalet skulle samtidigt innebära att man inte kunde beakta gärningsmannens samhällsfarlighet i sig på något annat sätt.⁶⁵⁰ Straffansvarsutredningen anförde:

”Den som på grund av en allvarlig psykisk störning värderar verkligheten på ett felaktigt sätt och därmed får en felaktig motivbild för sitt handlande bör – även om han skulle uppfylla kravet på uppsåt eller oaktsamhet – inte klandras för gärningen. ... Den som saknar förmåga att kontrollera sitt handlande kan visserligen riktigt bedöma verkligheten, men han saknar å andra sidan förmågan att rätta sitt handlande efter denna sin bedömning. Inte heller han bör anses straffrättsligt ansvarig.”⁶⁵¹

18.2.2 Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare

Påföljdssystemet bestod enligt Straffansvarsutredningen av tre intressegrenar, *den straffrättsliga aspekten* som knöt an till konformitetsprincipen, skuldprincipen och proportionalitetsprincipen.⁶⁵² I brottsbalken skulle 30 kap. 6 § BrB stå för den straffrättsliga aspekten, men den hade flera problem bl.a. för att den inte tog hänsyn till frågan om tillräknelighet. Fängelseförbudet hade även lett till att man i flera fall fått disproportion mellan brott och påföljd.⁶⁵³ En gärningsman som omfattades av fängelseförbudet men som saknade vårdbehov kunde, även för grova brott, endast dömas till villkorlig dom eller skyddstillsyn eller förklaras fri från påföljd. Samtidigt var skyddstillsyn i kombination med kontraktsvård eller samhällstjänst inte aktuellt, då dessa påföljdskombinationer hade ett alternativt fängelsestraff utmätt, även om just kontraktsvård många gånger kunde vara en lämplig påföljd i dessa situationer.⁶⁵⁴

Vårdaspekten som innebar att den som hade behov av vård också skulle få vård,⁶⁵⁵ tillgodosågs genom *överlämnande till rättspsykiatrisk vård*. Denna påföljd i förhållande till att vårdbehovet inte kunde beaktas på annat sätt kunde dock leda till att domstolarna tummade på

---

⁶⁵⁰ SOU 1996:185 del I, sid. 529

⁶⁵¹ SOU 1996:185 del I, sid. 532

⁶⁵² SOU 1996:185 del I, sid. 537

⁶⁵³ SOU 1996:185 del I, sid. 538

⁶⁵⁴ SOU 1996:185 del I, sid. 526

⁶⁵⁵ SOU 1996:185 del I, sid. 557

uppsåtsbedömningen.⁶⁵⁶ I flera fall var påföljden inte proportionerlig till brottets svårhet, då domstolen inte kunde påverka verkställigheten eller tiden för denna.⁶⁵⁷

Samhällsskyddsaspekten måste beaktas om det för gärningsmannen fanns risk för återfall i allvarlig brottslighet.⁶⁵⁸ Den tillgodosågs genom den *särskilda utskrivningsprövningen* men var begränsad till fall där domstolen dömt till överlämnande till rättspsykiatrisk vård. För andra lagöverträdare kunde det också vara viktigt att tillgodose denna aspekt t.ex. vid den villkorliga frigivningen. Dessutom hade den särskilda utskrivningsprövningen lett till konflikter inom läkaretiken,⁶⁵⁹ då en gärningsman hölls kvar för tvångsvård p.g.a. återfallsrisk men då saknade vårdbehov.⁶⁶⁰

18.2.3 Straffansvarsutredningens modell av påföljdssystemets utformning

De *straffrättsliga aspekterna* skulle tillgodoses genom återinförandet av tillräknelighet. *Brottsmålsdomstolen* skulle dock kunna förordna om vissa typer av särreaktioner, se nedan, antingen p.g.a. gärningsmannens vårdbehov eller kravet på samhällsskydd. I och med detta skulle fängelseförbudet ha spelat ut sin roll då grunden till detta, gärningsmannens bristande straffrättsliga ansvar, nu beaktades där det skulle, vid bedömningen av skuldfrågan.⁶⁶¹ Den som var allvarligt psykiskt störd och som begått brott under påverkan av denna störning men som var straffrättsligt ansvarig skulle omfattas av samma påföljdssystem som andra lagöverträdare.⁶⁶²

Vårdbehovet skulle för *straffrättsligt ansvariga* komma att beaktas vid verkställigheten av de olika påföljderna.⁶⁶³ Vid en dom på fängelse skulle detta kunna verkställas genom rättspsykiatrisk vård. Förhållandena vid domstillfället avgjorde om detta blev aktuellt. Då vårdbehovet inte längre kvarstod skulle straffet fortsätta att avtjänas i kriminalvårdsanstalt.⁶⁶⁴ Detta skulle komma att bli en ny verkställighetsform, *fängelse genom rättspsykiatrisk vård*. Vid den *villkorliga frigivningen* skulle förvaltningsrätten ha möjlighet att besluta att den dömde skulle genomgå rättspsykiatrisk vård med särskild föreskrift. Det kunde bli aktuellt om gärningsmannen vid den villkorliga frigivningen fortfarande hade ett vårdbehov samt att det p.g.a. den psykiska störningen fanns en påtaglig risk för fortsatt brottslighet. Fanns det inget vårdbehov

---

⁶⁵⁶ SOU 1996:185 del I, sid. 538

⁶⁵⁷ SOU 1996:185 del I, sid. 539

⁶⁵⁸ SOU 1996:185 del I, sid. 537

⁶⁵⁹ SOU 1996:185 del I, sid. 538

⁶⁶⁰ SOU 1996:185 del I, sid. 526

⁶⁶¹ SOU 1996:185 del I, sid. 539

⁶⁶² SOU 1996:185 del I, sid. 32

⁶⁶³ SOU 1996:185 del I, sid. 539

⁶⁶⁴ SOU 1996:185 del I, sid. 544

vid denna tidpunkt men ett behov av samhällsskydd skulle förvaltningsrätten kunna besluta om samhällsskyddsåtgärder, 30 kap. 6 § i förslaget.⁶⁶⁵ Fanns det däremot inget samhällsskyddsbehov men ett vårdbehov fick detta tas om hand genom LPT eller på frivillig väg genom HSL.⁶⁶⁶ Behovet av psykiatrisk vård för straffrättsligt ansvariga gärningsmän skulle också kunna tillgodoses bl.a. genom att skyddstillsyn med kontraktsvård återigen skulle kunna bli aktuellt.⁶⁶⁷

Den *otillräkneliges* vårdbehov skulle fångas upp av samhället genom att han blev föremål för psykiatrisk tvångsvård. Detta omhändertagande skulle inte grundas på den begångna gärningen, utan att man i och med denna fått upp ögonen för att gärningsmannen hade ett vårdbehov.⁶⁶⁸ Det var *brottmålsdomstolen* som skulle kunna besluta om rättspsykiatrisk vård med eller utan särskilda restriktioner. Dessutom skulle för fall där samhällsskyddsaspekten var extra påtaglig förvaltningsrätten, under mycket begränsade förutsättningar, kunna besluta om samhällsskyddsåtgärder. Detta var Straffansvarsutredningens s.k. *särreaktioner*, som skulle bli aktuella då gärningsmannen hade begått en *straffbelagd gärning*, *inte* ett brott. Särreaktionerna skulle *principiellt* inte utgöra en del av påföljdssystemet. Istället skulle man jämföra dessa med en särskild rättsverkan p.g.a. en straffbelagd gärning, 30 kap. 6a § i förslaget.⁶⁶⁹ För mindre kvalificerade slag av psykisk störning skulle det finnas regler om straffnedsättning p.g.a. *förminskad tillräknelighet*.⁶⁷⁰

Kravet på *samhällsskydd* var enligt Straffansvarsutredningen en svår fråga. Det måste bl.a. vara rättssäkert och stå i proportion till gärningsmannens farlighet. Systemet med den särskilda utskrivningsprövningen som hade kallats maskerad internering var dock inte tillfredsställande.⁶⁷¹ Den som var *ansvarsbefriad* och som saknade vårdbehov skulle av *brottmålsdomstolen* kunna förordnas en samhällsskyddsåtgärd. Detta skulle dock bara bli aktuellt i få fall. Samhällsskyddsåtgärderna skulle verkställas antingen i slutna eller öppna former men vara tidsbestämda.⁶⁷² Samhällsskyddsaspekten skulle bedömas genom att man såg på om störningen var av sådant slag att det till följd av denna förelåg en påtaglig risk för att den psykiskt störde på nytt skulle begå en gärning som innebar allvarlig fara för andras personliga säkerhet. Samhällsskyddet skulle kopplas bort från påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård.⁶⁷³

---

⁶⁶⁵ SOU 1996:185 del I, sid. 33

⁶⁶⁶ SOU 1996:185 del I, sid. 545

⁶⁶⁷ SOU 1996:185 del I, sid. 543

⁶⁶⁸ SOU 1996:185 del I, sid. 494

⁶⁶⁹ SOU 1996:185 del I, sid. 542

⁶⁷⁰ SOU 1996:185 del I, sid. 494

⁶⁷¹ SOU 1996:185 del I, sid. 541

⁶⁷² SOU 1996:185 del I, sid. 32

⁶⁷³ SOU 1996:185 del I, sid. 545

Straffansvarsutredningen betonade att samhällsskyddsaspekten skulle tillgodoses på det juridiska planet inte på det medicinska. Detta skulle samtidigt lösa de etiska dilemman som fanns med dagens särskilda utskrivningsprövning. Straffansvarsutredningen anförde:

*”Vi menar att samhället på ett ärligt sätt måste erkänna vilka motiv som egentligen ligger bakom att en person hålls frihetsberövad.”*⁶⁷⁴

Samhällsskyddsåtgärderna skulle regleras i en speciell *samhällsskyddslag*⁶⁷⁵ och verkställigheten skulle ske på ett sådant sätt att det gav stöd och möjliggjorde att den ansvarsbefriade återanpassades till samhället. Samhällsskyddsåtgärderna skulle kontinuerligt omprövas och Straffansvarsutredningen var medvetna om att frågan om samhällsskydd inte var helt okontroversiell.⁶⁷⁶

18.3 Barns straffrättsliga ansvar

Barn under 15 år kunde – och kan fortfarande – begå brott. Begränsningarna låg på påföljdsnivå. Detta var en ordning som Sverige internationellt sett i stort sett var ensam om. Straffansvarsutredningen föreslog att 1 kap. 6 § BrB skulle göras om till en *ansvarsfrihetsregel* som skulle kunna leda till att barn under 15 år inte kunde bli straffrättsligt ansvariga. En ändring av detta slag visade på grunden till varför barn särreglerades. De hade inte uppnått en tillräcklig grad av mognad.⁶⁷⁷

Frågan var dock om man inte i konsekvensens namn borde införa en regel där man tog reda på varje enskild gärningsmans personliga mognadstillstånd. Detta hade, enligt mig, rimmat bättre med ansvarsbefrielse p.g.a. otillräknelighet samt bättre stämt överens med reglerna för psykiskt störda lagöverträdare. Det var fel att säga att gärningsmän under 15 år inte var tillräkneliga, då vissa kunde ha en hög personlig mognad och andra en mycket låg sådan.

I flera länder låg dock åldern fast vilket även Straffansvarsutredningen ansåg vara riktigt.⁶⁷⁸ Bl.a. i LUL skulle brott bytas ut mot straffbelagd gärning.

---

⁶⁷⁴ SOU 1996:185 del I, sid. 546

⁶⁷⁵ SOU 1996:185 del I, sid. 546

⁶⁷⁶ SOU 1996:185 del I, sid. 547

⁶⁷⁷ SOU 1996:185 del I, sid. 563

⁶⁷⁸ SOU 1996:185 del I, sid. 563

18.4 Åsikter kring Straffansvarsutredningens förslag

Wennberg ansåg det vara positivt att Straffansvarsutredningens förslag på tillräknelighetsbestämmelser inte grundades endast på sjukdomsbegreppet. Utredningen borde dock ha övervägt att avskaffa 29 kap. 3 § st. p. 2 BrB som utsatts för samma kritik som 5 kap. 6 § SL gjorde, d.v.s. att man inte kunde vara förminskat tillräknelig.⁶⁷⁹ Personlighetsstörda gärningsmän som psykopater hörde enligt henne hemma i kriminalvården, men om man gav dessa straffnedsättning blev straffet alltför kort för att samhällsskyddsaspekten skulle kunna tillgodoses. Dessa gärningsmän borde istället straffas med fängelse utmätt efter gärningens straffvärde, utan straffnedsättning och inte som Straffansvarsutredningen föreslog att man skulle använda tvångsåtgärder vid den villkorliga frigivningen.⁶⁸⁰

En fördel med Straffansvarsutredningens förslag var, enligt Wennberg, att en mindre grupp av psykiskt störda skulle anses sakna ansvarsförmåga i och med tillräknelighetsbegreppet och att övriga skulle behandlas som fullt ansvariga. En nackdel med ett återinförande av tillräknelighet var dock att man väckte gamla föreställningar om dårar och ”fem-femmor”, 5 kap. 5 § SL, till liv.⁶⁸¹

18.4.1 Problemen med den rådande ordningen

Belfrage menade att det stack i allmänhetens ögon att gärningsmän som dömts till *överlämnande till rättspsykiatrisk vård* fick ett kortare frihetsberövande än de som dömts till fängelse. Framst med avseende på samma typer av brott och speciellt då det handlade om grova våldsbrott. Delvis hade förfarandet med den särskilda utskrivningsprövningen rätt bot på detta, men då gick det åt andra hållet istället så att tiderna för frihetsberövandet i stor omfattning steg över tiderna för fängelse.⁶⁸² Dessa skillnader i frihetsberövande var enligt Belfrage inte förenliga med kravet på rättssäkerhet och allas likhet inför lagen.

Ett annat problem som han såg var att det inte var möjligt att överföra en gärningsman som dömts till rättspsykiatrisk vård till fängelse om hans vårdbehov var kort men kravet på samhällsskydd medförde att han behövde hållas frihetsberövad. Det måste enligt Belfrage finnas en reglering som gav ökad flexibilitet mellan rättspsykiatrisk vård och kriminalvård.⁶⁸³

---

⁶⁷⁹ Wennberg, JT 1999-00 s. 635

⁶⁸⁰ Wennberg, JT 1999-00 s. 638

⁶⁸¹ Wennberg, JT 1999-00 s. 639

⁶⁸² Belfrage, SvJT 1996 s. 717, sid. 1

⁶⁸³ Belfrage, SvJT 1996 s. 717, sid. 5

Wennberg ansåg att problemet med *fängelseförbudet* var att gruppen allvarligt psykiskt störda avgjordes på samma sätt som för överlämnande till rättspsykiatrisk vård.⁶⁸⁴ En tillräknelighetsmodell använde sig av en snävare grupp av psykiskt sjuka än en vårdmodell. Då fängelseförbudet grundades på tillräknelighetsläran borde det enligt Wennberg ta sikte på en mindre grupp av gärningsmän vilka saknade ansvarsförmåga. Gällande ordning ledde till att fängelseförbudet kunde vara tillämpligt för en gärningsman samtidigt som överlämnande till rättspsykiatrisk vård inte blev aktuellt om han saknade vårdbehov.⁶⁸⁵

18.4.2 Ett återinförande av tillräknelighet i svensk rätt

Frågan om straffrättsligt ansvar och påföljder för psykiskt störda lagöverträdare är evig. Den viktigaste anledningen till ett återinförande av tillräknelighet var enligt Heckscher att förutsättningen för straffrättsligt ansvar skulle vara moraliskt ansvar och skuld.⁶⁸⁶ Införandet av ett tillräknelighetssystem skulle hjälpa oss att komma tillrätta med den eviga frågan om psykiskt störda lagöverträdare som hängde nära samman med moraliska frågor och grunder menade han. Rent allmänpreventivt vore det också relevant påpekade Heckscher då straffrätten skulle bidra till att påverka samhällsmedborgarnas handlingar och val, men det förutsatte att samhällsmedborgarna hade förmåga att välja sina handlingar. Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare grundades på en tankar om proportionalitet, samhällsskydd, vårdbehov och humanitet. Om man separerade dessa och tillerkände alla vikt menade Heckscher att det skulle bli lättare och tydligare att beakta dessa. Internationellt sett skulle även praktiskt straffrättsligt samarbete mellan länder, t.ex. på verksällighetsnivå, gagnas av grundläggande likheter i regleringarna.⁶⁸⁷ Heckscher anser om internationella förhållanden att:

*"... det ligger [då] närmare till hands att Sverige anpassar sig till resten av den civiliserade världen än att hoppas på motsatsen."*⁶⁸⁸

Han påpekade vidare att synen på straffrätten sedan brottsbalkens införande hade förändrats, man hade kommit att återgå till de principer som låg till grund för strafflagen bl.a. proportionalitetsprincipen och fokus på allmänprevention.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁴ Wennberg, JT 1999-00 s. 632

⁶⁸⁵ Wennberg, JT 1999-00 s. 633

⁶⁸⁶ Heckscher, Tillräknelighet på nytt? sid. 315

⁶⁸⁷ Heckscher, Tillräknelighet på nytt? sid. 316

⁶⁸⁸ Heckscher, Tillräknelighet på nytt? sid. 316

⁶⁸⁹ Heckscher, Tillräknelighet på nytt? sid. 317

Det hade av många hävdats att *förminskad tillräknelighet* var en fiktion. Antingen var man tillräknelig eller otillräknelig. Detta blev dock ingen fiktion menade Lappi-Seppälä⁶⁹⁰ om man beaktade att grunden för denna reglering låg i gärningsmannens klandervärdhet samt att de omständigheter som påverkade gärningsmannen till att begå handlingen t.ex. hans förmåga att kontrollera sitt handlande, kunde vara av olika allvarligt slag. Detta inverkar direkt på den moraliska bedömningen av gärningsmannens handlande.⁶⁹¹ En psykiskt störd gärningsman var enligt Lappi-Seppälä, antingen mer eller mindre medveten om de gärningar han företog och den betydelse dessa fick, samt förmådde i större eller mindre grad att kontrollera sitt handlande. Nedsatt tillräknelighet ledde till nedsatt klandervärdhet, enligt skuldprincipen.⁶⁹²

En gärningsmans sinnessjukdom eller psykiska tillstånd kunde yttra sig i imperativa hallucinationer, vilket kunde innebära starkt befallande röster som uppmanade den sjuke att handla på ett visst sätt. För vissa gärningsmän kunde det vara omöjligt att stå emot dessa röster och denna inre kontroll.⁶⁹³ Att gärningsmannen blev dömd för brott som han begått i detta tillstånd stred enligt Westin⁶⁹⁴ mot *konformitetsprincipen*.⁶⁹⁵ Samtidigt kunde uppmärksammas en trend hos domstolarna där uppsåtsbegreppet hade utvidgats genom att man ställde allt mindre krav på graden av medvetenhet eller insikt hos gärningsmannen.⁶⁹⁶

Westin menade att brottsbalken är avfattad och anpassad efter ”normala” människor och skulle verka både allmänpreventivt och individualpreventivt. För den som var så psykiskt sjuk att han inte hade förmåga att anpassa sitt handlande efter brottsbalkens regler var lagen inte verkbar.⁶⁹⁷

19 Psykansvarskommittén

Psykansvarskommitténs⁶⁹⁸ uppdrag var att utforma ett reformerat ansvars- och påföljdssystem⁶⁹⁹ för psykiskt störda lagöverträdare. Kommittén skulle i samband med detta analysera argumenten för och emot ett införande av en tillräknelighet samt undersöka om det fanns behov av ett system med samhällsskyddsåtgärder och om ett sådant var lämpligt och möjligt att

---

⁶⁹⁰ Tapio Lappi-Seppälä

⁶⁹¹ Lappi-Seppälä, JFT 1997 sid. 374

⁶⁹² Lappi-Seppälä, JFT 1997 sid. 375

⁶⁹³ Westin, En ansvarslös reglering av den galnes skuld, sid. 217

⁶⁹⁴ Håkan Westin, universitetsadjunkt i straffrätt.

⁶⁹⁵ Westin, En ansvarslös reglering av den galnes skuld, sid. 218

⁶⁹⁶ Westin, En ansvarslös reglering av den galnes skuld, sid. 223

⁶⁹⁷ Westin, En ansvarslös reglering av den galnes skuld, sid. 225

⁶⁹⁸ SOU 2002:3

⁶⁹⁹ Se bilaga 11

genomföra.⁷⁰⁰ Det var Straffansvarsutredningens modell och utgångspunkter som låg till grund för Psykansvarskommittén fortsatta arbete vilket slutredovisades år 2002.⁷⁰¹

19.1 Problemen med den rådande ordningen

Straffansvarsutredningens förslag behandlades vid en hearing och alla deltagare var överens om att det fanns ett behov av reform på området. Det fanns tre principiella aspekter kring hur psykiskt störda lagöverträdare skulle behandlas straffrättsligt.

19.1.1 Vårdaspekten

Vad gällde vårdaspekten fanns det problem med institutet *särskild utskrivningsprövning*. Personer kunde kvarhållas i sluten vård trots att de saknade medicinskt vårdbehov. Detta hade lett till att institutet hade blivit en typ av maskerad förvaring där den rättspsykiatriska vården användes för andra ändamål än vård och behandling. Detta hade förstäligt nog lett till etiska konflikter bland läkare.⁷⁰²

Vad gällde allvarligt psykiskt störda gärningsmän som för mindre grova brott dömts till *överlämnande till rättspsykiatrisk vård* fick de en påföljd som tidsmässigt kunde bli oproportionerligt lång.⁷⁰³ För ett allvarligt brott kunde tiden för ett frihetsberövande å andra sidan bli kort, i förhållande till brottets straffvärde, då vårdbehovet styrde dess längd.

Vidare förelåg problem med psykiskt utvecklingsstörda gärningsmän som dömdes till fängelse då en sådan påföljd var högst olämplig för dem. Att de dömdes till överlämnande till rättspsykiatrisk vård trots att de inte i alla fall hade ett sådant vårdbehov var också problematiskt. Samma situation gällde för gärningsmän som led av autism eller autismliknande tillstånd.⁷⁰⁴

19.1.2 Straffrättsliga aspekter

Fängelseförbudet undantog en gärningsman som begått brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning från fängelse. Om gärningsmannen vid domstillfället inte längre led av en sådan störning, kunde han inte heller överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Vid allvarligare brott kunde denna reglering leda till att påföljden blev oproportionerlig, då endast villkorlig dom och skyddstillsyn fanns att tillämpa.

---

⁷⁰⁰ SOU 2002:3, sid. 139

⁷⁰¹ SOU 2002:3, sid. 209

⁷⁰² SOU 2002:3, sid. 215

⁷⁰³ SOU 2002:3, sid. 216

⁷⁰⁴ SOU 2002:3, sid. 218

Ett annat problem med fängelseförbudet var att det var för omfattande vad gällde personkretsen. I förhållande till ett system med tillräknelighet var det fler som omfattades av fängelseförbudet än som i detta system skulle förklaras otillräkneliga. Vid en tillräknelighetsbestämmelse ställde man inte bara upp biologiska rekvisit d.v.s. kravet på allvarlig psykisk störning, utan även psykologiska som innebar att gärningsmannen varken kunde uppfatta verkligheten korrekt eller haft förmåga att kontrollera sitt handlande.⁷⁰⁵ Fängelseförbudet förde vidare med sig ytterligare begränsningar i påföljdsvalet då även villkorlig dom och skyddstillsyn med kombinationspåföljder föll bort.

Kritik riktades även gentemot att domstolarna tummade på uppsåtsbedömningen vid gärningar begångna av psykiskt störda gärningsmän och detta trots att det just i dessa fall var extra svårt att göra uppsåtsbedömningen. Anledningen till detta hade delvis förklarats av att domstolen vid fällande dom kunde överlämna gärningsmannen till rättspsykiatrisk vård. Vid en friande dom fanns dock inga åtgärder som kunde vidtas för att tillgodose vårdbehovet eller behovet av samhällsskydd.

Internationellt skiljde sig Sverige från nästan alla andra länder genom att inte ha tillräknelighet som ett krav för straffrättsligt ansvar. Detta kunde förutom att det var principiellt fel innebära ett försvårande av internationellt straffrättsligt samarbete⁷⁰⁶ och vi kunde endast försvara vår ordning om vi hade starka skäl för den. Dessa saknades dock.⁷⁰⁷

19.1.3 Samhällsskyddsaspekter

Samhällsskyddet innebar etiska frågor och rättssäkerhetsfrågor om hur och när staten skulle kunna frihetsberöva en psykiskt störd gärningsman p.g.a. vad som skulle kunna hända i framtiden.⁷⁰⁸ Problemet med dåvarande regleringen var att samhällsskyddsaspekten endast kunde beaktas genom den särskilda utskrivningsprövningen, den skulle dock behöva vara möjlig att beakta även vid friande dom och vid villkorlig frigivning från fängelsestraff.⁷⁰⁹

---

⁷⁰⁵ SOU 2002:3, sid. 216

⁷⁰⁶ SOU 2002:3, sid. 218

⁷⁰⁷ SOU 2002:3, sid. 239

⁷⁰⁸ SOU 2002:3, sid. 218

⁷⁰⁹ SOU 2002:3, sid. 219

19.2 Psykansvarskommitténs förslag

Vård skulle ges där det behövdes. Behovet av psykiatrisk vård skulle beaktas och tillgodoses oavsett påföljd vid verkställigheten av denna men vårdbehovet skulle inte vara avgörande för valet av påföljd.⁷¹⁰

Proportionaliteten och förutsebarheten skulle öka. Dessa grundläggande principer för straffmätning och påföljdsval skulle styra påföljdsvalet i större omfattning än vad som var fallet för psykiskt störda lagöverträdare. Det skulle medföra att man kom tillrätta med de problem som fanns med korta vårdtider i förhållanden till allvarlig brottslighet och tvärtom.

Införandet av en verklig och etiskt godtagbar ansvarsprövning skulle förverkligas genom att skuldprincipen låg till grund för ansvarsprövningen.⁷¹¹ Om påföljdsbestämningen skulle följa de allmänna reglerna i brottsbalken måste mer fokus riktas mot ansvarsprövningen.

Kravet på samhällsskydd var både en etisk och i övrigt komplicerad fråga men som man inte kunde bortse från.⁷¹² Samhällsskyddsreaktionen måste för att vara legitim och rättvis bli aktuell först då samhällsskyddet var väsentligt, som vid allvarliga brott mot liv och hälsa.

Det straffrättsliga reaktionssystemet skulle bli klarare och tydligare. Skillnad skulle göras mellan omständigheter som påverkade det straffrättsliga ansvaret, vårdbehovet och samhällsskyddsaspekten. På detta sätt minskades konflikten mellan olika intressen och ledde till avvägning mellan dessa.⁷¹³

Den *rättspsykiatriska undersökningen* skulle ersättas av två nya utredningsformer, en ansvarsutredning och en samhällsskyddsutredning. Ansvarsutredningen skulle ligga till grund för domstolens beslut i tillräknelighetsfrågan medan samhällsskyddsutredningen skulle ligga till grund för ett eventuellt beslut om samhällsskyddsåtgärder.⁷¹⁴

19.2.1 Argument för ett återinförande av tillräknelighet

Straff förutsätter skuld och i alla moderna rättstater intog *skuldprincipen* en central ställning. Till denna huvudregel fanns endast fyra undantag: Grönland, vars påföljdssystem intog en säregen ställning i att det endast byggde på individualprevention och att ingen vikt överhuvudtaget lades på frågan om straffrättsligt ansvar samt de tre amerikanska delstaterna Idaho, Montana och Utah.⁷¹⁵ Om man utgick från att våra handlingar utfördes med fri vilja och inte

---

⁷¹⁰ SOU 2002:3, sid. 222

⁷¹¹ SOU 2002:3, sid. 224

⁷¹² SOU 2002:3, sid. 225

⁷¹³ SOU 2002:3, sid. 226

⁷¹⁴ SOU 2002:3, sid. 23

⁷¹⁵ SOU 2002:3, sid. 230

var totalt determinerade, varmed moraliskt ansvar blev en illusion, krävdes att gärningsmannen uppfyllde skuldprincipen för att tilldelas moraliskt och därmed straffrättsligt ansvar.⁷¹⁶

En otillräknelig gärningsman påverkades inte av det *allmänpreventiva* straffhotet och att han förklarades straffrättsligt ansvarig kunde vara både meningslöst och skada tilltron till straffsystemet. Det skulle även kunna påverka den moralbildande effekten negativt, genom att utkrävandet av straffrättsligt ansvar i dessa fall uppfattades som orättfärdigt, t.ex. som om man inte skulle ha en bestämmelse om rätt till nödvärn.⁷¹⁷

En *riktig tillämpning av uppsåtsprövningen* skulle dock sålla bort vissa fall av otillräkneliga, men även i de fall som skulle undantas från straffrättsligt ansvar enligt skuldprincipen kunde uppsåt föreligga.⁷¹⁸ Med ett återinförande av tillräknelighet skulle problemet kring uppsåtsbedömningen utebli då tillräknelighetsfrågan avgjordes först.⁷¹⁹

Grunden för påföljdsbestämning hade förflyttats från behandlingstanken till krav på likformighet, proportionalitet, rättvisa och förutsebarhet. Som ett markant undantag till denna tydliga och omfattande utveckling stod påföljdsregleringen för psykiskt störda lagöverträdare.⁷²⁰ För att få ett mer sammanhållet påföljdssystem måste även reglerna för psykiskt störda lagöverträdare följa denna riktning.

19.2.2 Argument mot tillräknelighet

Ett frångående av *behandlingstanken* vid påföljdsvalet kunde inte motiveras av humanitära och individualpreventiva skäl då vårdpåföljderna visat sig ha *viss* brottspreventiv effekt. Användandet av den mest lämpliga påföljden skulle inte hindras av frågor om ansvar och skuld. Kommittén anförde gentemot detta att behandlingstanken skulle kvarstå men flyttas över till verkställighetsnivå. Behandlingstanken hade även under senare tid förlorat sin betydelse vid påföljdsvalet.⁷²¹

Ett införande av tillräknelighet skulle leda till att psykiskt störda gärningsmän som förklarats otillräkneliga särbehandlades och diskriminerades. De skulle bli *stämplade* som ansvarslösa och uttryck som strafflagens ”fem-femman”, som syftade på 5 kap. 5 § SL, skulle uppkomma igen. Kommittén ansåg att genomslaget för detta argument var beroende av hur tillräknelighetsrekvisitet var kopplat till den enskilda gärningen,⁷²² om det tog sikte på gär-

---

⁷¹⁶ SOU 2002:3, sid. 232

⁷¹⁷ SOU 2002:3, sid. 233

⁷¹⁸ SOU 2002:3, sid. 232

⁷¹⁹ SOU 2002:3, sid. 237

⁷²⁰ SOU 2002:3, sid. 239

⁷²¹ SOU 2002:3, sid. 239

⁷²² SOU 2002:3, sid. 241

ningsmannens ansvarsförmåga vid gärningstillfället och om tillfällig sinnesförvirring också ledde till ansvarsfrihet.

Från läkarhåll menade man att det straffrättsliga ansvaret var av betydelse för hur *resultatet med behandlingen* blev. Om gärningsmannen hade gjorts straffrättsligt ansvarig, hade han samtidigt ett ansvar att medverka till att tillståndet förbättrades och blev mer delaktig i vården.⁷²³ Kommittén menade att denna åsikt blev aktuell endast om det i behandlingen ingick att skilja mellan ansvaret för själva gärningen och ansvaret för det sjuka tillstånd som orsakat gärningen. Dessutom frågade den sig om denna aspekt skulle få vara avgörande för straffrättsligt ansvar.

Stora och genomgripande förändringar skulle undvikas då följderna för gärningsmannen ändå blev likartad. Psykansvarskommittén menade att detta argument avgjordes på vilken vikt man lägger på *straffrättsliga principer* och på endast praktiska lösningar. Dessutom kunde man ha den åsikten att reformbehovet inte var tillräckligt gentemot alla större och mer genomgripande förändringar av lagstiftningen.⁷²⁴

Kritik hade även riktats mot användandet av *särreaktioner* för de ansvarsbefriade. Kommittén menade dock att det var en nödvändig förutsättning i ett system med tillräknelighet.⁷²⁵

19.2.3 Psykansvarskommitténs övervägande för sitt förslag

Tillräknelighet som krav för straffrättsligt ansvar skulle återinföras i svensk rätt. Regleringen, 1 kap. 2a § i förslaget, skulle omfatta en mindre grupp av gärningsmän än de som omfattades av fängelseförbudet. I och med införandet av ett tillräknelighetsrekvisit skulle fängelseförbudet och övriga restriktioner för psykiskt störda lagöverträdare upphävas.⁷²⁶

Skuldprincipen vägde tungt i argumentet för ett införande av tillräknelighet.⁷²⁷ Att man hoppade över ansvarsledet var både otillräckligt och inkonsekvent, både principiellt och av systematiska skäl. Ett införande skulle även leda till en stabilare grund för ansvarsprövningen och ett undvikande av de intressekonflikter som uppsåtsprövningen gett upphov till.

Ett införande skulle även följa den allmänna utveckling som innebar fokus på *gärningen* och betoningen på förutsebarhet, rättvisa och *proportionalitet*, och samtidigt följa våra internationella åtaganden.

---

⁷²³ SOU 2002:3, sid. 243

⁷²⁴ SOU 2002:3, sid. 244

⁷²⁵ SOU 2002:3, sid. 244

⁷²⁶ SOU 2002:3, sid. 229

⁷²⁷ SOU 2002:3, sid. 245

Argument mot ett införande som kommittén inte fann var av direkt tyngd var risken för att psykiskt störda gärningsmän skulle bli stämplade, samt att det skulle vara till nackdel i behandlingshänseende.⁷²⁸

I samband med införandet av en tillräknelighetsreglering skulle påföljdsförbudet i 1 kap. 6 § BrB ändras till en *ansvarsfrihetsregel*. Den ordning som gällde där barn kunde begå brott men aldrig drabbas av påföljd, var inte tillfredsställande.⁷²⁹

19.3 Tillräknelighetsbestämmelsernas utformning och påföljdssystemet

Det första Psykansvarskommittén tog ställning till var vilken räckvidd tillräknelighetsrekvisitet skulle ha.⁷³⁰ Det skulle vara insiktsrelaterat och omfatta de situationer då gärningsmannen *saknat förmåga att inse gärningens innebörd*. Detta innefattade fall där gärningsmannen p.g.a. akut psykos eller liknande psykiska tillstånd haft brister i realitetsvärderingen genom bl.a. vanföreställningar, förvirring eller medvetenhetsgrumling som varit avgörande för att han inte förstått gärningens innebörd. Han skulle i dessa situationer inte kunna bedöma sin gärning eller relatera den till dess faktiska socio-kulturella sammanhang.

Den andra situationen skulle omfatta att gärningsmannen visserligen hade förstått gärningens innebörd men *hade saknat förmåga att anpassa sitt handlande efter den förståelsen*. Som exempel på situationer som föll under denna del av bestämmelsen var gärningar begångna under imperativa hallucinationer orsakade av t.ex. schizofreni där gärningsmannen begick gärningen under påverkan av tvingande röster. Vissa personlighetsstörningar med inslag av tvångsmässighet som gränsade till psykos kunde i vissa fall också leda till samma resultat.

Som *grundtillstånd* krävdes en allvarlig psykisk störning. Detta skulle uttryckas genom att ”gärningsmannen till följd av en allvarlig psykisk störning hade...”⁷³¹ Bestämmelsen skulle även omfatta *tillfällig sinnestörning* och den skulle därmed komma att träffa både psykiskt störda och icke störda, sjuka och friska utan åtskillnad. Andra tillstånd som skulle kunna leda till ansvarsfrihet var svår utvecklingsstörning och allvarliga demenstillstånd vilka ibland kunde leda till förändrad verklighetsuppfattning eller brist på kontrollförmåga. Dessa tillstånd skulle för tydlighetens skull anges särskilt i bestämmelsen och inte ingå i allvarlig psykisk störning. Ett ytterligare krav för ansvarsfrihet var att gärningsmannen inte själv orsakat sitt tillstånd.⁷³²

---

⁷²⁸ SOU 2002:3, sid. 246

⁷²⁹ SOU 2002:3, sid. 339

⁷³⁰ SOU 2002:3, sid. 247

⁷³¹ SOU 2002:3, sid. 248

⁷³² SOU 2002:3, sid. 249

Fängelseförbudet och möjligheten att befria en psykiskt störd från påföljd i 30 kap. 6 § BrB skulle avskaffas då de båda grundades på principer bakom tillräknelighetsläran. En psykiskt störd gärningsman skulle omfattas av de vanliga reglerna i 29 kap. och 30 kap. BrB. Därmed blev samtliga andra påföljder och påföljdskombinationer tillämplig även för dessa gärningsmän.⁷³³

19.3.1. Behandlingen av otillräkneliga gärningsmän

Den som blivit ansvarsbefriad p.g.a. otillräknelighet och som hade ett vårdbehov skulle få detta tillgodosett genom tillämpningen av den vanliga vårdlagstiftningen, HSL och LPT. Den föreslagna reformen innebar ett förtydligande av skillnaden mellan straffrättsligt ansvar och vårdbehov. Därför skulle beslut i dessa frågor inte tas av allmän domstol utan av läkare inom den allmänna sjukvården.⁷³⁴

19.3.2 Behandlingen av tillräkneliga gärningsmän

Överlämnande till rättspsykiatrisk vård skulle avskaffas som självständig påföljd då vårdbehovet skulle tillgodoses oavsett vilken påföljd som dömts ut. Begreppet rättspsykiatrisk vård skulle i och med den nya ordningen beteckna den psykiatriska tvångsvård som gavs under påföljdernas verkställighet och skulle regleras i LRV. Vården kunde även ske på frivillig väg genom HSL.⁷³⁵ I båda dessa fall skulle vården fortlöpa så länge ett vårdbehov fanns. Den yttersta gränsen sattes vid tiden för den villkorliga frigivningen. Skulle det vid den villkorliga frigivningen fortfarande finnas ett vårdbehov fick detta tillgodoses enligt HSL eller LPT. Om en gärningsman tillfrisknat då han hade strafftid kvar, skulle denna avtjänas i kriminalvårdsanstalt och om han insjuknade på nytt blev det aktuellt med ett återförande till sjukvården.⁷³⁶

Vad gällde *vissa funktionshindrade gärningsmän* var varken kriminalvården eller rättspsykiatrin tillräckligt anpassade för att uppfylla deras behov.⁷³⁷ Om dessa inte hade ett behov av rättspsykiatrisk vård skulle verkställigheten av fängelse kunna ske med hjälp av en speciell verkställighetsform, som tog hänsyn till deras särskilda behov av stöd och service, s.k. *slutet*

---

⁷³³ SOU 2002:3, sid. 250

⁷³⁴ SOU 2002:3, sid. 252

⁷³⁵ SOU 2002:3, sid. 254

⁷³⁶ SOU 2002:3, sid. 259

⁷³⁷ SOU 2002:3, sid. 261

boende. Denna verkställighetsform skulle omfatta vissa personer med utvecklingsstörning, autism och autismliknande tillstånd där tillståndet skulle vara betydande och bestående.⁷³⁸

Bestämmelsen om *straffnedsättning*, i 29 kap. 3 § 1 st. p.2 BrB, skulle formuleras om för att bättre korrespondera med tillräknelighetsbestämmelsen. För att regeln skulle bli tillämplig skulle gärningsmannen till följd av en psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Kommittén menade vidare att denna bestämmelse skulle komma att bli tillämplig i större omfattning i framtiden, då även allvarligt psykiskt störda gärningsmän skulle omfattas av den vanliga påföljdsbestämningen.⁷³⁹

19.4 Samhällsskyddsåtgärder

En ny reaktion, *samhällsskyddsåtgärd*, 32 kap. i förslaget, skulle införas i det straffrättsliga systemet. Denna skulle tillämpas redan vid domen och inte vid t.ex. frigivningen från ett fängelsestraff. Straffansvarsutredningen föreslog en modell där samhällsskyddsåtgärder var en fristående reaktion, särreaktion och inte en del av påföljdssystemet. Psykansvarskommittén ansåg dock att deras förslag var att föredra, då den dömde redan från början fick veta vilken typ av verkställighet som skulle bli aktuell för honom. Samhällsskyddsaspekten skulle kunna beaktas självständigt och komplettera påföljdsvalet samt verkställigheten av straffrättsliga reaktioner.

Samhällsskyddsåtgärderna skulle kunna bli aktuella i två olika situationer där den första tog sikte på fall där gärningsmannen var ansvarsbefriad. Den andra situationen omfattade gärningsmän vilka dömts för allvarliga brott mot liv och hälsa och där det av olika orsaker fanns en *påtaglig* risk för återfall i sådan brottslighet. Dessutom skulle de reaktioner som bestämts enligt det vanliga påföljdsvalet inte var tillräckliga ur samhällsskyddssynpunkt. Därmed skulle först påföljden utmätas efter brottets straffvärde och efter detta fanns en möjlighet till tid för ytterligare verkställighet.⁷⁴⁰

Straffansvarsutredningens modellförslag fick vid den anordnade hearingen störst kritik för förslaget om samhällsskyddsåtgärder.⁷⁴¹ En alltför utvidgad tillämpning av samhällsskyddsåtgärder kunde stå i konflikt med den enskildes rättigheter samt med proportionalitetsprincipen och förutsebarhetsprincipen. Utgångspunkten var det begångna brottets allvar som skulle vä-

---

⁷³⁸ SOU 2002:3, sid. 263

⁷³⁹ SOU 2002:3, sid. 255

⁷⁴⁰ SOU 2002:3, sid. 277

⁷⁴¹ SOU 2002:3, sid. 266

gas mot kravet på samhällsskydd.⁷⁴² Dessutom måste man väga åtgärderna i förhållande till möjligheten att förhindra ny brottslighet.⁷⁴³ Intresset för resterande samhällets skydd från nya brott mot liv och hälsa vägde tyngre än den psykiskt stördes rätt till frihet.⁷⁴⁴

Ett ingripande p.g.a. samhällsskyddsaspekten måste vara legitimt och rättvist även om det innehöll ett osäkerhetsmoment.⁷⁴⁵ När man beaktade samhällsskyddsaspekten som ett komplement till den vanliga straffrättsliga regleringen måste den tillämpas endast i de fall där det var absolut nödvändigt. Ett första krav var därför att gärningsmannen begått en allvarlig gärning som riktat sig mot eller medfört fara för annans liv eller hälsa. För det andra skulle det med hänsyn till gärningsmannens tidigare brottslighet, psykiska tillstånd samt övriga omständigheter finnas en påtaglig risk för återfall i gärningar av samma slag.

Vad gällde samhällsskyddsaspekten för psykiskt störda lagöverträdare menade kommittén att psykisk störning och sjukdom indikerade på en högre risk för återfall. Samtidigt påverkade psykisk störning straffvärdet, 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB, detta ledde till att dessa gärningsmän generellt fick lägre straff.⁷⁴⁶ Kommittén anförde att:

*”Psykisk störning påverkar däremot straffvärdet i sänkande riktning. Det leder generellt till lägre straff på grund av s.k. förminskad tillräknelighet (se för närvarande 29 kap. 3 § första stycket 2 BrB). Detta förhållande kan i vissa undantagsfall medföra att intresset av samhällsskydd inte är tillräckligt tillgodosett genom den påföljd som bestäms med tillämpning av rent straffrättsliga aspekter. Det är främst i dessa fall som det bör finnas en kompletterande samhällsskyddsventil.”*⁷⁴⁷

Verkställigheten av samhällsskyddsåtgärderna skulle enligt kommittén anpassas till den dömdes förutsättningar och behov. Detta innebar att den skulle kunna ske på flera olika sätt beroende av t.ex. gärningsmannens vårdbehov, ålder eller skyddsbehov.⁷⁴⁸ Verkställigheten kunde inledas bl.a. genom intagning för rättspsykiatrisk vård om vårdbehov fanns, i slutet beroende om förutsättningar för detta fanns eller i kriminalvårdsanstalt. Grundbeslutet om en samhällsreaktion skulle fattas av *allmän domstol* då bakgrunden till denna var brottmålsprocessen.⁷⁴⁹

---

⁷⁴² SOU 2002:3, sid. 268

⁷⁴³ SOU 2002:3, sid. 269

⁷⁴⁴ SOU 2002:3, sid. 271

⁷⁴⁵ SOU 2002:3, sid. 274

⁷⁴⁶ SOU 2002:3, sid. 277

⁷⁴⁷ SOU 2002:3, sid. 278-279

⁷⁴⁸ SOU 2002:3, sid. 278

⁷⁴⁹ SOU 2002:3, sid. 279

19. 5 Åsikter kring Psykansvarskommitténs förslag

Almkvist⁷⁵⁰ menar att frågan om människan har en fri vilja eller är determinerad har haft stort inflytande på straffrätten. Oavsett vad som är riktigt bör man utforma det straffrättsliga systemet antingen utifrån en djupare, moralisk föreställning om klander eller utifrån praktiska överväganden och lösningar. Almkvist har svårt att se hur man med grundsynen på människan som god och omdömesfull kan förenkla ansvar och klander. Klandervärda skiljs enligt honom från icke klandervärda genom att man har en straffrätt som står i samklang med vår syn på moral. Psykansvarskommitténs förslag innehåller enligt Almkvist viktiga förändringar och ska antas för att skapa en tydlig koppling mellan ansvar och moral.⁷⁵¹

Psykansvarskommitténs tillräknelighetsbegrepp borde dock enligt Francén⁷⁵² innehålla ett kriterium som tar sikte på att gärningsmannen skall kunna skilja mellan rätt och fel, d.v.s. gärningsmannen ska ha saknat förmåga att vid gärningstillfället inse att det han gjorde var fel.⁷⁵³ Detta hade fångat grunden till ett tillräknelighetsbegrepp då otillräknelighet krävde att gärningsmannen även skulle inse att gärningen var moraliskt fel. Det var först då han gjorde en egen värdering av handlingen. Det juridiska och sociala felet i en handling, som Psykansvarskommittén betonade, hade enligt Francén endast att göra med utomståendes uppfattningar om denna.⁷⁵⁴ Francén konstaterar:

” ... att det till Psykansvarskommittés två kriterier bör läggas ett tredje. En person är inte tillräknelig om han, på grund av psykisk störning eller liknande, saknar förmåga att se sin handling som fel på så sätt att han saknar förmåga att praktiskt bry sig om att den inte utförs.”⁷⁵⁵

Psykansvarskommitténs förslag innebar enligt Wennberg en radikal förändring då den föreslog en återgång till tillräknelighetsläran.⁷⁵⁶ Dock var den lösning som brottsbalken byggde på en kompromiss mellan en tillräknelighetsreglering och en vårdaspekt. Systemet blev p.g.a. detta inkonsekvent och detta var något som var svårt att komma till rätta med.

Fängelseförbudet, som baserades på tillräknelighetsläran, vände sig enligt Wennberg till en alltför stor grupp av gärningsmän och detta kunde åtgärdas endast genom att man tog bort bestämmelsen.

---

⁷⁵⁰ Gustaf Almkvist, jur. kand.

⁷⁵¹ Almkvist, JT 2008-09 s. 872

⁷⁵² Ragnar Francén, universitetslektor i praktisk filosofi.

⁷⁵³ Francén, Att kunna skilja mellan rätt och fel, sid. 158

⁷⁵⁴ Francén, Att kunna skilja mellan rätt och fel, sid. 162

⁷⁵⁵ Francén, Att kunna skilja mellan rätt och fel, sid. 175

⁷⁵⁶ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 2

Den grupp som skulle komma att omfattas av tillräknelighetsbestämmelsen ansåg Wennberg var bra. Det viktigaste var att personkretsen inte blev för vid. Samtidigt var det positivt att man föreslog ett införande av en lagregel som tog sikte på tillfällig sinnesförvirring, där tillfälligt sinnesförvirrade i straffrättsligt hänseende behandlades som andra psykiskt störda. Viktigt var enligt Wennberg även att frågor om ansvar och skuld belystes tydligare. Skälet för en ändring vägde också tungt då straffsystemet inte fick bli en *vårdinrättning*.

Vad däremot gällde Psykansvarskommitténs förslag till en bestämmelse om förminskad tillräknelighet⁷⁵⁷ kunde man inte menade Wennberg vara tillräknelig och förminskat tillräknelig på samma gång. Man kunde inte samtidigt ha förmåga till insikt/anpassning och samtidigt ha nedsatt förmåga till samma insikt/anpassning menade hon. Vad gällde förminskad tillräknelighet och självförvållade sinnestillstånd frångick man tillräknelighetsläran och kompenserade detta genom en straffreducering. Psykansvarskommittén tog för lätt på frågan om förminskad tillräknelighet ansåg Wennberg.⁷⁵⁸

Angående *samhällsskyddsåtgärder* var kommitténs förslag enligt Wennberg inkonsekvent eftersom det endast omfattade psykiskt störda gärningsmän p.g.a. en bestämmelse om förminskad tillräknelighet skulle införas. I och med att psykisk störning gav sänkt straff måste man kompensera samhällsskyddsaspekten genom en samhällsskyddsåtgärd.⁷⁵⁹ Samhällsskyddsaspekten för otillräkneliga gärningsmän var också komplicerad men enligt Wennberg ändå nödvändig. Liksom jag reagerade hon på att Psykansvarskommittén föreslog att *brottmålsdomstolen* skulle meddela beslut om samhällsskyddsåtgärder. Jag håller fullt med Wennberg i att:

*”Problemet är att denna lösning sannolikt förtar hela effekten av otillräkneligheten. Samma domstol, som förklarar att den åtalade inte kan dömas för gärningen på grund av att han inte uppfyller tillräknelighetskravet, beslutar samtidigt att låsa in honom för de brott han annars skulle komma att begå. Det kan för allmänheten komma att framstå som en lek med ord. Det hade varit att föredra att all hantering av den otillräkneliges eventuella tvångsvård och utskrivningsprövningen därifrån hade legat utanför brottmålsdomstolen, på förvaltningsdomstol.”*⁷⁶⁰

För ett införande av en tillräknelighetsreglering talade enligt Wennberg kravet på förutsebarhet, rättvisa och proportionalitet. De samhällsskyddsåtgärder som istället skulle träffa dessa gärningsmän stred mot samtliga dessa tre principer. Kommitténs förslag om samhällsskydds-

---

⁷⁵⁷ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 3

⁷⁵⁸ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 4

⁷⁵⁹ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 6

⁷⁶⁰ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 7

åtgärder innebar ett återupplivande av interneringstanken menade hon, även om den själv inte ansåg att så var fallet.⁷⁶¹

Att påföljden *överlämnande till rättspsykiatrisk vård* föreslogs avskaffas var enligt Wennberg positivt. Vårdbehovet skulle inte vara styrande för val av påföljd utan skulle få påverkan först vid verkställigheten. Även om förslaget innebar att gärningsmannen måste pendla mellan fängelse och vårdanstalt var det ändå positivt, men den ultimata lösningen på problemet vore om all nödvändig vård kunde ges i kriminalvårdsanstalt menade Wennberg.⁷⁶²

19.5.1 Problemet med uppsåtsbedömningarna

Problemet med uppsåtsbedömningarna för psykiskt störda lagöverträdare var enligt Almkvist bl.a. att man använde samma medvetandehetsbegrepp för friska gärningsmän som för allvarligt psykiskt störda. Uppsåtsbegreppet var vidare enligt honom objektiviserat då det endast i liten utsträckning tog hänsyn till gärningsmannens förutsättningar för en rationell analys vid gärningstillfället.⁷⁶³ Samuelsson anser om uppsåtsbedömningarna att:

*”Straffsystemets struktur och det faktum att tillräknelighet i princip bedöms först när det blir fråga om att välja påföljd leder till antagandet att uppsåtsprövningen i många fall görs slentrianmässigt, vilket är olyckligt. Domstolen tenderar generellt att utgå från den begångna otillåtna gärningen, istället för att ta avstamp i gärningsmannens verklighetssyn och mentala tillstånd i gärningsögonblicket.”*⁷⁶⁴

20 Nationell psykiatrisamordning

Nationell psykiatrisamordnings delbetänkande,⁷⁶⁵ avlämnat år 2006, innehöll ett förslag⁷⁶⁶ som behandlade rättspsykiatrisk vård som påföljd.⁷⁶⁷ Rättspsykiatrin hade stor betydelse för rättsväsendet och för möjligheterna att minimera risken för återfall i brott hos psykiskt störda lagöverträdare.⁷⁶⁸ Samordningen skulle vidare utreda hur den vård fungerade som gärningsmän fick vilka var omhändertagna inom kriminalvården.⁷⁶⁹ Många psykiskt störda gärningsmän fanns inom denna, eftersom de inte hade nått upp till graden av allvarlig psykisk störning.⁷⁷⁰ Det många remissinstanser var kritiska till vad gällde Psykansvarskommitténs betän-

---

⁷⁶¹ Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 7

⁷⁶² Wennberg, SvJT 2002 s. 576, sid. 5

⁷⁶³ Almkvist, JT 2008-09 s. 867

⁷⁶⁴ Samuelsson, JT 2006-07 s. 816

⁷⁶⁵ SOU 2006:91

⁷⁶⁶ Se bilaga 12

⁷⁶⁷ SOU 2006:91, sid. 45

⁷⁶⁸ SOU 2006:91, sid. 46

⁷⁶⁹ SOU 2006:91, sid. 47

⁷⁷⁰ SOU 2006:91, sid. 46

kande var att dess förslag skulle få konsekvenser för vården och för psykiskt störda gärningsmän, vilket kommittén inte behandlat tillräckligt.⁷⁷¹

20.1 Den rättspsykiatriska vården

Ingen del av hälso- och sjukvården brottades med så många etiska ställningstaganden och konflikter som den rättspsykiatriska vården.⁷⁷² Den rättspsykiatriska vården skulle skydda både samhället och gärningsmannen från handlingar p.g.a. gärningsmannens sjukdom eller störning, samt få gärningsmannen att förstå sig på och kunna hantera sin psykiska sjukdom och hjälpa honom att återanpassas till ett liv i frihet. Samordningen menade att:

”Redan det förhållandet att en gärningsman med anledning av att en brottslig handling begåtts döms till psykiatrisk tvångsvård är en paradox. Eftersom gärningsmannen döms har han/hon bedömts vara rättskapabel medan beslut om psykiatrisk tvångsvård i andra sammanhang endast kan tillgripas med hänvisning till att vederbörande inte kan ta ansvar för sina handlingar.”⁷⁷³

Etiska problem förelåg också vad gällde den särskilda utskrivningsprövningen vilken omfattade merparten av de gärningsmän som dömts till överlämnande till rättspsykiatrisk vård.⁷⁷⁴ Kriminalvårdens möjligheter att erbjuda vård och behandling till psykiskt störda gärningsmän var endast frivillig psykiatrisk vård genom HSL.⁷⁷⁵

20.2 Straffrättsliga frågor

Om Psykansvarskommitténs betänkande genomfördes skulle en majoritet av de psykiskt störda gärningsmän som omfattades av fängelseförbudet komma att dömas till fängelse, vid brott av allvarligt slag.⁷⁷⁶ Psykansvarskommitténs betänkande innehöll förslag om att både fängelse och samhällsskyddsåtgärder skulle kunna avtjänas genom rättspsykiatrisk vård. Därför var det viktigt att kriminalvården kunde ta hand om dessa personer på ett sådant sätt att det behandlingsresultat som hade uppnåtts inom den rättspsykiatriska vården inte spolierades.⁷⁷⁷

Psykiatrisamordningen efterlyste ett ställningstagande från regeringen vad gällde utformningen av de straffrättsliga reglerna kring psykiskt störda lagöverträdare. Den ställde sig i huvudsak positiva till Psykansvarskommitténs förslag vad gällde hur det straffrättsliga systemet

---

⁷⁷¹ SOU 2006:91, sid. 58

⁷⁷² SOU 2006:91, sid. 77

⁷⁷³ SOU 2006:91, sid. 78

⁷⁷⁴ SOU 2006:91, sid. 78

⁷⁷⁵ SOU 2006:91, sid. 98

⁷⁷⁶ SOU 2006:91, sid. 107

⁷⁷⁷ SOU 2006:91, sid. 109

skulle vara utformat. Det var enligt Psykiatrisamordningen positivt att fängelseförbudet och överlämnande till rättspsykiatrisk vård skulle upphävas och den ansåg att det var naturligt att samtidigt införa en tillräknelighetsbestämmelse. Samordningens positiva inställning berodde på att det gjordes en åtskillnad mellan vård, straff och samhällsskydd, där den psykiatriska vården kunde fokusera på den psykiskt störde patienten och hans vård- och rehabiliteringsbehov. Detta oavsett om han räknades som otillräknelig eller tillräknelig. Kriminalvården svarade då ensamt för den straffrättsliga aspekten.

Psykiatrisamordningen ansåg dessutom att den skarpa gräns som gjorts i och med fängelseförbudet inte var realistisk i den medicinska verkligheten. Om Psykiatrisamordningens förslag genomfördes skulle det leda till att rättspsykiatrisk vård och fängelse kunde bli aktuellt i samma påföljd och att man därmed slapp denna klara skiljelinje. Problemen som samordningen främst såg var att många psykiskt störda gärningsmän skulle komma att befinna sig inom kriminalvården. Det måste då finnas möjlighet att ta hand om dessa på ett lämpligt sätt. Man ville undvika en ”pingpong” effekt d.v.s. att en person fördes fram och tillbaka mellan kriminalvårdsanstalt och rättspsykiatrisk vård.⁷⁷⁸

Psykansvarskommittén hade enligt samordningen fokuserat för lite på konsekvenserna av dess förslag som drabbade patienter och vårdgivare. Detta hade även påpekats i svaren från remissinstanserna. Om samordningens förslag genomfördes skulle även ett genomförande av Psykansvarskommitténs förslag underlättas. Oavsett hur reglerna om psykiskt störda gärningsmän skulle komma att se ut, ansåg samordningen att regeringen måste ta ställning, bl.a. med avseende på ekonomisk planering och organisation på längre sikt.⁷⁷⁹

Om Psykansvarskommitténs förslag antogs måste det finnas möjlighet att ge fortsatt tvångsvård efter strafftidens slut, om det bedömdes som nödvändigt för gärningsmannens fortsatta tillfrisknande.⁷⁸⁰ För de gärningsmän som inte uppfyllde kraven för tvångsvård enligt LPT fanns inga legala möjligheter till fortsatt vård efter strafftidens utgång.⁷⁸¹

20.3 Psykiatrisamordningens förslag

Psykiatrisamordningen föreslog en ändring av 31 kap. 3 § BrB som innebar att domstolen skulle kunna överlämna vissa gärningsmän med utvecklingsstörning, autism eller liknande tillstånd, i kombination med psykisk störning, till rättspsykiatrisk vård. Psykansvarskomit-

---

⁷⁷⁸ SOU 2006:91, sid. 138

⁷⁷⁹ SOU 2006:91, sid. 139

⁷⁸⁰ SOU 2006:91, sid. 140

⁷⁸¹ SOU 2006:91, sid. 141

tén hade för denna grupp av gärningsmän föreslagit påföljden slutet boende.⁷⁸² Samordningen menade att denna grupp av gärningsmän oftast även hade psykiatriska problem, varför ett nära samarbete mellan det slutna boendet och den rättspsykiatriska vården var nödvändigt. Om en gärningsman led av en psykisk störning eller en allvarlig psykisk störning och samtidigt hade en utvecklingsstörning, autism eller liknande, borde också han kunna överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Överlämnandet av dessa gärningsmän skulle vara en påföljd och inte en verkställighetsform som Psykansvarskommittén föreslog.⁷⁸³

21 Ett första steg mot ett återinförande av tillräknelighet

En promemoria⁷⁸⁴ av Justitiedepartementet, upprättad år 2007, byggde vidare på Psykansvarskommitténs betänkande och ingick som en del i en fortsatt beredning av den straffrättsliga regleringen kring psykiskt störda lagöverträdare. Departementet skulle utreda om en mindre omfattande förändringar än den som Psykansvarskommittén föreslog kunde genomföras. Den reglering⁷⁸⁵ som förslaget innebar skulle så långt som möjligt bygga på den gällande ordningen i brottsbalken.⁷⁸⁶ Uppdraget skulle leda till en praktiskt godtagbar ordning som rådde bot på vissa av de brister som fanns med den nuvarande lagstiftningen.⁷⁸⁷ Departementschefen anförde:

*” ... [har] påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare har [eget tillägg] utretts och övervägts vid ett stort antal tillfällen. Det torde alltså vara mycket svårt att åstadkomma ett system som tillgodoser samtliga de många olika intressen som gör sig gällande inom området.”*⁷⁸⁸

Departementets uppdrag var begränsat till den övergripande frågan om möjligheterna att åstadkomma en tillräckligt ingripande reaktion i förhållande till det begångna brottet, då gärningsmannens vårdbehov var *litet* eller *obefintligt*. De andra problem som fanns med påföljdssystemet lämnade departementet åt sidan. Departementets förslag skulle dock utformas så att det underlättade ett fortsatt reformarbete på området.⁷⁸⁹

---

⁷⁸² SOU 2006:91, sid. 142

⁷⁸³ SOU 2006:91, sid. 144

⁷⁸⁴ Ds 2007:5

⁷⁸⁵ Se bilaga 13.1

⁷⁸⁶ Ds 2007:5, sid. 33

⁷⁸⁷ Ds 2007:5, sid. 93

⁷⁸⁸ Ds 2007:5, sid. 94

⁷⁸⁹ Ds 2007:5, sid. 94

21.1 Bakgrunden till förslaget

Remissinstanserna instämde med Psykansvarskommittén om behovet av en reform som skulle leda till en tydligare uppdelning mellan vård-, straff- och samhällsskyddsaspekterna. Ett återinförande av tillräknelighet hade också bemötts positivt. Något mer tveksamma hade dock remissinstanserna varit till införandet av samhällsskyddsåtgärder.⁷⁹⁰

Problemet med den gällande regleringen var att den gärningsman som var allvarligt psykiskt störd vid brottet inte kunde dömas till en påföljd som var adekvat till brottets svårhet. Detta blev fallet både när en allvarlig psykisk störning inte förelåg vid domstillfället men vid brottet, vilket ledde till ett fängelseförbud och då påföljden bestämdes till överlämnande till rättspsykiatrisk vård, men då det p.g.a. vårdtidens längd inte ansåg som en tillräckligt ingripande påföljd.⁷⁹¹

Justitiedepartementet tog dock inte upp det motsatta fallet, att påföljden blev oproportionerligt lång. Departementschefen menade i denna del att:

*”Som vårt uppdrag är utformat är det emellertid inte dessa situationer vi i första hand skall ta ställning till. Vi har därför inte haft anledning att närmare utröna i vilken omfattning mycket långa vårdtider förekommer för relativt lindrig brottslighet. Inom ramen för ett fortsatt reformarbete finns det däremot anledning att även beakta dessa situationer.”*⁷⁹²

Användningen av fängelseförbudet skulle regleras mer i detalj då det fanns risk att det med dagens reglering uppstod tröskeleffekter. En gärningsman som vid gärningstillfället var psykiskt störd, men inte allvarligt psykiskt störd, fast ändå hade ett omfattande vårdbehov kunde dömas till ett långt fängelsestraff. En gärningsman som vid gärningstillfället hade en allvarlig psykisk störning vilken endast i liten grad avvek från en psykisk störning, kunde däremot omfattas av fängelseförbudet.⁷⁹³

21.1.1 Inget införande av tillräknelighet

Departementet föreslog *inte* ett införande av en tillräknelighet då uppdraget skulle leda till en lösning som innebar en mindre ingripande förändring av det rådande systemet. Däremot ställde den sig inte negativ till att det i framtiden infördes ett sådant krav. Departementets förslag kom i huvudsak att vara inriktat på påföljdsdelen.⁷⁹⁴ Därför fick varken skuldprincipen eller konformitetsprincipen något större utrymme i förslaget. Fokus kom istället att ligga på *pro-*

---

⁷⁹⁰ Ds 2007:5, sid. 80

⁷⁹¹ Ds 2007:5, sid. 98

⁷⁹² Ds 2007:5, sid. 105

⁷⁹³ Ds 2007:5, sid. 99

⁷⁹⁴ Ds 2007:5, sid. 95

portionalitetsprincipen samt principen om *ekvivalens*.⁷⁹⁵ Dessa principer var svåra att upprätthålla vid överlämnande till rättspsykiatrisk vård, där verkställighetens längd styrdes av vårdbehovet och samhällsskyddsaspekten.⁷⁹⁶

21.2 Departementets förslag

21.2.1 Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare

Departementschefen menade att det inte fanns något principiellt hinder mot att *fängelseförbudet upphävdes* och att även gärningsmän som begått en gärning under påverkan av en allvarlig psykisk störning under vissa förutsättningar skulle kunna dömas till fängelse.⁷⁹⁷ Han anförde i denna del att:

*”Enligt vår bedömning föreligger det emellertid inte någon fullständig överensstämmelse mellan dagens fängelseförbud och sådana förhållanden som skulle medföra ansvarsfrihet på grund av otillräknelighet. ... Det går därför knappast att dra slutsatsen att dagens avgränsning av begreppet allvarlig psykisk störning syftar till att definiera de situationer där gärningsmannen inte skall kunna anses bära ett straffrätligt ansvar i och för sig.”*⁷⁹⁸

Departementschefen menade att många allvarligt psykiskt störda gärningsmän inte befunnit sig i en sådan situation vid brottet, att de kunde anses *otillräkneliga*. Departementet föreslog därför att en allvarligt psykiskt störd gärningsman som begått brott under påverkan av denna störning skulle kunna dömas till fängelse, om han inte ansågs otillräknelig.⁷⁹⁹ Både av *principiella* och praktiska skäl ansåg departementet att lösningen skulle ligga så nära den rådande ordningen som möjligt. Fängelseförbudet skulle därför ändras till en *presumptionsregel* för att andra påföljder än fängelse skulle väljas.⁸⁰⁰ För vissa gärningsmän skulle det dock fortfarande finnas ett *absolut fängelseförbud*,⁸⁰¹ se nedan.

Gärningsmannen skulle i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse, främst en påföljd som beaktade hans vårdbehov.⁸⁰² Med vårdbehov menade departementet både den enskildes vårdbehov och samhällets krav på vård som ledde till minskad återfallsrisk.⁸⁰³ Om gärningsmannen saknade ett behov av sluten psykiatrisk vård, skulle domstolen innan fängel-

---

⁷⁹⁵ Ds 2007:5, sid. 96

⁷⁹⁶ Ds 2007:5, sid. 97

⁷⁹⁷ Ds 2007:5, sid. 107

⁷⁹⁸ Ds 2007:5, sid. 112-113

⁷⁹⁹ Ds 2007:5, sid. 113

⁸⁰⁰ Ds 2007:5, sid. 115

⁸⁰¹ Ds 2007:5, sid. 120

⁸⁰² Ds 2007:5, sid. 121

⁸⁰³ Ds 2007:5, sid. 125

se användes, pröva om inte villkorlig dom eller skyddstillsyn var tillräckligt ingripande påföljder.⁸⁰⁴ Fängelsestraff fick dömas ut endast om det fanns ”synnerliga skäl”.⁸⁰⁵ Departementet räknade upp olika presumtionsbrytande omständigheter. Uppräkningen var dock inte uttömmande utan en helhetsbedömning skulle göras. Domstolen fick möjlighet att beakta att påföljden blev lämplig både ur proportionalitetssynpunkt samt uppfyllde kravet på humanitet.⁸⁰⁶

Som *presumtionsbrytande omständighet* skulle gärningsmannens *vårdbehov* beaktas. Att döma en allvarligt psykiskt störd till fängelse borde kunna bli aktuellt endast då han saknat eller haft ett litet vårdbehov. Det kunde bl.a. vara fallet där gärningsmannen vid gärningstillfället led av en allvarlig psykisk störning under vilkens påverkan han begick brottet, men där något vårdbehov inte fanns kvar vid domstillfället. Tvärtom talade ett omfattande vårdbehov emot att använda fängelse och detta speciellt då behovet inte kunde tillgodoses under verkställigheten av detta.⁸⁰⁷

Som ytterligare skäl för fängelse skulle graden av den psykiska störningen vid *tidpunkten för brottet* beaktas. Ju mer den psykiska störningen hade påverkat gärningsmannens handlande, desto starkare var skälet mot fängelse. I dessa fall måste istället straffmättningsvärdet vara synnerligen högt. Även *sambandet* mellan den psykiska störningen och brottet skulle beaktas. Sambandet var starkare om gärningen framstod som irrationell, än om den hade ett bakomliggande verkligt motiv.⁸⁰⁸

Ett ytterligare skäl för att tillämpa fängelse, oavsett brottets straffmättningsvärde, var att gärningsmannen i samband med gärningen *själv vållat* sitt allvarliga psykiska tillstånd genom berusning eller på annat sätt.⁸⁰⁹

Ett viktigt skäl var om brottet hade ett högt *straffmättningsvärde* då tillämpning av de övriga påföljderna vid mindre allvarliga brott innebar ett tillräckligt starkt ingripande. Hur högt straffmättningsvärde som krävdes skulle inte anges i 30 kap. 6 § BrB eftersom det skulle kunna medföra tröskeleffekter. Som ett riktmärke ansåg utredningen ett straffmättningsvärde på fyra år eller mer.⁸¹⁰

---

⁸⁰⁴ Ds 2007:5, sid. 126

⁸⁰⁵ Ds 2007:5, sid. 129

⁸⁰⁶ Ds 2007:5, sid. 130

⁸⁰⁷ Ds 2007:5, sid. 126

⁸⁰⁸ Ds 2007:5, sid. 127

⁸⁰⁹ Ds 2007:5, sid. 128

⁸¹⁰ Ds 2007:5, sid. 125

21.2.2 Ett absolut fängelseförbud ska finnas kvar

Departementets förslag innebar att en gärningsman som p.g.a. en allvarlig psykisk störning ”saknat förmåga att inse gärningens innebörd” eller ”att anpassa sitt handlande till en sådan insikt”, inte skulle kunna dömas till annan påföljd än överlämnade till särskild vård.⁸¹¹ Trots att de presumtionsbrytande omständigheterna som skäl för fängelse skulle tillämpas mycket restriktivt fanns det skäl att behålla ett absolut fängelseförbud i vissa fall. Det var enligt departementet en förutsättning för en utvidgad användning av fängelse, att gärningsmän som borde undantas från straffrättsligt ansvar p.g.a. *skuldprincipen*, inte skulle kunna dömas till något annat än en vårdpåföljd. Utredningen använde sig av det tillräknelighetsbegrepp som Psykansvarskommittén föreslagit.⁸¹² Den menade i denna del att:

*”Vi ser också ett värde i att bestämmelsen till sin utformning har karaktären av ett tillräknelighetsrekvisit. Därigenom torde det vara relativt enkelt att inom ramen för ett fortsatt reformarbete också definiera bort det formella ansvaret för den aktuella gruppen av psykiskt störda lagöverträdare och därigenom åstadkomma en renodlad tillräknelighetsreglering.”*⁸¹³

Skillnaden mellan departementets och Psykansvarskommitténs förslag var enligt departementschefen att departementets förslag endast avsåg påföljdsvalet och därmed inte fick samma avgörande betydelse. Det var dock inte bara ett fängelseförbud som skulle gälla för den här gruppen av lagöverträdare, utan även samtliga övriga påföljder än överlämnande till särskild vård skulle omfattas av förbudet betonade departementschefen. Samma principiella skäl som uteslöt fängelse, d.v.s. att det var ett straff, uteslöt böter menade han,⁸¹⁴ men även villkorlig dom och skyddstillsyn som hade karaktär av att vara alternativa påföljder till fängelse skulle uteslutas.⁸¹⁵ Det absoluta fängelseförbudet omfattade inte de situationer där gärningsmannen vållat sitt tillstånd själv.⁸¹⁶

Departementets förslag hade enligt departementschefen rent praktiskt stora likheter med vad som skulle bli resultatet av ett införande av en tillräknelighetsbestämmelse, men skiljde sig samtidigt väsentligt från detta då den föreslagna ordningen inte medförde ansvarsfrihet.⁸¹⁷

---

⁸¹¹ Ds 2007:5, sid. 134

⁸¹² Ds 2007:5, sid. 135

⁸¹³ Ds 2007:5, sid. 137

⁸¹⁴ Ds 2007:5, sid. 138

⁸¹⁵ Ds 2007:5, sid. 139

⁸¹⁶ Ds 2007:5, sid. 140

⁸¹⁷ Ds 2007:5, sid. 143

21.2.3 Straffnedsättning

Om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, skulle det beaktas som en *förmildrande omständighet* vid straffmätningen. Enligt bestämmelsens lydelse var den inte tillämplig på fall där gärningsmannen var allvarligt psykiskt störd vid gärningen, då fängelseförbudet ledde till att det inte behövdes någon straffmätning. Då utredningens förslag innebar att även allvarligt psykiskt störda gärningsmän skulle kunna dömas till fängelse borde dessa även omfattas av denna bestämmelse.⁸¹⁸ Detta skulle uppnås genom att en ny punkt togs in i bestämmelsen, 29 kap. 3 § 1 st. p. 6 i förslaget. Bestämmelsen skulle utformas till att omfatta de omständigheter som gällde för det absoluta fängelseförbudet. Hur stor reducering av straffvärdet som en allvarlig psykisk störning skulle ge avgjordes med hänsyn till graden av störningen samt i vilken omfattning störningen hade inverkat på gärningen.⁸¹⁹

21.3 Ett fortsatt reformarbete

Den reform departementet föreslog var enligt departementschefen liten och inte på långa vägar tillräcklig för att tillgodose behovet av en genomgripande förändring av ansvars- och påföljdsbestämmelserna för psykiskt störda lagöverträdare. Många av de synpunkter som departementet fått på sitt förslag tog sikte på att det inte innehöll tillräckligt ingripande förändringar. Mycket starkt gehör från bl.a. rättspsykiatriskt håll hade Psykansvarskommitténs förslag fått. Departementet menade att frågan var komplex och att det var omöjligt att finna det perfekta systemet då det var många olika aspekter som man måste ta hänsyn till.⁸²⁰ En så omfattande reform som Psykansvarskommittén föreslog skulle även innebära svåröverblickade konsekvenser bl.a. vad gällde samhällsskyddet och rättssäkerheten. Departementet såg en risk med att företa en så omfattande reform i ett sammanhang och att detta istället skulle göras stegvis, där deras förslag var att se som endast en början.⁸²¹ Den grupp som enligt departementets förslag omfattades av ett absolut fängelseförbud skulle sedan enklare kunna inbegripas i gruppen otillräkneliga, i ett system med tillräknelighet. Samtidigt kunde även användandet av fängelse för allvarligt psykiskt störda gärningsmän komma närmare Psykansvarskommitténs förslag genom att man ändrade ”synnerliga skäl” till ”särskilda skäl”. En sådan steg-

---

⁸¹⁸ Ds 2007:5, sid. 132

⁸¹⁹ Ds 2007:5, sid. 133

⁸²⁰ Ds 2007:5, sid. 156

⁸²¹ Ds 2007:5, sid. 157

vis anpassning av det straffrättsliga systemet skulle då komma att ske i takt med att möjligheterna till vård och olika former för samhällsskydd ökade.⁸²²

22 En begränsad reform för psykiskt störda lagöverträdare

Regeringen⁸²³ ansåg att en begränsad reform⁸²⁴ av påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare skulle genomföras. Denna skulle leda till ökad valmöjlighet vid påföljdsvalet och till större proportionalitet mellan brott och påföljd samtidigt som gärningsmannens vårdbehov skulle beaktas.

Remissinstansernas yttranden över en *begränsad reform* var mycket delade. En del hade ställt sig positiva men samtidigt förespråkat en mer genomgripande reform. Andra menade att denna mindre reform i sådana fall måste vara endast ett steg i riktning mot en mer genomgripande förändring. Justitiekanslern hade helt avstyrkt en begränsad reform då Psykansvarskommitténs förslag i framtiden var tänkt att genomföras. Det var inte bra om viktigare förändringar av centrala bestämmelser skulle bestå endast under en övergångsperiod menade han. Flera remissinstanser hade helt avstyrkt en begränsad reform och menade istället att Psykansvarskommitténs förslag skulle genomföras i sin helhet, då dess förslag bättre tillgodosåg de behov av förändring som fanns på området. Flera av remissinstanserna menade även att departementets förslag byggde på inbördes motstridiga principer, vilket endast skulle leda till tillämpningsproblem. Andra hade haft farhågor för att en mindre reform skulle innebära att en mer ingripande inte skulle bli genomförd eller inte genomföras tillräckligt snart.⁸²⁵

Departementschefen menade å sin sida att flera utredningar under de senare åren hade bedömt att det fanns ett stort behov av reform vad gällde straffrättsligt ansvar och påföljder för psykiskt störda lagöverträdare. Både Straffansvarsutredningen och Psykansvarskommittén ansåg att detta skulle ske genom ett återinförande av tillräknelighet. Reformbehovet hade också erkänts bland samtliga remissinstanser och de flesta av instanserna hade också ställt sig bakom Psykansvarskommitténs förslag. Regeringen anslöt sig till denna majoritet och ansåg också att det krävdes en omfattande reformering på området. Flera av de frågor som Psykansvarskommittén behandlat var dock i behov av fortsatt utredning och övervägande.⁸²⁶ Regeringen ansåg ändå att det fanns anledning att tillsvidare genomföra en begränsad reform för att

---

⁸²² Ds 2007:5, sid. 158

⁸²³ Prop. 2007/08:97

⁸²⁴ Se bilaga 13.2

⁸²⁵ Prop. 2007/08:97, sid. 14

⁸²⁶ Prop. 2007/08:97, sid. 15

komma tillrätta med de mest akuta problemen.⁸²⁷ Vad avsåg Justitiekanslerns yttrande menade regeringen att även om reformarbetet fortlöpte kunde en mer omfattande reform inte bli aktuell förrän om flera år.

22.1 Allvarligt psykiskt störda gärningsmän

22.1.1 Fängelseförbudet

Regeringen instämde i departementets förslag i denna del och även *remissinstanserna* hade ställt sig i huvudsak positivt till förslaget. Flera remissinstanser påpekade dock att man borde se över hur verkställigheten i kriminalvårdsanstalt skulle fungera för allvarligt psykiskt störda gärningsmän. Några remissinstanser ansåg att det var principiellt fel att döma allvarligt psykiskt störda gärningsmän till fängelse.⁸²⁸

Det fanns enligt *regeringen* ingen samstämmighet mellan de allvarligt psykiskt störda som omfattades av fängelseförbudet och de som skulle förklarats otillräkneliga vid ett införande av en tillräknelighetsreglering. Inte heller *vårdaspekten* kunde tala emot förslaget då man antog en modell där de mest psykiskt störda gärningsmännen aldrig skulle komma i fråga för ett fängelsestraff. De gärningsmän som hade ett begränsat vårdbehov och som skulle avtjäna ett fängelsestraff kunde få sitt vårdbehov tillgodosett under verkställigheten.

Fängelseförbudet skulle bli en *presumtion mot fängelse*. Till skillnad mot förslaget i promemorian hade regeringen inte angett att man i första hand skulle välja en påföljd som tillgodosåg gärningsmannens vårdbehov. Flera *remissinstanser* hade ställt sig positiva till en bestämmelse om en presumtion mot fängelse. Som kritik hade bl.a. framkommit att ett straffmättningsvärde på fyra år eller mer var för högt. Även att förslaget inte vilade på en homogen grund, vilket innebar att påföljdssystemet skulle bli mer detaljreglerat och därmed inkonsekvent.⁸²⁹ Departementets förslag godtogs av *regeringen*. Förutom att utformningen av bestämmelsen ledde till ett tillräckligt ingripande vid allvarlig brottslighet, i samstämmighet med proportionalitetsprincipen, stod bestämmelsen även i samklang med den allmänna presumtionen att inte välja fängelse som påföljd vid påföljdsvalet.⁸³⁰

Presumtionen som skulle kunna brytas endast vid ”synnerliga skäl” visade enligt regeringen på restriktivitet i tillämpningen.⁸³¹ De *presumtionsbrytande omständigheterna* skulle vara straffvärde, vårdbehov, självförvållade tillstånd, den psykiska störningens grad och dess sam-

---

⁸²⁷ Prop. 2007/08:97, sid. 16

⁸²⁸ Prop. 2007/08:97, sid. 17

⁸²⁹ Prop. 2007/08:97, sid. 19

⁸³⁰ Prop. 2007/08:97, sid. 20

⁸³¹ Prop. 2007/08:97, sid. 21

band med brottet enligt promemorian. Regeringen ansåg efter att ha hört remissyttrandena att lagtexten måste förtydligas vad avsåg omständigheter som talade för eller emot fängelse och hur en sammanvägning av dessa skulle göras. Mest centralt för ett presumtionsbrytande var proportionalitetsfrågan och den enskildes vårdbehov. Vad gällde *straffvärdet* skulle detta finnas med i lagtexten, då det utgjorde en central omständighet och det skulle tillmätas betydande vikt.⁸³² *Regeringen* och de flesta *remissinstanserna* anammade departementets förslag om ett straffvärde på fyra år eller mer, speciellt då en ändring av 29 kap. 3 § BrB föreslogs. Regeringen betonade dock att det var ett riktvärde och inte ”hugget i sten”. I vissa situationer bl.a. vad avsåg självförvållade tillstånd var straffvärdet av underordnad betydelse.

Den andra omständigheten som var av central betydelse och som skulle ges ett betydande avgörande var gärningsmannens *behov av psykiatrisk vård*. I lagtexten skulle det anges att det skulle bli aktuellt med ett presumtionsbrytande endast då gärningsmannen saknade eller endast hade ett begränsat behov av psykiatrisk vård. Anledningen till denna begränsning var att man då kunde garantera att de som dömts till ett fängelsestraff kunde få sitt vårdbehov tillgodosett. Om vårdbehovet vid den här tidpunkten var starkt, talade detta trots straffvärdet på fyra år eller mer emot användandet av fängelse, avgörande var tidpunkten för dom. För att presumptionen skulle brytas skulle *båda* förutsättningarna, ett högt straffvärde och avsaknad av eller ett begränsat vårdbehov, vara uppfyllda.⁸³³

22.1.2 Ett absolut fängelseförbud

Till skillnad mot promemorians förslag innebar regeringens förslag *inte* att gärningsmän som omfattades av det absoluta fängelseförbudet endast skulle kunna dömas till en vårdpåföljd.

Flertalet *remissinstanser* påpekade vikten av att kunna undanta denna grupp av gärningsmän om man införde en bestämmelse som ruckade på fängelseförbudet. Remissinstanserna var dock tveksamma till promemorians förslag om att endast vårdpåföljder skulle kunna tillämpas. Möjligheten att döma till villkorlig dom, skyddstillsyn och böter borde finnas kvar menade de.⁸³⁴ Även *regeringen* ansåg att det var nödvändigt med en undantagsreglering då bristerna i gärningsmannens psykiska tillstånd, vid tillfället för gärningen, i bland kunde vara så allvarliga att fängelse överhuvudtaget inte skulle få användas.

Den begränsning av *personkretsen* som Psykansvarskommittén använde, som tog sikte på gärningsmannens insikt och handlingsförmåga vid gärningstillfället, fick i huvudsak positiv

---

⁸³² Prop. 2007/08:97, sid. 22

⁸³³ Prop. 2007/08:97, sid. 23

⁸³⁴ Prop. 2007/08:97, sid. 25

respons vid remissbehandlingen. Även regeringen instämde i detta och menade att även om formuleringen var gjord med tanke på ett tillräknelighetsbegrepp kunde den lika väl ligga till grund för påföljdsvalet. Dessutom innebar användandet av avgränsningen att det fortsatta reformarbetet gentemot en tillräknelighetsreglering underlättades.⁸³⁵ Några remissinstanser tyckte att det var olyckligt att man placerade bestämmelser som hade med det subjektiva rekvisitet att göra i brottsbalkens kapitel om påföljdsval. Regeringen såg dock inget problem med det.

Vad gällde Justitiedepartementets förslag om att endast vårdpåföljder skulle kunna tillämpas för den här gruppen av lagöverträdare, menade regeringen att den förstod den principiella bakgrunden till förslaget i denna del, men ansåg att det vore att göra reformen alltför utvidgad.⁸³⁶ Vad gällde förändringar i möjligheten att tillämpa andra påföljder borde dessa anstå till dess en mer omfattande reform genomfördes.

En gärningsman som annars hade omfattas av det absoluta fängelseförbudet men som *själv vållat sitt tillstånd* uteslöts från bestämmelsens tillämpning. Hans självförvållade tillstånd låg istället till grund för prövningen av om det fanns ”synnerliga skäl” för fängelse.⁸³⁷ Vissa remissinstanser hade ansett att bestämmelsen skulle tas upp i 1 kap. BrB där självförvållat rus reglerades. Regeringen ansåg dock att bestämmelsen skulle finnas i 30 kap. BrB då den tog sikte på påföljdsvalet.

22.1.3 Straffnedsättning

Bland *remissinstanserna* hade behovet av en ändring i 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB ifrågasatts, då den dåvarande regleringen borde omfatta alla situationer då en allvarligt psykiskt störd gärningsman begick brott, eftersom den var exemplifierande.⁸³⁸ *Departementschefen* menade dock att då det öppnades upp en möjlighet att döma även allvarligt psykiskt störda till fängelse måste detta avspeglas i bestämmelserna som påverkade straffvärdet.⁸³⁹ Regeringen ansåg att det främst av tydlighetsskäl borde regleras uttryckligen och fullständigt att allvarlig psykisk störning skulle beaktas. Den formulering departementet föreslog var bra och den passade väl samman med förslaget om ett absolut fängelseförbud. Enligt regeringen skulle dock p. 2 kompletteras då den punkten redan innehållsmässigt överensstämde med det nya förslaget.⁸⁴⁰

---

⁸³⁵ Prop. 2007/08:97, sid. 26

⁸³⁶ Prop. 2007/08:97, sid. 27

⁸³⁷ Prop. 2007/08:97, sid. 28

⁸³⁸ Prop. 2007/08:97, sid. 29

⁸³⁹ Prop. 2007/08:97, sid. 30

⁸⁴⁰ Prop. 2007/08:97, sid. 31

22.2 Åsikter kring lagändringen den 1 juli 2008

Den *begränsade* förändringen⁸⁴¹ berodde enligt Almkvist på att det fanns en allmän uppfattning, det allmänna rättsmedvetandet, om att otillåtna gärningar var brott, gärningsmän var klandervärda och att dessa skulle drabbas av en reaktion. Proportionalitetsprincipen var viktig menade Almkvist men endast i rätt sammanhang. I de sammanhang där gärningsmannen kunde anses straffrättsligt ansvarig blev proportionalitetsprincipen aktuell, men straffrätten var inte hjälpt av att man använde proportionalitetsprincipen utan att kopplade samman den med konformitetsprincipen och skuldprincipen. Avsaknaden av ett tillräknelighetsrekvisit ledde menade Almkvist till att vi inte på ett tillfredsställande sätt kunde skilja de som var moraliskt och därmed straffrättsligt ansvarig från de som inte var det. Detta skulle bli verklighet om vi inte bara hade ett krav på tillräknande utan även på tillräknelighet.⁸⁴² K. Dahlin⁸⁴³ menade dock att det vid ett införande av en tillräknelighetsreglering uppstod problem med samhällsskyddsaspekten då omhändertagande av människor i förebyggande syfte inte var oproblematiskt.⁸⁴⁴ De regler som allvarligt psykiskt störda gärningsmän omfattades av efter 1 juli 2008 var enligt henne även otydliga, obegripliga och inkonsekventa. Den lydelse som 30 kap. 6 § BrB fick var otydlig bl.a. vad gällde frågan om när en gärningsman hade vållat sin bristande förmåga genom rus eller liknande eller när han skulle anse ha saknat förmåga att inse gärningens innebörd.⁸⁴⁵

22.2.1 Inget behov av tillräknelighet som förutsättning för straffrättsligt ansvar

Enligt Samuelsson⁸⁴⁶ är brottsbalkens system för avgörande och utdömande av straffrättsligt ansvar tillräckligt och fungerar tillfredsställande, även för de gärningsmän som begått brott under påverkan av en psykisk störning. Ett återinförande av tillräknelighet skulle bara komplicera ansvarsprövningen menar han och är, då systemet fungerade bra, också onödigt. Om vi får en riktig uppsåtsprövning har samhället inget att tjäna på att tillräknelighet införs.

Vid avgörande av tillräknelighetsfrågan prövas gärningsmannens insiktsförmåga, men denna prövning täcks, enligt Samuelsson, redan av uppsåtsprövningen.⁸⁴⁷

Detta anser jag är fel. För det första har den föreslagna tillräknelighetsregleringen både ett insikts- och kontrollrekvisit, vilket Samuelsson missar. För det andra är problemet med upp-

---

⁸⁴¹ Se bilaga 13.3

⁸⁴² Almkvist, JT 2008-09 s. 873

⁸⁴³ Moa Kindström Dahlin, doktorand i allmän rättslära.

⁸⁴⁴ K. Dahlin, JT 2009-10 s. 181

⁸⁴⁵ K. Dahlin, JT 2009-10 s. 180

⁸⁴⁶ Dan Samuelsson, jur. kand.

⁸⁴⁷ Samuelsson, JT 2006-07 s. 814

såtsbedömningarna att domstolen främst utgår från objektiva omständigheter och kravet på medvetenhet och att uppsåt som huvudregel föreligger i dessa fall. Dessutom är uppsåtet inget man valt att lagreglera om, även om det varit på förslag bl.a. i Straffansvarsutredningens betänkande. En tillräknelighetsbestämmelse borde införas även av principiella skäl, vilket man aldrig uppnår endast med en förändrad uppsåtprövning.

Enligt Samuelsson är problemet med dagens situation inte en lagstiftningsfråga utan beror på felaktiga uppsåtprövningar av domstolarna. Om domstolarna i varje enskilt fall skulle göra en mer gedigen och grundlig uppsåtprövning skulle psykiskt stördas skuld bli mer rättvist prövad menar han och vi skulle då nå *samma resultat* som om vi hade en tillräknelighetsreglering. Domstolarna har fokus på påföljden istället för på frågan om straffrättsligt ansvar,⁸⁴⁸ vilket enligt Samuelsson förmodligen beror på regleringen av hur man kan tillgodose gärningsmannens vårdbehov. Samuelsson blandar ihop begreppen och är inkonsekvent då han menar att:

*”Eftersom lagstiftarens tanke är att psykiskt stördas uppsåt skall prövas på samma sätt som friska människors uppsåt, är det också av yttersta vikt att domstolen tar skuldfrågan på allvar och har den sk. skuldprincipen för ögonen vid ansvarsprövningen.”*⁸⁴⁹

Domstolarna borde enligt Samuelsson, för att få en ansvarsprövning enligt skuldprincipen, vara mycket uppmärksamma på att det är extremt svårt att göra en uppsåtsbedömning hos en gärningsman med en allvarlig psykisk störning. Därför är det av yttersta vikt att uppsåtprövningen inte blev slentrianmässig menar han, som huvudregel har nämligen allvarligt psykiskt störda bedömts haft uppsåt.⁸⁵⁰ Domstolarnas uppsåtsbedömning utgår för mycket från den straffbelagda gärningen rent objektivt och alltför lite från gärningsmannens verklighetssyn och mentala tillstånd i gärningsögonblicket menar Samuelsson.⁸⁵¹

Att komma till rätta med problemet verkar enligt Samuelsson vara att vi på något sätt ska ”lära” domstolarna hur dessa ska utföra sina uppsåtsbedömningar, något som enligt mig inte känns realistiskt. Med ett införande av tillräknelighet löser sig problemet av sig själv, eftersom otillräkneliga gärningsmän aldrig kommer att behöva uppsåtprövas, då det faller redan på att tillräknelighetsrekvisitet inte är uppfyllt.

---

⁸⁴⁸ Samuelsson, JT 2006-07 s. 815

⁸⁴⁹ Samuelsson, JT 2006-07 s. 815

⁸⁵⁰ Samuelsson, JT 2006-07 s. 815

⁸⁵¹ Samuelsson, JT 2006-07 s. 817

23 Straffnivåutredningen

I Straffnivåutredningens slutbetänkande⁸⁵², från år 2008, gav den bl.a. förslag på en ändring av 29 kap. 3 § BrB.⁸⁵³ Ändringen skulle leda till en större spännvidd vid straffmätningen då förmildrande omständigheter skulle beaktas i större utsträckning.⁸⁵⁴ Utredningen hade proportionalitet och ekvivalens, legalitet, förutsebarhet och en enhetlig rättstillämpning som utgångspunkter.⁸⁵⁵

Proportionalitetsprincipens och ekvivalensprincipens återinträde gav uttryck för kritiken av preventionsteoriernas betydelse vid påföljdsbestämningen och inte minst vad gällde behandlingstanken.⁸⁵⁶ Det fanns enligt utredningen stor enighet kring att straff skulle bestämmas utifrån dessa principer,⁸⁵⁷ som efter 1988 års påföljdsbestämmningsreform kom till uttryck i 29 och 30 kap. BrB.⁸⁵⁸

29 kap. 3 § BrB skulle utvidgas genom ett borttagande av de kvalificerande rekvisiten,⁸⁵⁹ vilka kunde leda till att det blev osäkert för domstolarna när dessa skulle anses uppfyllda.⁸⁶⁰ I rättspraxis tillämpades förmildrande omständigheter relativt sällan⁸⁶¹ och eftersom utredningen skulle lägga fram ett förslag som ledde till en större spännvidd vid straffmätningen, ansåg den att ett sätt var att ta bort de kvalificerande rekvisiten. Domstolarna kunde då i framtiden åberopa och beakta förmildrande omständigheter i större utsträckning.⁸⁶²

24 Ökad hänsyn till förmildrande omständigheter

Regeringen föreslog⁸⁶³ en lagändring⁸⁶⁴ som bl.a. syftade till en förändrad straffvärdebedömning genom att förmildrande omständigheter skulle ges ett ökat genomslag vid straffmätningen.⁸⁶⁵ Bakgrunden till propositionen var bl.a. Straffnivåutredningens förslag.⁸⁶⁶

Flertalet *remissinstanser* hade ställt sig positiva till förslaget som helhet. De som ställt sig negativa hade bl.a. anfört att den rådande ordningen ledde till mer rättssäkerhet, förutsebarhet

---

⁸⁵² SOU 2008:85

⁸⁵³ Se bilaga 14.1

⁸⁵⁴ SOU 2008:85, sid. 35

⁸⁵⁵ SOU 2008:85, sid. 36

⁸⁵⁶ SOU 2008:85, sid. 244

⁸⁵⁷ SOU 2008:85, sid. 243

⁸⁵⁸ SOU 2008:85, sid. 245

⁸⁵⁹ SOU 2008:85, sid. 286

⁸⁶⁰ SOU 2008:85, sid. 283

⁸⁶¹ SOU 2008:85, sid. 286

⁸⁶² SOU 2008:85, sid. 283

⁸⁶³ Prop. 2009/10:147

⁸⁶⁴ Se bilaga 14.2

⁸⁶⁵ Prop. 2009/10:147, sid. 1

⁸⁶⁶ Prop. 2009/10:147, sid. 8

och en enhetlig rättstillämpning än vad en uppluckring av de kvalificerande rekvisiten skulle leda till.⁸⁶⁷ Några hade även ifrågasatt om 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB skulle ändras.

Departementschefen anförde att vid påföljdspraxis återopades sällan förmildrande omständigheter i domskälen. Möjligheten att tillämpa dessa bestämmelser var samtidigt begränsad då det i flera av punkterna framkom att omständigheterna måste vara av kvalificerat slag. Den restriktiva tillämpningen innebar att omständigheterna ofta inte fick någon eller endast liten påverkan på straffvärdet. Detta stred mot proportionalitetsprincipen.⁸⁶⁸

Departementschefen ansåg inte att den föreslagna förändringen hade negativ inverkan varken på förutsebarheten eller på vikten av en enhetlig rättstillämpning, då 29 kap. 1 § BrB fortfarande skulle vara utgångspunkten vid straffmätningen och att några nya förmildrande omständigheter inte föreslogs.

Angående de kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 3 § 1 st. p. 2 BrB föreslog regeringen att ordet ”starkt” skulle tas bort i båda leden av bestämmelsen. Från remisshall hade det av några instanser ansetts att andra ledet även i fortsättningen skulle kräva en kvalificerad nedsatt förmåga. Regeringen ansåg dock att det inte fanns skäl att behålla detta rekvisit för andra ledet med avseende på anledningen till att dessa ändringar gjordes överhuvudtaget.⁸⁶⁹ Efter riksdagsbehandling överensstämde bestämmelsens lydelse⁸⁷⁰ i huvudsak med regeringens förslag.

25 Framtiden

25.1 Socialdepartementet

Socialdepartementet kom den 10 juli 2008 med ett direktiv⁸⁷¹ om en utredning som skulle göra en översyn av LPT och LRV. Som utgångspunkt skulle utredningen ha att Psykansvarskommitténs förslag skulle genomföras.⁸⁷² Vad gällde LPT och LRV ifrågasattes om man behövde två olika lagar som reglerade förhållanden som liknade varandra i stor grad, där den största skillnaden var den särskilda utskrivningsprövningen.⁸⁷³

Uppdraget omfattade även en översyn av de begrepp som användes i LPT och LRV och förslag skulle ges på begrepp som ledde till en ökad enhetlighet och lättförståelighet.⁸⁷⁴ Ut-

---

⁸⁶⁷ Prop. 2009/10:147, sid. 26

⁸⁶⁸ Prop. 2009/10:147, sid. 27

⁸⁶⁹ Prop. 2009/10:147, sid. 29

⁸⁷⁰ Se bilaga 14.3

⁸⁷¹ Dir. 2008:93

⁸⁷² Dir. 2008:93, sid. 1

⁸⁷³ Dir. 2008:93, sid. 5

⁸⁷⁴ Dir. 2008:93, sid. 12

redningen skulle vid utformningen av begreppsbestämningen ta hänsyn till utvecklingen på det medicinska området.

Utredaren skulle även lämna förslag till hur psykiskt störda gärningsmän som hade dömts för ett brott skulle omhändertas inom den psykiatriska vården. I detta sammanhang skulle uppmärksammas Psykansvarskommitténs förslag om att avskaffa överlämnande till rättspsykiatrisk vård och att behovet av psykiatrisk vård skulle tillgodoses oberoende av vald påföljd.⁸⁷⁵ Utredaren skulle vidare se på hur de otillräkneligas vårdbehov skulle kunna tillgodoses genom den allmänna hälso- och sjukvårdslagstiftningen. Vad gällde Psykansvarskommitténs förslag till samhällsskyddsåtgärder skulle utredaren ta reda på om ett alternativ till detta förslag var ett omhändertagande inom den psykiatriska tvångsvården. Både vad gällde den som var otillräknelig och den som var tillräknelig.⁸⁷⁶

Om den psykiatriska tvångsvården ska stå för samhällsskyddet finns dock, enligt mig, risk att vi hamnar i samma situation som vi har idag med den särskilda utskrivningsprövningen.

Även behovet av psykiatrisk vård vid den villkorliga frigivningen från ett fängelsestraff skulle utredas.⁸⁷⁷ Uppdraget skulle redovisas senast den 1 juni 2010.⁸⁷⁸

Till det dåvarande uppdraget kom den 8 oktober 2009 ett tilläggsdirektiv.⁸⁷⁹ Direktivet gick ut på att utredningen även skulle omfatta frågor om tvångsvårdslagstiftningen för häktade och intagna i anstalt, i samband med genomförandet av en rättspsykiatrisk undersökning.⁸⁸⁰ Datumet för slutredovisning flyttades i och med detta fram till den 30 april 2011.⁸⁸¹ Den 9 september 2010 kom ytterligare ett tilläggsdirektiv⁸⁸² som innebar en förlängd tid för uppdragets redovisande till den 15 december 2011.

25.2 Justitiedepartementet

Justitiedepartementet fastställde den 25 juni 2009⁸⁸³ att en särskild utredare skulle göra en översyn av påföljdssystemet för vuxna och unga lagöverträdare. Utredningen skulle bl.a. se över om användandet korta fängelsestraff kunde minskas, om dagsböter kunde användas i

---

⁸⁷⁵ Dir. 2008:93, sid. 15

⁸⁷⁶ Dir. 2008:93, sid. 16

⁸⁷⁷ Dir. 2008:93, sid. 23

⁸⁷⁸ Dir. 2008:93, sid. 24

⁸⁷⁹ Dir. 2009:93

⁸⁸⁰ Dir. 2009:93, sid. 2

⁸⁸¹ Dir. 2009:93, sid. 4

⁸⁸² Dir. 2010:88

⁸⁸³ Dir. 2009:60

större omfattning och om villkorligt fängelse skulle införas. Förslaget skulle slutredovisas senast den 31 maj 2012.⁸⁸⁴

De kriminalpolitiska utgångspunkterna för påföljdssystemet skulle vara proportionalitet och konsekvens, d.v.s. snabba, tydliga och konsekventa reaktioner på brott. I påföljdssystemet skulle också tas större hänsyn till samhällsskyddet, genom stränga reaktioner vid grova brott och vid återfall i brott. Straffsystemet skulle grundas på rättssäkerhet, opartiskhet, allas likhet inför lagen, humanitet och repsekt för individen.⁸⁸⁵ Även i fortsättningen skulle individualpreventiva hänsyn få minskad betydelse och fokus skulle ligga på brottet.⁸⁸⁶ Det differentierade påföljdssystemet skulle renodlas, förenklas och utformas så att det stämde överens med andra länders påföljdssystem. Framförallt var överensstämmelsen mellan olika regleringar viktig med hänsyn till det straffrättsliga samarbetet inom EU. I framtiden kunde det inte uteslutas att ett tillnärmande av de materiella påföljdsreglerna skulle aktualiseras. Uppdraget omfattade dock inte en översyn av påföljdsreglerna för allvarligt psykiskt störda gärningsmän, en reform med utgångspunkt i Psykansvarskommitténs förslag hade istället utlovats.⁸⁸⁷

25.3 Åsikter om framtiden

Enligt Wersäll⁸⁸⁸ berodde kritiken mot påföljdssystemet på att det var för differentierat med för många påföljdsalternativ och kombinationer samt snåriga beslutsvägar, vilket inte bidrog till en enhetlig rättstillämpning. Dessutom vilade inte systemet på någon enhetlig ideologisk grund utan olika principiella synsätt tillämpades på straffmätningen och påföljdsvalet i de olika delarna av systemet. Detta berodde enligt honom på att 1988 års påföljdsbestämmningsreform aldrig fick fullt genomslag i praktiken då det bara var böter och fängelse som kunde straffmätas,⁸⁸⁹ medan valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn gjordes med hjälp utav individuella prognoser.⁸⁹⁰ Den översyn som nu var på gång skulle grundas på de tankar som låg bakom 1988 års påföljdsbestämmningsreform.⁸⁹¹

---

⁸⁸⁴ Dir. 2009:60, sid. 1

⁸⁸⁵ Dir. 2009:60, sid. 7

⁸⁸⁶ Dir. 2009:60, sid. 8

⁸⁸⁷ Dir. 2009:60, sid. 9

⁸⁸⁸ Fredrik Wersäll, född 1951, president i Svea hovrätt.

⁸⁸⁹ Wersäll, SvJT 2010 s. 545, sid. 2

⁸⁹⁰ Wersäll, SvJT 2010 s. 545, sid. 3

⁸⁹¹ Wersäll, SvJT 2010 s. 545, sid. 4

26 Analys och avslutande synpunkter

Jag anser att tillräknelighetsbestämmelserna i 1864 års strafflag minst sagt var generöst utformade. Med den vittomfattande begreppsbestämningen borde merparten av psykiskt störda och sjuka ha omfattats av bestämmelserna, speciellt då det inte heller ställdes upp ett krav på kausalsamband. Idag skulle det vara uteslutet med tillräknelighetsbestämmelser som inte tog sikte på gärningsmannens förmåga till insikt eller kontroll i gärningsögonblicket, något som även föreslogs redan av Thyrén och "Lilla" strafflagskommissionen på 1920-talet. Även om själva tillräknelighetsbestämmelsernas vara eller icke vara inte ifrågasattes, kom förslagen under 1920-talet att tydliggöra ett tankesätt där fokus låg på individualprevention, samhällsskydd och ett ifrågasättande av vedergällningsprincipen. Både Thyrén och Strafflagskommissionen såg grunden för ansvarsfrihet i gärningsmannens samhällsfarlighet, utifrån preventionsteorierna. Fokus på gärningsmannens samhällsfarlighet och preventionsteorierna väcktes till liv igen på 1950-talet i och med Strafflagberedningens skyddslag.

Uppstramningen av tillräknelighetsbestämmelserna på 1940-talet var förmodligen nödvändig. Framförallt verkade psykopaterna vara ett stort störningsmoment. Samtidigt var ändringen av tillräknelighetsbestämmelserna 1946 endast en liten förändring i arbetet mot brottsbalken och förmodligen en tillfällig lösning på det mest akuta problemet. Strafflagberedningen kom senare att inta en helt annan inställning till tillräknelighetsfrågan. Även departementschefens förslag till lydelse på tillräknelighetsbestämmelser indikerade på att en förändring var på gång. Detsamma gäller lagrådets uttalande om att en förändring var att vänta inom en snar framtid.

Kinberg hade stark påverkan på den ändring som kom i och med brottsbalken och han förde inte blygsamt fram sina åsikter redan i början av 1900-talet, då han ifrågasatte hela tillräknelighetsinstitutet som stark anhängare av den sociologiska/positiva straffrättsskolan. Han ville istället att reaktionen mot gärningsmannen skulle vara den huvudsakliga uppgiften för domstolen och frågan om någon var tillräknelig eller inte var därför inte särskilt viktig.

Det var mycket förvånande att tillräknelighetsbestämmelsernas avskaffande inte föregicks av någon diskussion överhuvudtaget och att man var helt inskränkt på att man skulle bota kriminaliteten. Det kändes nästan chockerande att man gjorde en sådan unik omvändning, som vi i Sverige i stort sett är ensamma om i hela världen, utan att föra någon diskussion alls kring det straffrättsliga ansvaret. Man kan fråga sig varför denna diskussion uteblev. Det borde inte vara alltför mycket begärt att det skulle föras en sådan efter att vi haft tillräknelighet som förutsättning för straffrättsligt ansvar i 100 år. Med det enorma fokus man hade på pre-

vention, förstod man nog inte vilka problem som i framtiden skulle uppkomma, då man flyttade över delar av tillräknelighetsläran till påföljdsbestämningen. Bidragande till de kommande problemen var även att straffsystemet vilade på en mycket bräcklig ideologisk grund. Dessutom var inte behandlingstanken konsekvent genomförd eftersom man inte helt kunde släppa kravet på tillräknelighet.

Om det inte var någon större diskussion i samband med införandet av brottsbalken kom kritiken efter införandet inte att vänta på sig. Redan under 1970-talet riktades hård kritik mot behandlingstanken, omöjligheten att förena allmän- och individualpreventiva hänsyn och att systemet ledde till oproportionerliga resultat. Fängelsestraffkommittén betonade det principiellt viktiga i att ha en tillräknelighetsreglering och 1988 års påföljdsbestämningsreform tog till viss del itu med dessa problem. Fokus lades på straffvärdet och därmed på proportionalitet. Individualpreventiva hänsyn skulle tas på verkställighetsstadiet, medan mer utrymme skulle ges åt allmänpreventionen. Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare vilade dock fortfarande på gamla tankar och passade därför inte in. Bl.a. ledde fängelseförbudet och överlämnandepåföljderna till dålig proportionalitet. Både Bexeliuskommittén och Socialberedningen försökte, om än på ett inkonsekvent sätt, förena tankar om tillräknelighet, proportionalitet, individualprevention vid verkställigheten med påföljderna för psykiskt störda lagöverträdare. För första gången sedan brottsbalkens tillkomst uppehöll man sig även vid frågan om straffrättsligt ansvar och tillräknelighet. Även Fängelsestraffkommittén menade att tillräknelighet borde införas men fick inte gehör hos regeringen.

1991 års reform innebar dock att fler psykiskt störda skulle få reaktioner inom kriminalvården, istället för att dömas till vård, genom att ”allvarlig psykisk störning” infördes och jämställdhetsbegreppet togs bort. Fängelseförbudet kom då att tillämpas i mindre utsträckning och i fortsättningen skulle det inte heller omfatta brott på bötesnivå. Detta för att skapa bättre proportionalitet. Större proportionalitet uppnådde man även med den ökade möjligheten till straffnedsättning och genom att övriga påföljdsrestriktioner för psykiskt störda lagöverträdare togs bort.

De förändringar som skedde av brottsbalkens påföljdssystem vilade dock inte på en enhetlig ideologisk grund och bestod av en blandning av proportionalitetshänsyn, rester av behandlingstanken, praktiska lösningar, vårdsynpunkter och samhällskydd. Den principiella synen på tillräknelighet, kravet på mer proportion och på allmänprevention hade därmed legat och puttrat sedan mitten av 1970-talet. Problemen med brottsbalken triggade igång debatten om tillräknelighet och frågan om straffrättsligt ansvar igen. Först under mitten av 1990-talet kom

frågorna om psykiskt störda lagöverträdarens straffrättsliga ansvar och påföljder att tas itu med på riktigt.

Straffansvarsutredningens betänkande var endast en modell, vilket också märktes eftersom förslaget inte kändes helt genomtänkt, men det var en bra start på det arbete som i början av 2000-talet återupptogs av Psykansvarskommittén. Problemen kommittén belyste med den rådande ordningen var många och allvarliga. Speciellt frågan om uppsåtsbedömningen för psykiskt störda lagöverträdare är viktig, då den är avgörande för straffrättsligt ansvar. Den diskussion som förts kring uppsåtsprövningen bekräftas av rättsfallen i uppsatsen, där tingsrätterns uttalanden visar på behovet av en annan typ av ansvarsprövning för dessa gärningsmän.

Det är viktigt att, som kommittén betonade, skilja på straffrättsliga aspekter, vårdaspekter och samhällsskyddsaspekter, om vårt straffsystem inte ska vara en vårdinrättning.

Det principiellt felaktiga i de båda förslagen var dock att särreaktioner och samhällsskyddsåtgärder för otillräkneliga skulle kunna ”beslutas”, som jag ser det *dömas ut*, av *brottmålsdomstolen*. Är man inte straffrättsligt ansvarig, har man heller inget mer att göra i en brottmålsdomstol. Att Psykansvarskommittén öppet talade om varför vi spärrar in människor tycker jag var bra. Ingen ska tro att en gärningsman på något sätt skulle förbättras av att sitta inspärrad. Ärligheten i diskussionen kring samhällsskyddsåtgärderna uppskattas och är nödvändig för ett framtida införande. I 1864 års strafflag hade man inga skyddsåtgärder och om gärningsmannen inte hade ett vårdbehov fick han ingen annan reaktion från samhället. Detta var något Kinberg, Thyren och ”Lilla” strafflagskommissionen såg som problematiskt och för både Straffansvarsutredningen och Psykansvarskommittén anses skyddsåtgärder nödvändiga vid ett införande av tillräknelighet.

Den lagändring vi fick 1 juli 2008 var ju som bekant inte ett genomförande av Psykansvarskommitténs förslag men ett steg i rätt riktning. Justitiedepartementet gick dock ännu längre och menade att endast vårdpåföljder skulle få tillämpas på de ”otillräkneliga”, men så långt var inte regeringen beredd att gå. Det är förstäeligt att Psykansvarskommitténs förslag inte kan genomföras snabbt, bl.a. för att behovet av vård för både otillräkneliga och tillräkneliga samt institutet med samhällsskyddsåtgärder måste organiseras. Lagändringen rådde ju även bot på vissa av problemen bl.a. vad gällde fängelseförbudet. Men förändringen fick också kritik för inkonsekvens och för att det grundläggande problemet fortfarande kvarstår, nämligen ansvarsprövningen. Det har hävdats att det är av kriminalpolitiska skäl som regeringen går varsamt fram. För egen del tror jag inte att man ska överskatta det ”allmänna rättsmedvetandet” i denna fråga. För gemene man borde det inte vara någon skillnad mot dagens system, där psykiskt störda döms till rättspsykiatrisk vård, då gemene man förmodligen är dåligt insat-

ta i straffrättsliga principfrågor. Dagens disproportion vid överlämnandet till rättspsykiatrisk vård tror jag däremot är ett större problem. Lagstiftaren får väl annars bana väg och visa att det viktigaste är att vi har ett straffsystem som vilar på godtagbara straffrättsliga principer. De praktiska lösningarna är det sedan vårt jobb att ordna på bästa sätt. Det är dock ingen idé att ta itu med praktiska frågor som inte vilar på en acceptabel straffrättslig ideologisk grund.

Angående de två tidigare redovisade rättsfallen kan konstateras att de båda gärningsmännen var allvarligt psykiskt störda. Att de skulle blivit ansvarsfrihetsförklarade enligt 1864 års lag är självklart. Detta borde även bli fallet efter ändringen 1946. Båda omfattades även av fängelseförbudet innan lagändringen den 1 juli 2008 och åtminstone gärningsmannen i Gamla stan fallet borde idag ha omfattats av det absoluta fängelseförbudet. Järnspeppmannen som var psykotisk med gravt störd verklighetsuppfattning borde också omfattas av det absoluta fängelseförbudet. Avgörande skulle dock bli vad det rättspsykiatriska utlåtandet sa om hans insikts- och kontrollförmåga i gärningsögonblicket. Om brotten istället ägt rum i framtiden, då vi kommer att ha tillräknelighetsbestämmelser, är det högst tveksamt om dessa gärningsmän skulle anses vara straffrättsligt ansvariga.

Utvecklingen mot mer proportionalitet, rättvisa, allmänprevention etc. tycks fortsätta, samtidigt som utredningar pågår för att förbereda ett återinförande av tillräknelighet. Krav kommer vidare på en renodling och förenkling av straffsystemet, som skall anpassas till andra länders regleringar inom EU. Samtidigt som regeringen menar att en återgång till tillräknelighet kommer att dröja och även om vissa praktiska problem delvis lösts, vilar vårt straffsystem fortfarande inte på en acceptabel ansvarsprövning.

27 Sammanfattning

Svensk rätts tidigaste tillräknelighetsbestämmelser återfanns i 1864 års strafflag och var mycket diffust och allmänt avfattade samt saknade krav på kausalsamband. Anledningen till att tillräknelighet krävdes för straffrättsligt ansvar var att vårt straffsystem tidigare vilade på skuld- och konformitetsprincipen. För straffrättsligt ansvar krävdes moraliskt ansvar och då det fanns människor som saknade moraliskt ansvar, måste det finnas bestämmelser som undantog dessa från straff. Psykiskt störda och barn ansågs nämligen inte handla med fri vilja, vilket var ett krav för straffrättsligt ansvar.

Under 1920-talet kom alternativa grunder för tillräkneligheten att framföras, som gärningsmannens samhällsfarlighet och preventionsteorierna. Tiden efter strafflagens införande kom även att präglas av en diskussion om att tillräknelighetsbestämmelserna hade fått för stort

tillämpningsområde. Alltför många hade blivit ansvarsbefriade och främst handlade problemet om psykopaterna. Att vi skulle ha en tillräknelighetsreglering var aldrig ifrågasatt, men det kom krav på att den borde stramas upp. I början av 1900-talet kom även förslag på skyddsåtgärder, där domstolen skulle kunna förvara otillräkneliga under obestämd tid p.g.a. deras samhällsfarlighet. Fokus lades mer på gärningsmannens samhällsfarlighet, vedergällningsprincipen ifrågasattes och preventionsteorierna intog mark. Inspirerat av den sociologiska/positiva straffrättsskolan ifrågasattes om människan hade en fri vilja och det hävdades istället att hon var determinerad. Inget av förslagen på samhällsskyddsåtgärder blev dock lag men en uppstramning av tillräknelighetsbestämmelserna skedde under 1940-talet. Genom införandet av jämställdhetsbegreppet uteslöts merparten av psykopaterna från ansvarsfrihet och samtidigt infördes krav på kausalsamband.

De tankar som blommat upp under 1920-talet fick nya krafter under 1950-talet och fullt genomslag i Strafflagberedningens skyddslag och i den kommande brottsbalken. Fokus låg på att skydda samhället från brottslighet och att hindra den enskilde gärningsmannen från att begå brott. Alla människor var i samklang med den sociologiska/positiva skolan straffrättsligt ansvariga för sina handlingar eftersom människans fria vilja var en illusion. Nu var det domstolens uppgift att hitta den mest lämpliga påföljden i varje enskilt fall med beaktande av preventionsteorierna. Tillräknelighetsfrågan var som bortblåst och debatten om straffrättsligt ansvar obefintlig. Ingen diskussion fördes innan införandet av brottsbalken om behovet av att tillräknelighetsbestämmelserna måste bort, utan det verkade vara ett naturligt led i den utformningen brottsbalken kom att få. I ett nafs var Sverige som nästan enda land i hela världen utan tillräknelighetsbestämmelser. Rester av tillräknelighetsregleringen hade dock förflyttats till påföljdsnivån och man menade att det praktiska resultatet skulle bli det samma, eftersom gärningsmännen inte fick dömas till fängelse utan endast till någon typ av vårdpåföljd eller icke frihetsberövande påföljd.

Kritiken efter införandet av brottsbalken var dock desto större. Redan under 1970-talet kom behandlingstanken och frågan om individualpreventionens inverkan på påföljdsvalet att starkt ifrågasättas. Med de dåliga resultat principerna hade visat kom istället krav på proportionalitet, rättvisa och allmänprevention.

Denna utveckling kom att ske inom det ordinarie påföljdssystemet i och med 1988 års påföljdsbestämmningsreform, där fokus kom att ligga på gärningen och på proportionalitet, samtidigt som individualpreventiva hänsyn skulle tas på verkställighetsstadiet. För psykiskt störda lagöverträdare innebar förändringen att mer och mer fokus lades på det principiellt felaktiga i att vi inte hade några tillräknelighetsbestämmelser. I flera utredningar ville man i framtiden se

ett system som det som rådde under strafflagens tid. Frågor om straffrättsligt ansvar vann mer och mer mark. Några praktiska förändringar kom dock inte förrän 1991 års reform där man fokuserade på proportion istället för på prevention. Jämställdhetsbegreppet avskaffades och fler psykiskt störda omfattades av det vanliga påföljdssystemet. Endast de allvarligaste psykiskt störda skulle omfattas av fängelseförbudet. Samhällsskyddsaspekten fick även mer inflytande genom att institutet med särskild utskrivningsprövning infördes. Dessutom togs restriktionerna för när icke frihetsberövande påföljder fick tilldömas psykiskt störda gärningsmän bort, då straffvärdet skulle avgöra påföljden.

De olika ändringarna av påföljdssystemet ledde till att det inte vilade på en ideologisk enhetlig grund, utan var en blandning av allmänprevention, rester av behandlingstanken, praktiska lösningar, samhällsskydd etc. Därmed uppkom ett behov av en renodling av systemet där man skiljde dessa aspekter åt. För att skapa ett enhetligt system där alla skulle kunna omfattas av samma utgångspunkter var man tvungen att låta vissa stå utanför det straffrättsliga systemet. Under 1990-talet framfördes därför i svensk rätt ett seriöst förslag på återinförande av tillräknelighet. Förslaget, som var ett modellförslag inför framtiden, kom i början av 2000-talet att leda fram till ett mer genomarbetat och grundligt genomtänkt förslag till återinförande av tillräknelighetsbestämmelser. Bestämmelser som skulle vila på biologiska och psykologiska kriterier. Påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare skulle, liksom som resten av påföljdssystemet, ha fokus på brottets straffvärde, proportion och allmänprevention. Individualpreventiva hänsyn skulle tas först på verkställighetsnivå. Man skulle vidare skilja på samhällsskydd, vård och på frågan om straffrättsligt ansvar. Förslaget fick dock inte fullt genomslag, utan en viss förändring skedde av påföljdssystemet för psykiskt störda lagöverträdare några år senare. Den begränsade förändringen var dock ett steg mot ett framtida återinförande av tillräknelighet.

När ett återinförande blir aktuellt är idag oklart. En utredning pågår för att säkerställa vårdbehovet för kommande otillräkneliga och tillräkneliga i kriminalvårdsanstalt, även för att säkerställa att samhällsskyddet ska kunna beaktas. Samtidigt är en revision av påföljdssystemet för bl.a. vuxna icke psykiskt störda gärningsmän pågående. Fokus ligger där i stor grad på rättssäkerhet, allas likhet införa lagen, humanitet, proportionalitet och på ett minskat beaktande av individualpreventiva hänsyn vid påföljdsvalet.

Syftet med denna uppsats har således varit att utreda den tidigare tillräknelighetsregleringen och synen på psykiskt störda och barns straffrättsliga ansvar överhuvudtaget. Sedan att följa denna utveckling fram till avskaffandet av tillräknelighet i och med införandet av brottsbalken och förändringarna efter detta, för att slutligen se på situationen idag.

Litteratur- och källförteckning

Litteratur

Böcker

- Berg, Ulf m.fl. *Brottsbalken. En kommentar. Kap. 25-38. Om påföljderna*, Norstedts blå bibliotek, Norstedts Juridik AB, 2010.
- Borgeke, Martin *Att bestämma påföljd för brott*, upplaga 1:3, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2008.
- Carlén, Richard *Kommentar öfver strafflagen*, P A Norstedt & Söner, Stockholm, 1866.
- Cavallin, Samuel *Skuld*, Iustus Förlag AB, Uppsala, 1999.
- Dahlström m.fl. *Brott & Påföljder*, 3:e upplagan, Bruuns Bokförlag, Stockholm, 2010.
- Francén, Ragnar *Att kunna skilja mellan rätt och fel*, Radovic, Susanna m.fl. (red.), *Tillräknelighet*, Studentlitteratur AB, Lund, 2009, sid. 157-180.
- Heckscher, Sten *Socialberedningens skuld*, Jareborg, Nils m.fl. (red.), *Skuld och ansvar, Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson*, Iustus Förlag, Uppsala, 1985, sid. 235-248.
- Heckscher, Sten *Tillräknelighet på nytt?* Asp, Petter m.fl. (red.) *Festskrift till Nils Jareborg*, Iustus Förlag AB, Uppsala, 2002, sid. 313-317.
- Jareborg, Nils *Determinism och straffrättsligt ansvar*, Jareborg, Nils m.fl. (red.), *Skuld och ansvar, Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson*, Iustus Förlag, Uppsala, 1985, sid. 1-33.
- Jareborg, Nils *Handling och uppsåt, En undersökning rörande doluslärans underlag*, Uppsala universitet, P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1969.
- Jareborg, Nils *Straffrättens ansvarslära*, Iustus Förlag AB, Uppsala, 1994.
- Kinberg, Olof *Lagen och de sinnessjuka*, Medicinskt folkbibliotek, Albert Bonniers Förlag AB, Stockholm, 1926.
- Kinberg, Olof *Om den s.k. tillräkneligheten*, Nordiska Bokhandeln, Älvsjö, 1917.
- Leijonhufvud, Madeleine m.fl. *Straffansvar*, 8:e upplagan, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2009.

- Lidberg, Lars *Bakgrund*, Lidberg, Lars m.fl. (red.) *Svensk rättspsykiatri, Psykisk störning, brott och påföljd*, 2:a upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2004, sid. 15-40.
- Persson, Karl *Moraliskt och straffrättsligt ansvar*, Radovic, Susanna m.fl. (red.), *Tillräknelighet*, Studentlitteratur AB, Lund, 2009, sid. 217-246.
- Radovic, Filip *Den fria viljans problem*, Radovic, Susanna m.fl. (red.), *Tillräknelighet*, Studentlitteratur AB, Lund, 2009, sid. 181-215.
- Radovic, Susanna *Om begreppet tillräknelighet*, Radovic, Susanna m.fl. (red.), *Tillräknelighet*, Studentlitteratur AB, Lund, 2009, sid. 17-50.
- Strahl, Ivar *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1976.
- Strahl, Ivar *Den svenska kriminalpolitiken*, 5:e upplagan, Aldus/Bonniers, Stockholm, 1970.
- Svennerlind, Christer *Tillräknelighet i svensk rätt*, Radovic, Susanna m.fl. (red.), *Tillräknelighet*, Studentlitteratur AB, Lund, 2009, sid. 51-106.
- Sveri, Knut *Fri från påföljd*, Wallén Per-Edwin m.fl. (red.), *Festskrift till Hans Thornstedt*, P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1983, sid. 679-694.
- Thyrén, Johan C. W. *Förberedande utkast till strafflag*, Kap. 1-13, Allmänna delen, Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund, 1916.
- Thyrén, Johan C. W. *Principerna för en strafflagsreform*, Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund, 1910.
- Thyrén, Johan C. W. *Straffrättens Allmänna Grunder*, Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund, 1907.
- Tuovinen, Matti *Uppsåt och psykisk abnormitet*, Jareborg, Nils m.fl. (red.), *Skuld och ansvar, Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson*, Iustus Förlag, Uppsala, 1985, sid. 124-128.
- Westin, Håkan *En ansvarslös reglering av den galnes skuld*, Berglund, Kerstin m.fl., (red.), *Skuldfrihet och Ansvarslöshet, En hälsning till Alvar Nelson på 75 årsdagen av Ane den gamles barnbarn*, Institutionen för straff- och processrätt vid Helsingfors universitet, Helsingfors, 1994, sid. 217-225.
- Wiklund, Nils m.fl. *Psykiatrisk tvångsvård*, Lidberg, Lars m.fl. (red.) *Svensk rättspsykiatri, Psykisk störning, brott och påföljd*, 2:a upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2004, sid. 103-148.

Wiklund, Nils m.fl. *Rättspsykiatrisk undersökning, RPU*, Lidberg, Lars m.fl. (red.) *Svensk rättspsykiatri, Psykisk störning, brott och påföljd*, 2:a upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2004, sid. 149-180.

Tidskriftsartiklar

Almkvist, Gustaf *Rödebymålet i två instanser – medvetenhet, psykisk störning och klander*, JT 2008-09 s. 861-873.

Aspelin, Erland *Straffets grunder – historisk bakgrund*, SvJT 1999 s. 108.

Belfrage, Henrik *Reformförslagen rörande psykiskt abnorma lagöverträdare efter brottsbalkens tillkomst – en kritisk granskning*, SvJT 1985 sid. 768-781.

Belfrage, Henrik *Rättspsykiatriska vårdtider vs. fängelsestider*, SvJT 1996 s. 717.

Bendz, Erik *SL 5:5 och 5:6 i ny gestalt*, SvJT 1945 sid. 541-547.

Bergendal, Erik *Om strafflagens tillräknelighetsbestämmelser*, SvJT 1943 sid. 756-761.

Borgeke, Martin *Påföljdsval och straffmätning – nytt vin i gamla läglar?* SvJT 2004 s. 885.

Guldberg, Harry *Om straff och tillräknelighet*, SvJT 1946 sid. 1-14.

Holmgren, Kurt *Psykopati och tillräknelighet*, SvJT 1942 sid. 64-68.

Holmgren, Kurt *Tillräknelighetsproblemen under diskussion*, SvJT 1936 sid. 284-287.

Jareborg, Nils *Påföljdsbestämningens struktur*, SvJT 1992 s. 257.

K. Dahlin, Moa m.fl. *Hanteringen av psykiskt störda lagöverträdare i ljuset av Rödebymålet*, JT 2009-10 s. 172-182.

Kinberg, Olof *Har ett på empirisk-psykologisk grund uppbyggt straffsystem användning för ett tillräknelighetsbegrepp?* SvJT 1929 sid. 229-244.

Kling, Herman *Brottsbalken*, SvJT 1963 sid. 1-11.

- Lappi-Seppälä, Tapio *Otillräknelighet och påföljdssystemet*, JFT 1997 s. 358-376.
- Lernestedt, Claes *Något om grunden för den mänskliga ansvarsförmågan inom straffrätten*, JT 1996-97 s. 323-351.
- Lindstedt, Gustaf *Otillräknelighetsproblemet*, SvJT 1937 sid. 36-44.
- Ohlsson, L.G. *Abnormbrottsligheten*, SvJT 1943 sid. 610-613.
- Olin, Gustav *Den svenska strafflagsrevisionen*, SvJT 1924 sid. 5 ff.
- Rylander, Gösta *De kriminella psykopaterna och strafflagens tillräknelighetsbestämmelser*, SvJT 1942 sid. 512-521.
- Samuelsson, Dan *Skuld och psykisk sjukdom*, JT 2006-07 s. 813-817.
- Schlyter, Karl *Den svenska strafflagens tillräknelighetsbestämmelser*, JFT 1945 s. 208-223.
- Schönke, Adolf *Skuld eller farlighet som utgångspunkt för kriminallagstiftningen*, SvJT 1948 sid. 627-635.
- Sondén, Torsten *Det nyaste förslaget till tillräknelighetsbestämmelser*, SvJT 1945 sid. 282-292.
- Sondén, Torsten *Strafflagens tillräknelighetsbestämmelser och sinnesundersökning i brottmål*, SvJT 1943 sid. 97-110.
- Stjernstedt, Georg *Strafflagsreformen*, SvJT 1916 sid. 284-301.
- Strahl, Ivar *Straffriförklaring*, SvJT 1947 sid. 668-671.
- Victor, Dag *Påföljdsbestämningen i ett differentierat påföljdssystem*, SvJT 1999 s. 132.
- Wennberg, Suzanne *Behovet av straffrättslig särbehandling av psykiskt avvikande brottslingar*, JT 1999-00 s. 612-641.
- Wennberg, Suzanne *Psykisk störning, brott och ansvar – För och emot Psykansvars-kommitténs betänkande*, SvJT 2002 s. 576.
- Wennberg, Suzanne *Påföljd för brott. Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande (SOU 1986: 13-15)*, SvJT 1986 sid. 704-712.

Wersäll, Fredrik *Några utgångspunkter för ett reformerat påföljdssystem*, SvJT 2010 s. 545.

Wigert, Viktor *Otillräknelighetsproblemet*, SvJT 1936 sid. 622-628.

Offentligt tryck

Kommittédirektiv

Dir. 2008:93 *Översyn av den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen.*

Dir. 2009:60 *En översyn av påföljdssystemet.*

Dir. 2009:93 *Tilläggsdirektiv till Utredningen om översyn av den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen (S 2008:09).*

Dir. 2010:88 *Tilläggsdirektiv till Utredningen om översyn av den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen (S 2008:09).*

Statens offentliga utredningar

1839 *Förslag till Allmän Criminallag*, Betänkande av Strafflagskommittén.

SOU 1923:9 *Förslag till strafflag, Allmänna delen*, Avgivet av Strafflagskommissionen.

SOU 1942:59 *Strafflagberedningens betänkande angående strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m.m.*

SOU 1953:17 *Enhetligt frihetsstraff m.m.*, Betänkande av Strafflagberedningen.

SOU 1956:55 *Skyddslag*, Strafflagberedningens slutbetänkande.

SOU 1977:23 *Psyiskt avvikande lagöverträdare*, Betänkande av 1971 års utredning om behandling av psykiskt avvikande.

SOU 1984:64 *Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten*, Betänkande av Socialberedningen.

SOU 1986:13 *Påföljd för brott, Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m., 1 Lagtext och sammanfattning*, Huvudbetänkande av Fängelsestraffkommittén.

- SOU 1986:14 *Påföljd för brott, Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m., 2 Motiv*, Huvudbetänkande av Fängelsestraffkommittén.
- SOU 1988:7 Slutbetänkande av Fängelsestraffkommittén, *Frihet från ansvar, om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet*.
- SOU 1996:185 del I *Straffansvarets gränser*, Betänkande av Straffansvarsutredningen.
- SOU 2002:3 *Psykisk störning, brott och ansvar*, Betänkande av Psykansvarskommittén.
- SOU 2006:91 *Vård och stöd till psykiskt störda lagöverträdare*, Betänkande från Nationell psykiatrisamordning.
- SOU 2008:85 *Straff i proportion till brottets allvar*, Slutbetänkande av Straffnivåutredningen.

Departementsserien

- Ds 2007:5 *Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare*.

Propositioner

- Prop. 1862:37 *Förslag till strafflag*.
- Prop. 1945:207 *Förslag till lag om ändring i 5 kap. strafflagen*.
- Prop. 1962:10 *Med förslag till brottsbalk*.
- Prop. 1964:10 *Med förslag till lag om införande av brottsbalken m.m.*
- Prop. 1987/88:120 *Om ändring i brottsbalken (straffmätning och påföljdsval)*.
- Prop. 1980/81:76 *Om interneringspåföljdens avskaffande och straffet för grovt narkotikabrott m.m.*
- Prop. 1990/91:58 *Om psykiatrisk tvångsvård, m.m.*
- Prop. 1993/94:130 *Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.)*.

Prop. 2007/08:97

Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Prop. 2009/10:147

Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.

Domar

Stockholms tingsrätt

Mål nr. B 4163-03

Stockholms tingsrätt

Mål nr. B 3886-03